

Alan Watson Foundation

ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

ЗАКОНОПРАВИЛО СВЕТОГА САВЕ
И ПРАВНИ ТРАНСПЛАНТИ

МАРКО МРКОЊИЋ

Овај рад се може преузети са интернет странице
Фондације Алан Вотсон – www.alanwatson.org

Univerzitet u Beogradu

PRAVNI FAKULTET

САДРЖАЈ

УВОД	2
ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ НА РАЗВОЈ ПРАВНИХ СИСТЕМА	4
РЕЦЕПЦИЈА.....	4
ИСТОРИЈСКОПРАВНА ШКОЛА, ПАНДЕКТИСТИ И ЊИХОВ МЕТОД.....	7
УПОРЕДНО ПРАВО ИЛИ УПОРЕДНО ПРОУЧАВАЊЕ ПРАВА?.....	8
АКУЛТУРАЦИЈА КАО ДРУШТВЕНА ПОЈАВА	13
ДИФУЗИЈА – ПРАВНА СТРАНА АКУЛТУРАЦИЈЕ.....	15
ТРАНСПЛАНТАЦИЈА И ДИФУЗИЈА	19
ОСВРТ НА ЕВОЛУЦИЈУ АКУЛТУРАЦИОНОГ ПОДРУЧЈА ДИФУЗИЈЕ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА	21
РАЗЛИКЕ ПОКРШТЕНИХ ВАРВАРА НА ИСТОКУ И НА ЗАПАДУ	21
ЕВОЛУЦИЈА ГРЧКО-РИМСКОГ ПРАВА	24
ВИЗАНТИЈА, СЛОВЕНИ И АКУЛТУРАЦИЈА	31
СВЕТИ САВА КАО АГЕНТ ДИФУЗИЈЕ И УСЛОВИ КОЈИ СУ УТИЦАЛИ НА СТВАРАЊЕ ЗАКОНОПРАВИЛА	34
УЛОГА СВЕТОГА САВЕ У ДИФУЗИЈИ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА	34
ЗАКОНОПРАВИЛО КАО ДЕЛО ЕПОХАЛНОГ ЗНАЧАЈА	40
КРМЧИЈА, НОМОКАНОН – ЗАКОНОПРАВИЛО	43
<i>Даља трансплантација и промена имена Савиног зборника</i>	43
<i>Питање ауторства законаправила</i>	44
ТРАНСПЛАНТИ У ЗАКОНОПРАВИЛУ	51
ЗАКЉУЧАК	59
АВСТРАКТ / SUMMARY	61
ЛИТЕРАТУРА	62

УВОД

Тесна корелација развоја друштава и њихових правних система готово је општеприхваћено мишљење које се данас тешко може оспорити. Тако је последњих деценија под утицајем наглих промена у политичко-економској клими света услед наглог процеса глобализације дошло и до развоја социологије права као незаобилазног емпиријског метода за истраживање, како правних система, тако и развоја самих друштава. Несумњиво је то да је непосредна корелација права и друштава разматрана у науци последња два века, а тако се и усталила теза да развој друштва води еволутивном развоју права, односно да разлог постојања позитивног права представља друштвена група - народ, тако да позитивно право врши своју еволуцију у заједничкој свести те једне самосталне и изоловане друштвене групе услед чега настаје *Volksgeist* – дух народа који утиче на координирање права тог народа у правцу који тај дух „одреди“. Међутим, данашње модерне теорије развоја правних система настале као последица неких социолошких феномена који се јављају као последица интеркултурне размене, а који су постали видљиви тек из перспективе модерне науке која не трпи предрасуде ма колико оне изгледале логичне, неоториве и доказане, стављају под знак узвика управо онај исти „дух“ и на тај начин прете да из корена сруше непротивречан систем правила који је поставио још Савињи, а од којих је изграђена теорија еволутивног развоја правних система. Управо се међу тим модерним тенденцијама јавља и теорија проф. Алана Вотсона која однос права и друштва у коме се једно позитивно право примењује поставља на далеко сложенији ниво, а да је један од изузетно значајних и веома честих чинилаца у том односу позајмљивање, трансплантација правних установа, решења, па и система.¹ Константа позајмљивања као и дуговечност тако позајмљених правила и институција коју је проф. Вотсон запазио у широком спектру у готово свим правним системима које је проучавао даје за право овом изузетном америчком научнику шкотског порекла да тврди да је трансплатација „најобилнији извор правног развитака“² и да је, као таква, изузетно уобичајена; све чешће тенденције у модерној науци поводом употребе неких савремених социолошких метода у истраживању развоја правних система у прошлости оснажује још један Вотсонов закључак да такав вид правног развитака важи „и за рано доба – и за данашње доба“.

Разматрањем различитих система током дужег временског периода показује слику непрестаног широког позајмљивања и дуговечности правила и институција, док би системи повезани трансплантима у једном ширем социолошком феномену дифузије права могли у потпуности да укажу на непостојање сингуларне линеарне конекције друштва и његовог права, а по најмање објашњавањем те везе Савињијевом максимумом еволуције правних

¹ Вотсон је први аутор који је дао целовиту теорији правних трансплантата, али је и пре њега било аутора који су обрађивали идеју правних позајмљивања, односно трансплантације (као нпр. Ф.П. Волтон (*Walton*) и то већ двадесетих година овог века). Међутим, тек су после Вотсонове комплетне систематизације ових идеја у своме делу *Legal transplants – An Approach to Comparative Law* објављене 1974.године, овакве идеје добиле облик и форму употребљиву у данашњим теоријским захтевима модерне науке. Тако је започет нови, динамичнији али и егзактнији правац истраживања развоја правних система у којем су разрађене нове теорије које су на неку начин наставак и надградња првобитних Вотсонових идеја.

² А. Вотсон, *Правни транспланати*, Београд 2000, стр. 143

система. Тако Вотсон, слично многим савременим компаративистима међу којима су Дејвид Вестбрук и Виљем Твајнинг, у потпуности оспорава савињијевску догматску теорију развоја правних система на директној релацији између „духа народа“ и друштва као изоловане целине, што и даље компликује неоспорну тесну везу између друштва и права убацујући у овај биполарни систем двостране или једностране интеракцијске импулсе из страних правних система.

Овај рад ће покушати да прикаже развој српског правног система кроз компаративистичке теорије модерне науке које су настале посматрањем развоја правних система теоријским разматрањем неких савремених социолошких феномена, тачније, покушаће да покаже трансплантно порекло Законоправила Светога Саве, првог српског правног³ зборника. Са друге стране, стварање овог зборника представља још један аргумент који потврђује теорију Вотсона о развоју правних система првенствено на основу пресађивања *legal transplant*-а. Међутим, Законоправило је црквено-грађанска збирка закона са специфичном идеалистичком позадином, која је имала своју специфичну политичку, друштвену али и економску и војну позадину усмерену зарад бржег и стабилнијег прогреса тек основане Немањинске Србије. Што се тиче трансплантата у Законоправилу, они су, међутим, највећим делом инплантовани потпуним, односно *ad verbum* пресађивањем, што у даљу руку продубљује комплексност везе између некаквог „духа“ и народа. Са друге стране, трансплантна природа Законоправила показује како трансплантација, као најобилнији извор правног развоја, утиче на конституисање целих друштава, па надаље народа и нација, у целину са историјско-културном традицијом. Схватањем правних трансплантата у Законоправилу и утицаја који је трансплантација специфичних извора изазвала пре свега у православном свету, долазимо и до есенцијалног значаја развоја права, односно никад неоспораване тесне везе права и друштва. Међутим, уколико прихватимо Савино Законоправило као потпуни трансплант византијских идеја и правних мисли, схватићемо колико је у ствари феномен позајмљивања или пресађивања идеја, систематике и, генералније говорећи, правних вредности неког напреднијег система, у овом случају Византије, има значаја за одређене народе који из степена варварства ступају на историјску сцену, у нашем случају за Србе, а затим и за остале словенске православне народе.

Поред тога, овај рад ће, пратећи модерне тенденције у науци које су настале коришћењем савремених социолошких метода при проучавању развоја правних система, покушати да покаже хришћанизацију као једну чисто социјалну акултурациону појаву која је је извршила пресудну улогу у увођењу државно-нормативног поретка међу паганске Словене, а међу њима и Србе, односно покушаће да неке друштвене процесе у прошлости промотри из перспективе модерних социолошких теорија развоја културе и права. Следећи тај правац, овај рад покушава да покаже кроз пример првог српског правног зборника, Савине Крмчије или Законоправила, пример једносмерно-импулсивне дифузије правних норми. На овај начин, још једном се допуњава „ширина“ коју је Вотсон оставио у тумачењу своје теорије, па се тако не оспорава у потпуности тесна коорелација развоја друштва и правног система Међутим,

³ Придев „правни“ овде морамо схватити са извесном резервом пре свега због црквено-грађанске грађе Законоправила. Међутим, и саборско и световно византиско законодавство је стварало подједанко важне норме које као транспланти имају једнаку важност у Савином зборнику.

уколико повежемо развој правног система савременим компаративистичким теоријама Вотсона, Твајнинга и Вестбрука, а не оповргнемо чврсту везу развоја друштва и позитивног правног система, долазимо до самог значаја правних транспланата у ширим процесу акултурације, односно у процесу развоја одређеног друштва путем интер-социјалних имитација. Даљим проматрањем долази се да развој друштва зависи од степена акултурације, а сам степен акултурације од степена дифузије правних норми, било једносмерних или двосмерних интеракцијских импулса, односно од степена учесталости преношења правних транспланата. У случају појаве „распршивања“ византијског правног међу словенске народе, показује колико је трансплантација везана не само за право, већ као једну општу тенденцију у било којем друштву као потребу за културолошком надградњом самородног културног, односно традиционалног елемента (који би се условно и могао назвати „духом народа“) зарад потребе да се то друштву укључи у неке опште политичке, економске или војне тежње свог просторно-временског интервала. Самим преносом византијских правних вредности, односно адвербум трансплантацијом грчких узора кроз Савин зборник, словенско племенско друштво бива пасивно декларисано у процесу једносмерно-импулсивне дифузије као објект акултурационог, односно дифузионистичког процеса; касније се у развоју српског правног система појављује и други, односно двосмерно-импулсивни тип дифузије права, али тек у време Душана када је Србија била велики политички али и културни фактор на Балкану и Европи.

ТЕОРИЈСКИ ОСВРТ НА РАЗВОЈ ПРАВНИХ СИСТЕМА

Рецепција

У правној историји се реципија (лат. *recipere* – поново узети, преузети) или прихватање страних правних норми у виду једног свеобухватног конвергентивног и – у социјално–правном контексту – дифузионистичког процеса конвенционално везује за рестаурацију римског права у средњевековним европским државама. На рушевинама Западног Римског царства настале су варварске државе у којима је, наизглед, био прекинут сваки континуитет са Римом.⁴ Међутим, захваљујући образованим Римљанима инкорпорираним у чиновнички апарат варварских држава, германски краљеви објављују зборнике римског права настављајући његово поједностављивање у духу посткласичног периода.

Као што то чине савремене потребе студија о феноменима права и друштва, случај вулгаризованог римског права треба посматрати и у светлу акултурације, односно промена у друштву изазваних међукултурном имитацијом племенских друштава, која заједнички напредују из варваризма ка цивилизацији и просвећености, и Рима, вискоке цивилизације у фази декаденције и заласка. Социјални простори и културе се развијају спонтано кроз пасивне друштвене интеракције. Дифузију, зближавање права, као и правне

⁴ „Варвари су сами покорили Риму, али су се и сами покорили њему - *Roma coepa, barbaros cepit*“ В. Рибар, Историјска улога хришћанства у смени друштвено–економских формација, Београд, 1951, стр. 42

транспланте који играју значајну улогу у том процесу, треба видети у светлу таквих културних интеракција.

На истоку су прилике биле знатно другачије у односу на друштвено-економску ситуацију западног дела некадашње империје. Наиме, сада и територијално одсечено од Западне престонице, РOMEЈСКО царство латентно, али системски губи римска обележја а у свим областима друштвеног живота преовладава грчки утицај. Иако ће се до пада Цариграда под Турке 1453. године називати РOMEЈИМА (οἱ Ῥωμαῖοι), мало се шта задржало од традиционалних римских карактеристика.⁵ Хеленистичка култура, која се од краја Другог пунског рата пробија ка слојевима нобила и патриција, превладава и Византија постаје оријентално-деспотска држава.

Рецепција римског права (на западу) одвијала се у две фазе. Прва фаза, доктринарна рецепција⁶ – преузимање римског права као културне тековине; прво је потребно изучити римско право и створити од њега својеврстан идеал, а кад се створе повољни друштвено-економски предуслови (приватна својина, развијена трговина и занатство, итд.), приступа се нормативној рецепцији⁷.

Рецепција је могла да се остварује *via facti* – практичним деловањем правника образованих на римском праву, али би тада била углавном непотпуна јер не би имала подршку монопола физичке силе, односно државе или највише власти на одређеној територији. У Светом Римском Царству није било потребе да „реципирају“ римско право јер је оно било важеће, али је фактички заживело одлуком Максимилијана I о оснивању Дворског суда (*Reichskammergericht*)⁸, па се ова рецепција назива и *via lege*. У Енглеској је пак, рецепција била забрањена

⁵ „Но ма колико да је Византија свесна своје везе са старим Римом и ма како чврсто да се држи римског наслеђа, временом се она ипак све више удаљује од својих првобитних римских основа. Док се у у култури и језику све јаче испољава хеленизација Царства и његова теократизација, економски, социјални и политички развој неизбежно воде формирању новог привредног и друштвеног поретка и новог државног уређења са новом управном организацијом Византијска држава није ни мало укочена и стерилна, као што се то дуго веровало. Напротив, њен развитак је пун динамике. Све је у њој у покрету, у сталном мењању и изradi, тако да на крају свог историјског пута Царство Византинаца нема са Римском империјом више ничег заједничког, сем имена и преживелих традиција“ Г. Острогорски, Историја Византије, Просвета, Београд 1969 стр. 50

⁶ Доктринарну рецепцију омогућили су глосатори. Глосе – својеврсни коментари Јустинијанове кодификације – временом све више залазе у правна питања. Апстраковање, јасна разграничења и повезивање појмова – представљају допринос глосатора модерној правној науци, која је настала на уопштавањем казуистичких решења римског права, и на тај начин стварањем модерне правне терминологије.

⁷ Нормативну рецепцију довршили су постглосатори. У жељи да пронађу што практичније решење, ослањају се само на глосе а римско право користе као општи појмовни и институционални оквир за своје анализе. Због тога њихово основно обележје је догматизам и одсуство историјско-критичког односа према римском праву.

⁸ *Reichskammergericht* – дворски суд који је основан 1485. године. Иако је поред римског судио и по обичајном праву, омогућио је да римско право преовлада у пракси и на тој основи створио правац који је назван *usus modernis Pandectarum* („модерна употреба Дигеста“). На овај начин римско право се још више удаљило од свог изворног облика али је даљом практичном применом прилагођено друштвено-економским потребама тог доба.

Мертвским актом⁹ 1236. године, док је у Скандидавским и православним земљама није ни било.¹⁰

Вотсон је „добровољне веће транспланте“¹¹ – целокупно преношење правних система у ново окружење или преношење његових делова у ново окружење – сврстао у три главне категорије. Прва – када одређени народ пресељењем на нову територију на којој не постоји цивилизација која је по сродности упоредива са њеном, донесе своје право (нпр. Грци који су преносили своје правне системе у све своје Великогрчке насеобине). Друга – слично првој, народ носи са собом право, али се доласком на одређену територију среће се са упоредиво сродном цивилизацијом (нпр. Месопотамија: пре свега акултурациони утицај сумерске цивилизације на племена Аморита која су се населила у Међуречју након распада Ур-Намове државе). Трећа категорија – потпуна рецепција права страног система тј. када народ добровољно прихвати велики део једног или више страних система.¹²

Нека своја запажања везана за рецепцију професор Вотсон је илустровао примером рецепције римског права у Шкотској. Тако је реципирање трансплантата понекад последица неправних историјско-друштвених чинилаца. Рат који је вођен између Шкотске и Енглеске почетком XIV века утицао је на даљи развој шкотског права зато што се већина шкотских правника окретала ка континенталним универзитетима на којима се изучавала римска правна традиција. Други чинилац реципирања у Шкотској био је национализам, али је он усмерио шкотске студенте ка Европи, и то не због везаности за европско-континенталну правну традицију или неки осећај припадности Европској породици права, већ искључиво због одбојности према Енглеској и прецедентном систему.

Непостојање јаког домаћег права је управо још један од повода „транслимесног преношења правних система“¹³. Позајмљена правила често се ослањају на једну врсту прецедента и на њихов ауторитет¹⁴, али то не мора

⁹ Због сукоба са папом Клементом VII, Хенрик VIII забрањује употребу римског права и на тај начин заувек онемогућава његову рецепцију у Енглеској. После енглеских колонијалних освајања англосаксонски систем права је наметнут у целом колонијалном царству, тако да данас имамо две велике правне породице : континентално – европску, засновау на римској правној традицији, и прецедентни систем односно англосаксонски правни систем.

¹⁰ Рецепције римскога права је дакако било и у православним земљама. Међутим она се разликовала од феномена рецепције на западу јер је реципирано *ius graeco-romana*, односно римско право у последњој фази његовог еволутивног развоја (до те фазе еволутивног развоја запад никада није дошао).

¹¹ А. Вотсон, нав. дело, стр. 58

¹² Такав је случај већ поменути рецепције римскога права у Западној Европи. Поред тога, таква рецепција се најчешће јавља код народа које се налазе на лимесу неког јаког културног и војног центра моћи, и онда, услед међукултурне имитације и интра-социјалне размене, долази до пробоја и до „транслимесног преношења“ облика и схватања правних идеја. Сличан феномен се догодио доласком Срба на лимес Византијске државе, а о разликама у односу на запад и о специфичностима које су утицале на реципирање римског права у средњовековној српској држави, биће говора касније у тексту.

¹³ W. Twining., Diffusion and Globalization Discourse, Harvard International Law Journal, Volume 47, Number 2, Summer 2006, стр. 510

¹⁴ Ауторитативно поштовање може каткад да доведе до необичних последица. Такав је пример прихватања римског права у Холандији. Оно је било далеко потпуније него у Шкотској а важило је за „учено право“ а примењивано је увек осим ако није било изричито укинуто статутом или је изашло из употребе. Тако су неретки случајеви у којима римско право није обезбеђивало решење или је холандско право желело да се придржава другачијег правила. Правило да пијанство искључује купопродају у Холандији није била никаква новина. Међутим,

необходно да представља потешкоћу за стварање нове доктрине, нити да онемогући да она постане ауторитативна. Поједностављени варварски кодекси нам показују како земља на нижем ступњу друштвено-економског развоја може из високо развијеног система увек на успешан начин да позајми правила и да их прилагоди својим друштвеним приликама и потребама. То се превасходно односи на другојаку примену у свесно позајмљеним правним установама, концептима и другим правилима, које су последица погрешног тумачења права, а могу бити у питању и намерна поједностављења матичног система. Немачки романиста Леви сматра да је последица непостојања квалификоване јуриспруденције и конвергенција римског права са његовим провинцијалским тумачењима утицао на појаву тзв. школе „вулгарног римског права“ (*Vulgarrecht*). Карбоније је мишљења да се ту открива социолошка константа културне имитације, односно тежња нестручних група да конституишу једну врсту нижег права, комбинујући за сопствену употребу транспланте из напреднијег правног система .

Историјскоправна школа, пандектисти и њихов метод

После француске буржоаске револуције Немачка је била мозаик независних држава привидно уједињених у тзв. Свето римско царство. После краха Наполеоновог „уједињавања“ Европе, Немачка се нашла и духовно подељена; Тибо (*Thibault*), један од присталица природоправних схватања и идеја о одржању револуционарних тековина, је предлагао израду кодификације на начелима рационалног права, по узору на Наполеонов *Code Civil*.

Међутим, у току једносмерног дифузионистичког процеса француске природно-правне мисли кроз Европу, у Немачкој настаје снажан покрет под утицајем филозофа Фихтеа (*Fichte*), који је видео немачко јединство као национално, независно од државе. Нација се схвата као органска заједница и, насупрот ставу француске природне школе, она појединцима даје идентитет. Држава према Фихтеу није творевина грађанског друштва као скупа индивидуа него нације као изворног бића заснованог на истој култури и заједничком језику. Са овог становишта, у реплици Тибоу, Савињи (*Friedrich Carl von Savigny*) излаже тезе на којима се гради један нови поглед на развој права. Према основној тези, право је производ историје, израз народног духа (*Volksgeist*)¹⁵, а не слободно стваралаштво појединаца или, како су тврдили природно-правни теоретичари, производ рационалног разоткривања¹⁶. Схватање

да би правило оснажило ауторитетом, Воут цитира три римска текста од којих ни један не говори о купопродаји, док се само један од њих у крајњој линији тиче пијанства.

¹⁵ „За веру у *Volk* могли су препоставити да је главна улога додељена народу – народ, тј. ако не народна класа (као супротност аристократији, па и буржоазији) бар нестручна маса (у опреци са правним занимањем). Али *Volk* беше много пре нација у својој националистичкој афирмацији, на челу са феудалцима и такође правницима као најквалификованијим тумачима *Volksgeist*-а“ Ж. Карбоније, Правна социологија, Немачка правна доктрина, стр.74

¹⁶ Природно право (нешто што корене вуче из римског перегринског *ius naturale*) била је пре свега концепција Аристотела и св. Томе Аквинског. Међутим, филозофи XVIII в. (пре свега Грогијус, Лок и Пуфендорф) у ономе што се звало школа права природе и људи, ученици ова два “учитеља”, схватили су природно право као аксиоматику изведену из разума. Међутим, политичка немилост којом је Наполеон обличио филозофију, погодила је ову чисто рационалну вештину, и право је било схваћено заповедање одвојено од сваке каузалности осим воље законодавца.

права као производа националне историје је у складу са резоновањем да оно има своју историјску генезу и да је настајало градуелно, тако да се без историје друштва не може ни схватити.¹⁷

Схватање да је развој права пре свега еволутивни процес било је и последица једне опште тенденције из које се обликује нова културна епоха – романтизам. Изучавајући историју римског права, Савињи је дошао до шеме еволутивног развоја права.¹⁸ Право настаје спонтано, као израз “народног духа”: у почетку је то “обичајно право“, а временом се издваја слој правника који га даље усавршавају кроз период “научног права”. Дуготрајним и спонтаним развојем оно треба да доведе право до његових крајњих могућности и тек онда може да настане кодификација као трећа (и последња) фаза у том процесу. Сматрајући да је већина народа, па и немачки, тек у фази кад „правничко право“ треба да одигра своју улогу, Савињи се противио идеји кодификације.

Иако су преставници немачке историјске школе, међу којима је најуглашенији био Гирке (*Gierke*), покушавали да у духу свог учења од германских магловитих обичаја створе „научно право“, покушај је остао без резултата. Немачко право више није било могуће ослободити дубоких римских утицаја а Салеј (*Saleilles*) је проучавајући Немачки грађански законик дошао до констатације да „хтети избацити римско право из Немачког грађанског законика значи створити немачки законик без немачког права“¹⁹. Тако се наглашавање да историјска школа жели да створи национално право на крају svelo само на националне рецепције римског права.

Романитстичка наука је ипак отишла много даље од Савињија и немачке историјске школе која је углавном истраживала римско право на делима класичних правника. Средином XVIII века рецепција римског права, захваљујући Виндшајду и Дернбургу, крчила је себи пут у облику усавршеног римског права, односно римскога права у постеволутивној фази – пандектистичког римског права (*usus modernus Pandectarum*).

Упоредно право или упоредно проучавање права?

Многи предмети људског сазнања, макар општи по свом појму и појави, имају своје специфичности на основу којих се везују често по врло различитим основама и критеријумима за одређене друштвене или територијалне групације (нпр. држава, племе, род, нација). Ове појаве се проучавају у тачно одређеним временским и просторним размерама тих групација у којима су приметне

¹⁷ Полазећи од става да је право нужно органски производ *Volksgeist-a*, а да се правна наука искључиво заснива на историјским истраживањима, Савињи је заједно са Хугом и Пухтом један од оснивача историјскоправне школе. У делу “О позиву нашег доба за законодавство и правну науку” супроставља се кодификацији као тадашњем постулату многих европских права.

¹⁸ Карбоније сматра да социолошки поглед на развој права, противно очекивању социолога тог времена, ипак остао “мршав”. То је последица романистичког образовања Савињија које га је затворило у неодржив парадокс: он се страствено одао престављању римског права као националног права Немачке иако би било много више социолошки анализирати *usus hodiernus pandectarum* као појаву правне акултурације а рецепцију римског права у XV веку као насилан процес над “германским” правом. То ће нешто касније покушати Гирке, али је тада то била већ фиктивна идеја.

¹⁹ Цитирано према : Д. Стојановић, О. Антић, Увод у грађанско право, Београд 2001, стр.29

извесне сличности и различитости управо као последица тих временско-просторних специфичности.²⁰

Овакве појаве, поред свог значаја у другим друштвеним наукама, карактеристичне су за право као облик људске делатности и израз људске мисли. Везано за начин настанка и обим дејства одређеног простора, право показује специфичне особине које одговарају друштвеним основама једначећи се, односно супростављајући се, са свим или бар неким правима. Притом се поставља питање да ли се при било којој врсти рада у области права може остати у границама ограниченим просторном везом права, или је корисно па чак нужно користити се другим искуствима.

Затвореност поједнињених друштава и њихових правних система је позната појава у историји човечанства. Међутим, јасно је и да су се у најстаријим правним системима користила искуства стечена код других народа, тако да се феномен „трансплатације“ таквих искустава у области права појавио веома рано у историји цивилизације. Благојевић сматра да је упоредно право дало најбоље резултате у изучавању размена тих правних искустава. „У свим правима константовано је, поред низа већих или мањих специфичности, и низ заједничких појава, при чему се та заједничност могла кретати у облику тих појава, у погледу њиховог систематичног места, у погледу њихове садржине, или само у погледу њиховог дејства“²¹. Тако је и Роско Паунд (*Roscoe Pound*) мишљења да је „историја система права највећа историја позајмљивања правних садржаја из других правних система и усвајања садржаја изван оквира права“²². Истичући примере преношења правних искустава у најранијем периоду развоја друштва, Вотсон као пример пореди законе Ешнуне са Хамурабијевим закоником и Другом Мојсијевом књигом, а затим Римски Заоник XII таблица са Гортинским закоником, констатујући да „природа сличности у погледу стила и суштине је такве врсте да оне искључују могућност упоредног правног развоја - оне вероватно деле један крајњи заједнички извор“²³, што не оповргава могућност трансплатације самих норми, већ ту трансплантацију помера на ниво позајмљивања искустава везаних за примену тих норми.²⁴ По Твајнингу – то је дифузија²⁵, а о томе ће бити речи касније.

Целисходна систематизација узрока тих заједничности и специфичности са једне стране омогућава сагледавање општог и заједничког у развоју и праву; са друге стране, самим тим сагледавањем, ствара се могућност очувања тих појединачности и специфичности код сваког посебног права „Упоредним

²⁰ Те специфичности се тада погрешно називају „национална обележја“. Благојевић се противи оваквом дефинисању ових обележја јер сматра да он није најпогоднији да изрази све врсте подлога за просторно дељење људских организација. Међутим он је можда и најадекватнији јер се те специфичности тако изучавају у границама народа односно грађанских држава.

²¹ Б. Благојевић, Упоредно право – метод или наука, Анали правног факултета, Београд 1953, књига I, број 1, стр. 8

²² Цитирано према: А.нав. дело, стр 49

²³ А. Вотсон, нав. дело, стр. 52

²⁴ „Трансплатација је у ствари најобилнији извор правног развоја . Највећи број промена у већини система представља резултат позајмљивања. То важи како за поједињена правила, тако и за систематику, што може да се види из изузетно великог значаја које су римско грађанско право и енглески прецедентни систем имали за приватно право Западног света“ А. Вотсон, нав. дело, стр 143.

²⁵ „Any ‘legal’ phenomena or ideas can be the objects of diffusion. In short, rules and concepts and legal institutions, such as courts, are not the only or even the main objects of receptions“ W. Twining, *Diffusion of Law: A Global Perspective*, Journal of Legal Pluralism 1–45, Vol. 49., стр.23

проучавањем свакако се долази до бољег упознавања свога права, на кога се оно угледало, који су његови одједи, каква је његова стварна друштвена вредност“²⁶

За разлику од потенцирања еволутивних теорија о развоју права, чији је значај истакла историјскоправна школа, током XX века јављају се нове тенденције засноване на упоредноправним студијама, које су пре свега истицале потребу проучавања не само домаћег, већ и страних права. Од тада до данас поставља се питање да ли је то само метод и само једна правна техника или је посебна научна дисциплина. До данас су заузета два основна става са тим што се они, по схватању његових заступника, међусобно искључују.

Већина аутора (међу којима су најпознатији *H.C.Gutteridge* и *R.David*) у упоредном праву види акцесорни метод сагледавања већег броја правних система који, сходно томе, нема свој посебан предмет који би се разликовао од предмета других правних дисциплина. Полазећи од становишта да се као посебне правне дисциплине могу јављати само оне мисаоне делатности које имају посебан предмет свог изучавања, заступници оваквог схватања сматрају да то није случај са упоредним правом јер оно, на специфичан начин, обрађује исте оне друштвене односе које су предмет неке друге гране права. Отуда упоредно право није никаква посебна наука, већ само метод који се користи при обради поједнињених грана права и правне науке уопште, додајући тим гранама назив „упоредно“, али не мењајући тиме њихов карактер. Упоредно право је релативно нов метод обраде правних проблема и, према овом схватању, правилније је говорити о упоредном проучавању права.

Шлезингер полази од претпоставке да се упоредно право као метод се може користи у практичним и у научним сврхама. Рене Давид, сужавајући интересну сферу компаративног права, тврди да је оно „компаративни метод“ који се примењује у правним наукама, али ако је природа компаративног права толико очигледна, још је јасније да оно мора да преставља истраживање правних правила и поступака двају или више правних система који се налазе у непосредној вези. Према Гатерицу, појам компаративног права се најбоље схвата кроз реч *Rechtsvergleichung*²⁷. Та реч „означава процес поређења и који независно од било каквог скупа правила твори засебну грану или делокруг права“²⁸. Сматрајући да је термиолошки проблем првенствено потекао из енглеског израза, Гатериц запажа да то постаје очигледно приликом покушаја да се упоредно право дефинише или да се потврди његова веза са осталим облицима сазнања.

Још крајем XIX века јавило се дијаметрално супротно мишљење према коме упоредно право преставља посебну грану права и самосталну науку јер доводи до нових резултата кроз компаративну методу који се иначе не могу постићи без оваквог прилажења правним проблемима (*Edouard Lampert, Raymond Saleilles*). Становиште о научној природи упоредног права произилази из закључка да оно има специфичности које се не срећу код посебних грана права. Благојевић закључује да ово становиште, покушавајући да изрази сву важности резултата упоредног права, допринело и извесном прецењивања у одређивању значаја тих резултата.²⁹

Оправдавајући схватање да компаративно право не укључује само једну дисциплину а и да самим тим не може бити метод, Ламбер је отишао корак даље

²⁶ Б. Благојевић, нав. дело, стр. 9

²⁷ *Rechtsvergleichung* (нем.) – упоређивање права.

²⁸ Цитирано према: А.Вотсон, нав. дело, стр 21

²⁹ Б. Благојевић, нав. дело, стр 12

и направио поделу на три његове врсте: дескриптивно компаративно право, компаративну историју права и компаративно законодавство (или ужу упоредну јуриспруденцију). Прву врсту дефинише као „попис система садашњости и прошлости као целине, као и појединачних правила који ти системи утврђују за неколико категорија правних односа“. Законитим тенденцијама, односно „законским релативизмом“ у правном развоју, бавила би се упоредна историја права. Трећа грана ове трипартитивне „представља напор да се утврди које је то заједничко стабло са кога је садашњим националним правним доктринама суђено да буду пренете, и то како због развоја изучавања права као друштвене науке тако и због буђења међународне правне свести“³⁰.

Благојевић сматра да је упоредно право најчешће само метод који се користи у поједињеним гранама права и који треба све више користити због резултата који се њиме могу постићи. Да би дошло до издвајања у оквиру једног истог предмета права појављују се извесне специфичности тог истог предмета што даље доводи до издвајања делова у систему права и правних наука када ти делови добијају исти значај и положај као они делови из којих су изведени (нпр. трговачко право је *lex specialis* у односу на грађанско). До нових решења може доћи и због самог сагледавања права у смилу његовог проучавања. Наиме, иновативни научно-истраживачки приступи омогућавају нове резултате, што доводи до њиховог издвајања у посебне целине. На тај начин добијају посебно и самостално место у систему правних наука Благојевић сматра да је такав пример филозофије права и опште теорије права зато што ове дисциплине немају „свој“ нови и самостални предмет проучавања који не би био већ предмет проучавања неке од постојећих грана права и правне науке. Међутим начин на који филозофија права и општа теорија права прилазе тим предметима је специфичан и он је довољан да их учини самосталним дисциплинама и да им да посебно паралелно место у поред других грана правне науке. Компаративно право је у том поретку само метод који својим коришћењем омогућава боље упознавање самог предмета проучавања, његове особине, „а нарочито метод који пружа основа за стварање мерила за оцену њихових вредности“³¹. Благојевић је ипак мишљења да би упоредно право могло бити и наука, али би и тада – за разлику од филозофије права и опште теорије права – третирање упоредног права било условљено особинама сваког појединачног случаја³².

Са друге стране, према схватању Вотсона, упоредно право треба да буде једна самостална научна дисциплина и да тада оно није само изучавање једног иностраног система, или свеобухватан поглед на светске системе, нити поређење између два или више система; у ствари, оно представља изучавање повезаности једног правног система и његових правила са другим. Да би се дошло до откривања природе било које такве повезаности, разлога њеног постојања и њене различитости, морало би се приступити изучавању историје система или правила; да би се дошло до посебних чинилаца, који уобличавају и модификују развој права, потребно је приступити обимном историјском истраживању развоја тих сличности и разлика. Најлакши приступ правилном схватању начина на који се право развија јесте да интересну сферу упоредног

³⁰ Ц.Х. Вигмор „A New Way of Teaching Comparative law“ (цитирано према: А.Вотсон, нав.дело., стр. 24)

³¹ Б. Благојевић, нав.дело, стр 14

³² „Могло би се алегорично рећи да су врата за улазак упоредног правау систем правне науке уско отворена, и да критеријум за овај улазак може бити врло релативан“ Б. Благојевић, нав. дело, стр 16.

права сведемо на природу самог права, и то посебно природу правног развоја.³³ Правни развој може се, између осталог, посматрати из угла дифузије права, а примарни метод за изучавање правила у правном развоју јесте генерализујућа апстракција.

Одговор на ово проблематично питање можемо добити ако се одреди интересна сфера компаративног права, тј. на који начин се конципира његов предмет истраживања: да ли ће се бавити само описом иностраног права (једног или више), или утврђивањем сличности и разлика два и више правних система или упоређивањем развоја правних идеја у различитим правим системима или изналажењем заједничких црта за два или више права како би се издвојиле одређене константе, односно опште тенденције и закони у правним променама.

Сама дескрипција једног или више иностраних система без узрочно-последичне систематичности не може се сматрати истинским изучавањем упоредног права јер му недостаје „нужна интелектуална садржина“³⁴ Упоредно право не може бити ни ствар поређења; не може се узети један правни проблем или грана права и до танчина истражујући сличности и разлике првенствено због разноликости у политичким, друштвеним и економским вредностима које су последица, у најмању руку, историјских момената- (ако не би улазили у неке проблематичније специфичности друштвених групација као нпр. менталитет). У крајњој линији, овако конципирано, компаративно право престављало би само „голо упоређивање“.

Чини се извесним да потребе различитих друштвено-историјских момената утичу на саму природу упоредног права, а самим тим је и мењају. Због тога нас и не требају чудити разлике у конципирању природе и предмета његовог истраживања кроз различите фазе развоја правне науке. Наиме, можда је у упоредном праву, од метода уз помоћ кога се само долазило до специфичних резултата неких правних области, даљим усложњавањем, развојем и настанком нових теорија и тенденција у области изучавања права, дошло до спонтаног прожимања историјске са упоредном методом и прерастањем упоредног права из метода у самосталну научну дисциплину. Стога проблем може бити и терминолошки; неки аутори компаративно право користе као метод у истраживањима, како правних тако и других наука ; други, нпр. Вотсон, у први план компаративног истраживања стављају „посебно природу правног развоја“ . У социологији се често представља историјско-упоредни метод као „двоструки интелектуални поступак којим могу бити третиране чињенице које су претходно сакупљене било којом другом методом“³⁵ како је то Карбоније дефинисао. Употреба компаративне методе је подређена једној претходној логици, простом упоредивости израза и правних појава које се упоређују. Али најчешће је само упоређивање две потпуно идентичне појаве, без узрочно-последичне систематике, узалудно исто као поредити две у самом корену различите појаве. Номиналне сличности и разлике нису у том случају сигуран показатељ. Због тога је обраћање историји и неопходно. Наиме, у овој методи оно наглашава присуство историјског аспекта који није неизбежно упоредни, с обзиром на изучавање једне институције или једног система у његовом континуитету, дајући само за себе бројна објашњења. Они међутим морају

³³ „Стога сам у овом другом случају слободан да изнесем став да се упоредно право бави природом права, и то посебно природом правног развоја.“ А.Вотсон, нав.дело, стр. 24

³⁴ А. Вотсон, нав.дело, стр. 24

³⁵ Ж.Карбоније, нав.дело, стр. 87

делати у одређеном складу: не може историја бити компаративна, него и поређење мора бити дијахронијско.

Сведоци смо једног периода у развоју цивилизације када „се закони не могу замислити као две течности, помешане једна са другом“³⁶ јер једна „течност“ готово увек преовлада ону другу. Вестбрук је мишљења да се правне норме данас мењају на основу неког иностараног модела „по моди“³⁷, а када би се у добу „негације географије“ компаративно право ослонило само на своје функционалне методе³⁸, највероватније би остало несистематично порђење које ствара неупотребиве теорије у науци, која све више постаје практична делатност модерног доба.

Потребно је, дакле, прећи границе чистог компаративизма и користити (осим историјских метода) методе других друштвених наука, пре свега социологије (у случају изучавања права – правне социологије³⁹), јер се развој права најчешће појављује као нус-производ акултурације и других социјолошких феномена.

Акултурација као друштвена појава

Акултурацију као кованицу којом се означава један социјолошки феномен „калемљења једне културе на другу“ први употребио Џон Весли Пауел (*John Wesley Powell*) 1880. године. Пауел је тај термин употребио како би означио ментално преображење „дивљака“ и „људи ниже расе“ после доласка „цивилизаних“ колониста; убрзо је појам акултурације стекао шире значење. Сам културни контакт није пресудно значајан. Он се, наиме, могао успоставити без пенетрације, односно паралелним бивствовањем оба културна идентитета у истом временско-простором интервалу без једносмерних или двосмерних интеракција и због тога се тада не може говорити о постојању акултурације. Пауел је акултурацију такође дефинисао као „психолошку промену изазвану међукултурном имитацијом“.⁴⁰

Сматра се да се прва истраживања о акултурацији као феномену јављају код Платона када он у „Законима“ каже да људи који доста путују имају тенденцију да имитирају странце. Најстарији законици као Хамурабијев законик и Мојсијеве Божије заповести покушавају да ускладе културне узоре и да редукују акултурационе разлике.

³⁶ D. Westbrook, *Theorizing the Diffusion of Law: Conceptual Difficulties, Unstable Imaginations, and the Effort To Think Gracefully Nonetheless*. 47 *Harvard International Law Journal* 2, 2006, стр. 498

³⁷ “Уствари, промене правног система су у складу са оним за шта људи мисле да је модерно, тј. оно мишљење које је формирано са моделом других правних система.” (D. Westbrook, нав. дело, стр. 498)

³⁸ Епистомологичка функција, компаративна функција, пресумпцијска функција, формализирајућа функција, евалуативна функција, универзирајућа функција, критичка функција (Ralf Michaels, *The Functional Method of Comparative Law*, www.eprints.law.duke.edu/archive/00001249/01/Functional_Method_of_Comparative_Law.pdf)

³⁹ Методи правне социологије који се могу користити у истраживањима модерних феномена су нпр. анализа штампе, анализа неправих докумената, анализа правних докумената, квантитативна анализа докумената итд., док се за студије историјско-правних феномена (као нпр. дивергентност вулгарног римског и грчко-византијског права) можемо користити анализу књижевних текстова, анализу иконографских докумената, итд.

⁴⁰ Rudmin, F. W. *Catalogue of acculturation constructs: Descriptions of 126 taxonomies, 1918-2003* (<http://www.wvu.edu/~culture>)

Антрополози Редфилд, Линтон и Херксовиц сложили су се да се под „акултурацијом сматра онај феномен резултован дужим директним контактом једне групе индивидуалаца са другом културом и са накнадним променама у једној или у обе групе“.⁴¹ Међутим, за Чајлда и Левина, акултурација је „стратегијска реакција мањине током дужег контакта са доминантном групом“.⁴² Борн и Бери сматрају да је акултурациони притисак већине на мањину покретач акултурације као социолошког феномена, док Рудмин у опсежној студији „Случајеви акултурације“ оповргава овакав став тврдећи да притисак није главни узрок акултурације.⁴³

Са социолошког аспекта је најзначајнија глобална акултурација која се назива глобализацијом. Међутим, глобализација, иако је данас добила прави смисао те речи у потпуном значењу, и није баш толико савремена појава. Под том „глобалном“ акултурационом појавом могла би се назвати и романизација – процес попримања и ширења римске културе средозмљем пре две хиљаде година, као и „византизација“.⁴⁴ Карбоније сматра да је рецепција подврста акултурације која је стекла извесну самосталност због своје историјске димензије и значаја у конституисању западноевропске цивилизације. Заправо, ту је реч о правној акултурацији која је много значајнија за развој права него акултурација у генусном појму те речи. Са друге акултурација као социјолошки феномен има и два облика: акултурација у ширем облику обухвата појаву транскултурне имитације два подједнака или приближна културна субјекта; у ужем утицај једног много снажнијег субјекта на знатно слабији објекат акултурације.⁴⁵ Међутим, у акултурацију, као некакав *lex specialis*, спада дифузија, када један или више културних субјекта делују на један (по правилу неразвијенији или мањи) културни објект. То би могли и назвати правном акултурацијом (или можда још боље правном страном акултурације. Дифузија такође има два облика: дифузија у ширем смислу - када два јака правна система делују један на други двоструким интеракцијским импулсима и тада долази до прожимања правних идеја и норми, а затим и до настанка све хетерогеније мешавине која има елементе оба система (нпр. данашња интеракција између прецедентног и континенталног правног система, као и утицај нпр. француског правног система над немачким и обрнуто); дифузија у ужем смислу – када један јак ауторитативан правни систем утиче на „слабији“ и као последица се јавља имитација правних идеја и мисли у том „слабијем“ систему (објекту дифузије). Према Карбонијеу, оба степена дифузије могу да проистичу из јавне власти или из приватних снага.⁴⁶

⁴¹ Исто.

⁴² Исто.

⁴³ The case of aculturation http://malinowski.kent.ac.uk/docs/rudminf_acculturation_061204.pdf

⁴⁴ О процесу „византијске глобализације“ ће бити још речи касније у тексту.

⁴⁵ Нпр. Thomas and Znaniecki's 1918 study of *The Polish Peasant in Europe and America*.

⁴⁶ Тако Вестбрук и Твајнинг сматрају да су покретачи дифузије како владе тако и индивидуалци и групе (колонист, трговци, мисионари, робови, верници професори писци итд.)

Дифузија – правна страна акултурације

„Појам дифузије права најприродније звучи и упоредном праву.“⁴⁷

Од средине XX века истраживања дифузије права су вођена под разним именима: рецепција, транспланти, позајмљивање, ширење, експанзија, трансфер, извоз и увоз, наметање, трансмиграција, транспозиција и прекогранична покретљивост права.⁴⁸

У својим истраживањима, Твајнинг користи појам дифузије из два разлога: (1) зато што сматра да је назив „дифузија“ прихваћен одавно као уобичајени појам у друштвеним наукама; касно је правити разлике између емпиријске друштвено-научне литературе (о дифузији нових идеја, језика, друштвених процеса итд.), и практичне литературе о трансплатацији и рецепцији права, и (2) због терминологије – под дифузијом се подразумева процес који се односи на мењање, утицај и интеракцију.

Термин „дифузија“ Вестбрук објашњава убичајеном свакодневном употребом те речи у енглеском језику, то јест примером мешања (дифузије) две течности, кроз шта оне губе своје првобитне карактеристике.⁴⁹ Он томе додаје и појам хомогенизације као специфичан пример уједначавања два хетерогена ликвида (пример чаја и млека).

Твајнинг сматра да је Вестбруков пример добар за разјашњавање само увода појма дифузије права, јер објашњава само један део тог комплексног питања. Две течности се мешају готово хармонично, али проблем дифузије права је доста комплекснији: често садржи две или више реципрочних интеракцијских промена између субјеката, прелазећи са нивоа задржавања, до отпора, преко прихватања одређених правила и принципа. Неретко може доћи и до неуспеха па је онда „дифузија“ само танка опна на старом систему која му доноси модерни епитет (*surface law*⁵⁰). Постојање правног плурализма⁵¹ иако на први поглед указује на релативно стабилан и статичан систем у супротности дифузионистичким системима, заправо представља процес уношења иновација из оба правна система. У том случају појављује се интегралност, односно спајање два или више система у један, где не долази до дифузије.

Када је реч о студијама дифузије права, Твајнинг наводи најчешће предрасуде које су у великој мери парализовале њихов развој. Његов „наивни модел дифузије“⁵² је био постао основа многих студија које су покушале чистом догматиком да уђу у проблем решавања проблема дифузије права. Тај модел подразумева следеће презумције: (1) препоставља се да постоји препознатљив извозник и увозник; (2) препоставља се да је извоз-увоз једини начин рецепције права између те две земље; (3) препоставља се да је процес пресађивања једини

⁴⁷ D.Westbrook, нав. дело, стр. 490

⁴⁸ W.Twining, *Diffusion and Globalization Discourse*, стр.510

⁴⁹ D.Westbrook, нав. дело, стр. 496

⁵⁰ Појам *surface law* указује на „право“ које се појављује на површини формалних извора (као што су закони). Они не показују ни на који начин како је право интерпретирано, коришћено, усвојено, прихваћено. Концепти су у фази разградње, а поготово у погледу дифузије. Испод те површине најчешће се налазе друге форме права, које могу бити несхватљиве и непостојеће. Неки аутори сматрају да је такав случај и са Ататруковом реформом у Турској са почетка прошлог века, која уствари никада није довршена и још увек траје.

⁵¹ Правни плурализам схваћен као коегзистенција два или више система правних правила у истом временском периоду.

⁵² W.Twining, нав. дело, стр. 3-8

транспорт из извозника земљу увозника; (4) препоставља се да су основни објект рецепције правна правила и правни концепти; (5) подразумева да су главни иницијатор извоза и увоза власти двеју земаља; (6) подразумева да је рецепција прихваћена тренутним актом адопције; (7) подразумева да је објект рецепције задржава свој облик без значајне промене од тренутка преузимања; (8) сматра се уобичајеним извоз у ниже развијен зависни правни систем (колонијални по правилу) или млађи (прелазни) правни систем; (9) највећи део рецептованог чешће техничке него политичке природе; и (10) да примљени закон попуњава законски вакуум или мења закон (најчешће обичајни).

Овај „наивни модел“ је делимично или потпуно коришћен у проучавању рецепције и трансплатације у Европи. Твајнинг га сматра погрешним и покушава да прошири тај појам на глобалну перспективу искључиво комплексности и глобалног значаја овог социјалног феномена.

Не постоји препознатљив извозник. Ово је често препостављано због колонијалних и неоколонијалних случајева када земља увозник заснива неку увезену норму на основу земље модела. Међутим, процес је често доста комплекснији јер увозник може изборно да увози правила из неколико система. Може бити и комплекснији када су, нпр. студенти права послати да студирају у различите земље и кад се враћају са мешавином различитих културних идеја које су претходном дифузијом створени у систему извознику. Твајнинг да је непостојање препознатљивог извозника битан и конституивна одлика рецепције римскога права.

Интеракција између нивоа, као пример вертикалне тачно хијерархијски конституисане дифузије, односно директни транспорт из земље извозника у земљу увозника као правило дифузије је занемарљиво, јер је битнија дифузија која је хоризонтална и не само на националним тј. хијерархијски највишим нивоима већ и на нижим (локално-локални, регионално-регионални)

Реципрочни утицај које је често прећутиван и заташкаван због и неоколонијалне и колонијалне политике је такође био присутан када су многе норме пробиле из британских колонија не само по Уједињеном Краљевству већ и целом Комонвелту.⁵³

Формални акт адопције је најчешћи парадигматски пример рецепције. Међутим, дифузија је пре неформална и дуготрајна када су правне идеје преношене преко колониста, мисионари или других неправних објеката. Формални акти које конституише одређена владајућа група унутар земље увозника је највише промењена у односу на оригиналну норму за разлику кад су агенти рецепције индивидуалци или невладајући кругови.

Поред влада и индивидуалаца, Вебер, Вотсон и неки други аутори сматрају да главну улогу у дифузији играју тзв. *honoratiore*s, односно „правничке елите“. Када „агенти дифузије“⁵⁴ „носе своје право“⁵⁵ носе и језик обичаје и културу а самим тим падају у известну изолованост. Због тога не долази до класичне дифузије. Међутим, до ње може доћи, али је непходан прво један шири акултурациони процес како би се та мањина интегрисала у друштво. Проблем је што након тога те мањине, губећи свој првобитни идентитет, губе и „право донети са собом“.

⁵³ Такав је пример индијског доказног поступка које је 1872 Џејмс Фицејмс Стефан установио а који је уствари није ништа до прочишћени енглески доказни поступак.

⁵⁴ Твајнинг као „агенте дифузије“ одређује колонисте, мисионаре, трговце, робове, избеглице, вернике итд. (W. Twining, нав. дело, стр.24)

⁵⁵ Други тип трансплатације права по Вотсону (А. Вотсон, нав. дело, стр. 58)

Зато дифузија у тим случајевима искључиво зависи од правничке елите која покушавајући да усклади позитивни правни систем са ново придошлом групом због неког економског, политичког или неког друштвеног интереса, трансплантује норме и врши делимичну или потпуну интеграцију два система и самим тим и дифузију.⁵⁶

Сваки правни феномен или идеја могу бити предмет дифузије. Ово је, у ствари, основно полазиште већине теорија о дифузији са којим се прави битно шири концепција пресађивања него што је то код трансплатације и рецепције.⁵⁷ Твајнинг сматра да су неки објекти прилично видљиви, као нпр. облик правних институција, форме докумената итд., док други могу бити и мање очигледни (ток доказног поступка па чак и архитектонски образац изградње затвора)⁵⁸.

„Нема транспорта без трансформације“⁵⁹ је често прихваћена максима и ретко који аутор би бранио становиште да оно што је позајмљено, наметнуто или увезено остаје непромењено у систему примаоцу транспланта. Таква трансформација је често последица, не само правничке елите која је интегрисала у систем, већ акултурационог судара са друштвом у које је импортовано а често и последица тренутне политичке и економско-друштвене формације друштва увозника.⁶⁰ Такође готово све савремене студије о рецепцији препознају и интеракције са неким обичајним и традиционалним нормама у друштву увознику. Старе норме, пасивно, али и даље делују на друштво управо због, по правилу, конзервативних и устаљених карактеристика друштва увозника. Уколико увезене норме буду у супротности са неким општим стеченим навикама, односно увозници старе норме буду третирали као „безначајне и невидљиве“ увезене норме ће бити одбачене. Због тога те нове норме, односно транспланти не „попуњавају вакуум“ и пукотине у систему, односно не мењају у потпуности старе норме јер да би увоз норми успео, он мора бити у складу са старим нормама; у супротном бивају одбачене.

„У глобализацији Света, очекујемо да нађемо доста дифузије, како права тако и других ствари“⁶¹

Дифузију права треба првенствено схватити као социјални феномен, а њен назив се изводи из географије – правне установе, правни концепти и друга правна правила се премештају с једног места на друго. Међутим, глобализација

⁵⁶ Такав је пример продора неримских норми у римско класично и посткласично право преко peregrinског претора. Зарад економске добити, peregrински претор трансплантује грчка и египатска правна искуства која ће се конверговати са *ius civele* даљом дифузијом из *ius gentium* у хонорарно право у ужем смислу. На то указује и Вотсон у „Правним трансплантима“ у глави V „Римљани и римско право у египту“ наводећи пример продирања грчких форми и терминологија па чак и рушећи темељ римског права у погледу *intuitu persone* послова због увођења заступништва у судском поступку.

⁵⁷ Твајнингову одредбу „сваки правни феномен“ треба схватити доста шире (односно можда чак и као сваки друштвени па и културни феномен) него трансплантовање „некакве систематике“ како је нагласио Вотсон.

⁵⁸ W. Twining, нав. дело, стр.23

⁵⁹ Бруно Латор (цитирано према: W. Twining, нав. дело, стр.27)

⁶⁰ „Добровољно усвајање или трансплант увек – увек кад је реч о значајном транспланту – укључује и промену у праву која може да настане из ма којих разлога, као што су клима, економски услови, верски погледи или чак случајност која не стоји у ни у каквој вези са посебним чиниоцима који делују у друштву као целини, нити пак са општим историјским стремљењима“ (А. Вотсон, нав. дело, стр.145)

⁶¹ D. Westbrook, нав. дело, стр. 496

је најчешће схваћена као негација географије. Вестбрук напомиње да глобализација није нужно модернизујући процес; са друге стране, реч „модерно“ у овом случају неопходно је схватити као искуство нечег новог, а не нешто боље, квалитетније, напредније. Осећај да је одређени трансплант страног порекла је такође нешто што се доживљава као „модерно“. Такође битно је напоменути да је у конзервативним и традиционалним друштвима, „модерно“ је нешто страно непознато и најчешће бива одбачивано, док се у земљама у развоју се доживљава као нешто што већ постоји у развијенијој земљи и због тога бива лакше реципирано. Дифузија права пре свега подразумева просторну концепцију промене засновану на протку времена, а модернизација је углавном привремени локални процес где се једна област „изједначава“ са својом околином.

Са друге стране, Вестбрук напомиње да „ауторитет“ представља незаобилазни елемент разумевања глобализације, дифузије и модернизације. Ауторитет директно делује на правне субјекте: у глобализацији, то је она течност у која преовладава другу односно, у дифузији, онај мали део „копна“ који извози правне норме. Стари начини се неће заменити ако су модерни потребни за напредак, већ искључиво ако „ауторитет“ то наложи. Вестбрук сматра неколико начина по којима ауторитет утиче на „модерно“⁶². Један од тих начина је и империјум: „најискренији начин схватања дифузије права уствари сватање дифузије као последицу императивне заповести“⁶³.

„Закон је заповест владара“⁶⁴. Према томе, дифузија права је пасивно процесуирана путем војне или економске моћи; некада војним утицајем и претњама. Међутим, некада другим средствима културног утицаја, империјум делује на „распршивање“ правих идеја на остале војно или чешће економски минорније системе; тада бисмо такав утицај могли назвати и „активни утицај“. Неке чисто филозофске тенденције су бивале штићене империјумом тако да он бива прихваћен као социјално или филозофско обележје једног друштва у одређеном временско-просторном интервалу, док се друге, које настају као антипод тим тенденција, такође појављују са друге стране као отпор том истом империјуму. Према томе империјум, као политички елемент, је покретач многих тенденција у друштву, које, својим даљим развитком, утичу на формирање система вредности тог друштва који се, рефлектујући се преко свих аспеката свакодневног друштвеног стваралаштва, пробијају у правни систем и трајно формирају кроз његов нормативни поредак⁶⁵. Касније се, посредством неког другог империјума, ти системи вредности, пробијају у исти онај систем на коме су као антипод настали, и даље се, парадоксално, усклађују и стапају у „безбојну масу“.

Међутим, питање „избора“ империјума је питање самих ствараоца права у том друштву; често су појединци заслужни за „одабир“ одређеног империјума и тако да самим тим одређују даљи развој тог правног система (то могу бити и правничке елите – *honoratiore*s, или ауторитативни појединци а често културне или верске вође одређеног друштва или народа). Тај „одабир

⁶² *Imperium, Fashion, System, Tribe*

⁶³ D. Westbrook, нав. дело, стр. 498

⁶⁴ D. Westbrook, нав. дело стр. 496

⁶⁵ Веома сликовит пример за утицаја два система настала као филозофска тенденција и њен антипод су француска и немачка историјска школа права. Наполеонова освајања и касније дифузионистичка конвергенција та два система вредности која траје до данашњих дана њиховим усклађивањем у европски устав.

империјума“ се налази у сенци политичких делатности тих ауторитативних вођа друштава у развију а он је карактеристичан како за данашњицу, тако и за корене многих европских држава. Обично такве личности усмеравају своје друштво, пре свега политички, а затим и културно ка одређеној центру моћи држави, по правилу расаднику одређене правне мисли и културне, и на тај начин битно мењају империјум који би по сили прилика, можда, био доминантан утицао на то друштво да није било ових појединаца.

Трансплантација и дифузија

Са друге стране „империјум“ треба посматрати и у светлу класичне теорије правних транспланата. Правни транспланти представљају само активни (динамични) објекат дифузије права, па се стога поставља питање: да ли транспланти по Вотсоновој теорији имају исте особине као дифузија, односно да ли неке опште карактеристике дифузије важе за класичну теорију правних транспланата? Одговор на ово питање даје нам схватање појма „империјума“ у односу на ауторитет и њихова формација у конкретним случајевима трансплантације. Ауторитет код дифузије и транспланата има симетрично узрочно-последично деловање.

Ауторитет је у дифузији активна компонента која омогућава да се правни трансплант брже и лакше „распршује“ ван свог система: тако „агенти дифузије“ преносе транспланте, са намером или без ње, а тиме учествују у ширем процесу дифузије ауторитативног правног система који је, у ствари, плантажер транспланата. Са друге стране, посматрано из аспекта већ инкорпорираних транспланата, ауторитет на пасиван начин омогућава „одржај“ транспланта, али не директно, већ се обично ствара некакав мит иза којег се крије прави узрок дифузије (као нпр. покушаји неког јаког друштвеног система да наметне своје систем правних вредности другом друштвеном систему према коме тај систем има, било економске, било војне претензије; такође покушаји затвореног система да преузме одређене системе вредности другог, по правилу напреднијег друштва, како би почео са интензивнијим прогресом).

Тако Вотсон наводећи примере у којима „фикција о божјем дару оснажује ауторитет закона и олакшава њихово прихватање и трајност“ покушава да покаже на који начин је мит утицао на одржај одређених закона и норми које су пренели агенти дифузије.⁶⁶ Овај ауторитет обезбеђује, односно пасивно омогућава примењивање транспланата, док је очигледно постојала потреба одређених личности да трансплантацију норми, идеја или система правних вредности стави иза мита некаквог божанства и на тај начин, у овим традиционалним „затвореним“ друштвима, осигура инплантацију одређених позајмица у кодификације и законике, а временом и у традиционалне вредности друштва пријемника.

Вотсон такође примећује колико кодификације стварају по захтеву ауторитативних личности у одређеном друштву, односно колико се кодификације стварају за њих. Ту су пре свега Краљ Липит-Иштар, Хамураби, Мојсије, Минос, Јустинијан, Наполеон; ови људи желели су да буду „зачетници

⁶⁶ „Па ипак Јахве је Мојсију дао Десет заповести на синајској гори. Аполон је преко Делфског пророчанства дао Ликургу спартанске законе, Зевс је Крићанима пак дао њихове, док је Хермес Египћанима дао законе преко Аписа.“ А.Вотсон, нав. дело, стр.133

нове ере“. Њима је пре свега требао систем који је сам за себе ауторитет, који је толико практичан да се у њему налази свако питање до кога заинтересоване стране могу лако да дођу – више им је стало „ до поузданог одговора него до префињености или апсолутног квалитета“.^{67, 68}

Фикција о „божијем дару“ заступљена је од најранијих кодификација преко средњег века све до савременог доба када долази до уништења тековина које су још из античког доба у многа места кроз цели Средњи и делимично кроз Нови Век утицале на друштво а тиме и на правни системе многих друштава. Нови век је великим револуцијама донео уништење многих предрасуда о човеку које су своје корене вукле из традиција старих народа, али које у многа места нису одговарале духу „глобализације“ Новог Века.

Међутим, трансплатација је феномен који својим дејством усмерава правне системе, а тиме и друштва која реципирају те транспланте, у правцу који „ауторитет“ дифузијом свог правног система, као некаквог *genus proximus*-а тих транспланата, империра, док су таква „усмеравања“ „убичајена још од најраније писане историје“.⁶⁹

Такође, трансплатација, поред поједињених правила, подразумева и „пресађивање“ некакве систематике. Исто тако су Римљани, највероватније са Гортине, преузели број колумни за број својих *aes tabularum* и на готово идентичан начин расподелили по таблама распоред грађе, као што су средњевековни састављачи номоканона у Византији трансплантовали систематику расподеле претходних кодекса овога типа.⁷⁰

Централну тему овог рада представља проучавање праних транспланата у Законоправилу Светога Саве. Схватање рецепције византијског, односно грчко-римског права, односно дифузија овог правног система и утицај који је извршио на православни свет и Европу, готово је немогуће без овог првог и набитнијег српског црквено-грађанског зборника. Да би се на што бољи начин разумео значај Законоправила, потребно је схватити његово трансплантно

⁶⁷ А.Вотсон, нав. дело, стр.135

⁶⁸ Овде ћемо додати и Светога Саву и његово Законоправило као централну личност овог рада. Сава је, као „агент дифузије“, кроз византијске хришћанске идеје учествовао у процесу дифузије грчко-римског права. И он се може сврстати међу ауторитативне личности које је као пример навео Вотсон, што нам сведочи његов лик и дело у данашњем савременом српском друштву, али је спорно да ли је он тај ауторитет стекао пре или после доношења свог Законоправила. Било како било, Сава је користећи ауторитет православне цркве и назива свог зборника ”**Законикъ св. оцаца**” и ”**Законикъ црквени**“ дифузировао византијске правне мисли по читавом православном свету, док је касније и само Законоправило представљало довољно јак ауторитет, како у Душановом Законику, тако и у повељама и уопште српској усменој и писаној традицији читавог Средњег века.

⁶⁹ А.Вотсон, нав. дело, стр 47

⁷⁰ Са друге стране, Твајнинг међу објекте дифузије сврстава и систематику; поред тога, стиче се утисак да Вотсон наводи примере *ad verbum* трансплатације те систематике. Твајнинг, пак, даје мало шире тумачење трансформације те систематике у систему примаоцу. Сава, међутим, није у потпуности преузео одређену систематику неког византијског номоканона већ је то урадио на оригиналан, селективан и компилаторски начин, о чему ће речи бити касније. Управо је због тога, можда, када је реч о Законоправилу, боље посматрати саму трансплатацију систематике као дериват дифузије византијског права онако како је дефинисао Твајнинг, а не као трансплатацију номоканонске систематике простим адвербум преношењем. Међутим, Вотсон наводи „да добровољни трансплант увек – увек кад је реч о значајном транспланту – укључује и промену у праву која може да настане из ма којих разлога...“(цитирано према: А. Вотсон, нав. дело, стр 145), али ове промене у Савином зборнику нису такве природе. Са друге стране, Твајнинг објашњава да на промене могу утицати и политички и друштвени фактори, што у потпуности одговара природи стварања Законоправила, о чему ће такође бити речи касније.

порекло али и предуслове који су утицали на такву његову природу. Даља трансплантација самог Законоправила (у друге номоканоне, односно његов превод, допуне и измене пре свега у Русији) омогућила је даљу дифузију византијско права кроз Бугарску у Русију са једне стране, а инплантација у Душановом Законику проузроковала је евентуални импулс на друге европске кодификације (*Majestas Carolina*).

Међутим, да бисмо у потпуности схватили природу трансплантата у Законоправилу, потребно је да на прави начин схватимо „терен“ за који је Сава припремио свој зборник. Управо због тога се мора промотрити и еволуцију правнодржавних мисли код Срба, еволуцију византијског права, као и неке специфичности и спелт одређених политичко-друштвених околности које су су битно утицале на реципирање грчко-римске праване традиције. На тај начин потврђује се Вотсонова теорија трансплантата, а у супротном оспоравају романтичарске теорије о словенским правима веома заступљеним у литератури XIX века. Са друге стране, намеће нам се интересантна паралела између данашње глобализације, односно глобалне акултурације – и још уже глобалне дифузије права, са акултурацијом из временом доласка наших предака на Балканско полуострво. На идентичан начин се „преливала течност са једног дела копна и бојила другу“ а период Византије у време Македонске династије и последњег таласа покрштавања Словена даје за пример једне „средњевековне глобализације“, или је можда чак „глобалне“ дифузије грчко-римских правних идеја кроз хришћанизацију и иноватини утицај ауторитативне Византије на варварске Словене.

ОСВРТ НА ЕВОЛУЦИЈУ АКУЛТУРАЦИОНОГ ПОДРУЧЈА ДИФУЗИЈЕ ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА

Разлике покрштених варвара на Истоку и на Западу

Ступање на историјску сцену варварских народа зависио је сплета многих историјско-друштвених околности. Уколико искључимо нерационалне и релативне узроке, дедукцијом из постојећег историјског материјала долазимо до два основна фактора која су утицала у преласку тих народа из војне демократије у државнички период : први – фактор националних особености, које се образују услед извесних природно-регионалних услова (климе, земље итд. које током дугог временског периода утичу на особине, менталитет, идеје и карактеристике одређене друштвене групације); други фактор представља интензитет и интервал акултурационог утицаја развијене цивилизације над тим варварским друштвима.

Пробијање утицаја спољашњих култура у затворено друштво првенствено утиче на даљи развитак тог друштва, а често је пресудно за његов опстанак. Код неких народа акултурација, као свеобухватни друштвени, политички и економски процес настаје раније; ти се народи раније развијају, раније долазе до свог зенита и раније нестају са цивилизацијске сцене остављајући своје културне тековине млађим и културно неразвијенијим друштвима. Према томе, у културном развоју свих народа се могу опазити двојаки елементи: особени (самородни), који су плод унутрашњег дуговременог развитака тог народа и најчешће се везују за традиционалне вредности;

трансплантовани елементи, односно они који престављају неку старију, најчешће напреднију, културу, која се дифузионистичким процесом интра – социјалне размене „накалемила“ на ону традиционалну компоненту, често рушећи је из основа или упућујући је у супротном правцу. Од степена рецепције тог цивилизацијског елемента зависи и прогрес културног идентитета одређеног народа, етничке или културно-језичке групације, како би Савињи и Фихте нацију дефинисали, и његова даља размена (било културна, економска или војна) са другим културним идентитетима, чиме је и условљен је и његов даљи прогрес и опстанак.⁷¹

И право је једна страна целокупне народне културе, а оне се као такво дифузијом, правном врстом акултурације, уз помоћ трансплантата апсорбује у страним културама модификујући основе политичког, правног и друштвеног уређења народа, културно, или боље рећи, правно неразвијенијих. И као што је култура изложена разним утицајима, тако је и право зависно од разних фактора, од којих вреди напоменути: цркву – примање хришћанства, и државу – односно њен настанак. И код Словена, народа са специфичним самородном културним, па стога и правним, идентитетом, ова два фактора су одиграла значајну улогу.

До хришћанизације, без обзира на географски положај, Словени су чинили једну целину, како у основи са једнаким религиозним схватањима и језиком, тако и са јединственим правним и племенским уређењем.⁷² Са пријемом хришћанства и постанком нових држава настаје и нова епоха у правној историји Словена. Словенски народи почињу се развијати на потпуно различите начине. Иако њихово право почива на општесловенским основама, развиће сваког словенског народа знатно одступа од прасистема. Та разлика је резултат акултурационог утицаја хришћанства, које зависи од тога чијим су га посредством словенски народи примили. Тако се од момента пријема хришћанства, целокупно Словенство распада на две велике скупине: западну – католичку и источну – православну. Једна се потчињава културним идејама запада, друга истока; на западу је реципирана култура римско-германска, а на истоку римско-грчка.

Византија је источни део некадашње Римске империје. Након распада велике империје, између њених некадашњих делова настала је потпуно

⁷¹ Ту се стиже до интересантног парадокса: народи који пре бивају захваћени акултурационим таласом цивилизације, неопходним за прогрес и опстанак, пре бивају утопљени у ту масу са интракултурних имитација и пре губе своје самородне традиционалне елементе неопходне за постојање као самосталног акултурационог субјекта, што се данашњим речником може дефинисати и као губљење националног идентитета. Са друге стране, конзервативна друштва и културе имају доста јачу традиционалне црте које одолевају спољним утицајима, и та друштва, парадоксално, не пропадају, већ бивају интегрисана у постојећу цивилизацијску културну масу као посебни културни идентитети. Условни пример нам даје пример Јевреја, који са својим традиционалним јудаизмом одолевају интеркултурним утицајима и опстају већ две хиљаде година, као једна специфична религијско-културна целина, у условима готово незамисливим за опстанак одређеног културног субјекта као самосталног. Изгледа да је последица интегрисања друштва у ширу цивилизацијску средину често и узрок декаденције тог културно-етничког идентитета, а овај парадокс захтева доста шире социолошко и упоредно-историјско истраживање.

⁷² „I am convinced that these old Slavonic customs were very definite. This is conformed by the great similarity of the oldes Slavonic social organization with the social forms of all Aryan life, a thing only possible by a very long duration of such a Slavonic organization; it is proved by extreem attachment of the contemporary Slavs to the manners and customs of their ancestors, by the well-known conservatism of the customary law of all nations throughout the world; finnaly by the perfect accommodation of the religious and moral Slavonic ideas to all conditions of social life,“ F.F.Sigel, Lectures on Slavonic Law, Being the Ilichester Lectures for the year 1900, Batoche Books, Kitchner 2001, стр . 9

биполарна друштвено-културна формација: запад на челу са Римом показује кроз цео средњи век већу жилавост, активност, покретљивост и већи дух предузимљивости, просто говорећи већу динамичност; исток на челу са Константинопољом је обележила конзервативност и статичност⁷³. То је имало за потпуну другачији тип утицаја на акултурационе објекте који су тим културним центрима (односно акултурационим субјектима) били изложени.

Такође треба додати и другу веома значајану карактеристику ова два велика центра моћи која је надаље обележили пре свега друштвени а даље и културни и економски развој европског истока и запада. То се опажа јасно на пољу друштвене организације. На западу заједница се распала на више сталежа, који су се значајно међу собом разликовали, имали своје интересе и управљали по свом уређењу. Тамо је дошло до конвергенције идеја римског индивидуализма и германског колективизма; римски индивидуализам водио је ка томе да су Римљани брзо доспели до великих слобода загарантованих човеку, али човеку носиоцу јединствених права који је био *cives Romanus*. Хибридизацијом германског схватања колективизма са чисто римским индивидуализмом доводи до полу римско-полуварварског схватања заједнице у форми феудализма, које је у западној европи све до новог века владао целокупним јавним животом. Тако под утицајем тих двају, у основи различитих принципа, налазимо велике мутације у схватању друштвене организације: у Риму су уживали сва права и слободе поједници а у феудалној западноевропској држави – привилеговани сталежи.

Сасвим су се друкчије формирали односи на европском истоку. Услед недостатка агресивности Византија, иако цивилизацијски далеко инфериорнија, није могла у потпуности потчинити културу новонасељених народа већ је само асимиловала⁷⁴. Као и код Германа, и код Словена је владао принцип колективизма, коме је византијско право (у основи римско право исто засновано на принципу индивидуализма) пружило отпор, али услед пасивности, статичности и конзервативности, што је и била карактеристика византизма, није га успело потчинити на начин како је то учињено на другом делу старог континента.

Тако су и друштвени односи остали другачији. Исток није знао за оштре сталешке разлике; он је сам представљао целину која није прожета сталешким духом већ је свезана једном владајућом вером. Сталежи нису били засебне целине снабдевене таквим правима да би их околност чинила сасвим одвојеним у држави независним од масе народа, већ делове опште заједнице, подчињене једној највишој власти у држави – владалачкој, која је осим световног, носила и религиозни карактер. Разлог због кога се свештенство није издовојило у нарочито привилегован сталеж је, са једне стране словенски језик којим се оно служило подједнако са осталим становништвом, а са друге стране и породичне

⁷³ „Римска активност је парализована азијском мирноћом и равнодушношћу“ С. Ћорић, Постанак домаћих компилација византијског права код православних, Архив за правне и друштвене науке, Београд 1900, стр. 296

⁷⁴ Овде је још битно напоменути да се словенски случај разликује од визиготског, остроготског, лангобарског итд. првенствено јер се конвергенција германског обичајног права са римском схватањима услед политичко-економских промена, које су се у Риму осећале током целокупног периода домината, извршила неколико векова пре њихове сеобе. Код Словена, који су се пре сеобе били налазили на источнијим и севернијим пространима него германска племена која су се налазила на лимесу царства, утицај римске цивилизације се није толико осећао па су стога били затворенији, што је засигурно један од узрока, наравно и поред византијске статичности, слабијег интензитета акултурације на истоку.

везе, које свештенство спајале са становницима народне масе.⁷⁵ Такође Ромеји нису били велики политичари, па се централизација државне власти није развила због чега је недостајала основна градивна материја за световну власт какву су имали римско-германски цареви. То је даље проузроковало да су се Словени у додиру са Византијом могли у потпуности развијати, и да се код њих утицај и идеја политичко-економског и верског патроната није развила у оноликој мери, као што је то био римско-папски на западу. Такав однос Ромејског Царства према словенском живљу на Балканском полуострву па и шире, имала је за последицу динамичнији тип акултурације, а поготово дифузије права са двострано и интеракцијским импулсима што је значајно олакшавало даљи културни утицај Византије а тиме и убрзани државно-правни развој свих земљама „Византијског Комонвелта“.⁷⁶

Еволуција грчко-римског права

И док се у Падови и Болоњи, у тамом захваћеној варварској Западној Европи, скидала прашина са давно заборављених пергамената правних списа и поједностављених варварских кодификација тада се полако почело глосирати и коментарисати оно што је наставило своју еволуцију и развој на Истоку где је живела царевина која беше наследница римског имена.

Цариград је кроз векове престоница Римског Царства – *Basilea ton Romaion*. Од 527., када је у Цариграду био састављен Јустинијанов кодекс, па до 1453. године велики систем римског права важио је у целој царевини. Ту је он прошао дуги процес развитка допуна и промена - дифузије и трансплатације хеленистичких и оријенталних правних традиција. Ту се ствара систем римско-византијског права.

Ово право није важило само у Ромејском Царству - оно преставља онај „ауторитет“ који је под хришћанском царском круном ширио „модерно“ а својим војним али првенствено културним империјумом учинио да суседни народи „црпу пуном шаком из богатства њезине културе, из књижевности, из уметности и из правног система“⁷⁷. Тај ауторитет проистицао је из ауторитета источне цркве а даље се, као последица акултурације, јавља и дифузија „једног савреног правног система“⁷⁸ који је надаље уобличио Србе и остале православне Словене у државотворну организацију и, даљим развојем

⁷⁵ Међутим, на истоку долази и до мутације византијског сватања државе која се карактерише кроз идеју симфоније. Тако је словенски колективизам хибридикацијом римско-византијског индивидуализма са доста хришћанског утицаја произвео специфично доживљавање симфоније у свим земља чија је културна матрица била Византија, што је за последицу имало потпуно другачији однос народних маса тих земаља према свештено-владачком „сталежу“. Данас, у грађанским државама насталим под одјецима идеја грађанских револуција, дошло је до одвајања цркве и државе, али црква у свим православним земљама похришћеним из Византије, има улогу некаквог патрона, а патријарси и свештена лица у многе представљају неку врсту ауторитета који има снажан духовни утицај у друштву, за разлику од политичког или економског.

⁷⁶ О динамичности и повратним интеракцијским импулсима из Византије ка словенским племенима сведочи, нпр., и то да је српска реч закон коришћена и у Ромејском Царству са истим значењем. О томе Сигел пише: „We know from Constantine Porphyrogenitus that the Slavovonic word *zakon* was sometimes used in Greek language with Slavonic meaning of law, legal custom” „F.F.Sigel, нав. дело, стр. 8

⁷⁷ А.Соловјев,Значај византијског права на Балкану, „Годишњица НиколеЧупића“, књига XXXVII, Државна штампарија Краљевине СХС, Београд 1928, стр.97

⁷⁸ А. Соловјев, нав. дело стр.96

одређеним сплетом политичких околности, уврстио их у ред средњовековних европских држава.

Римско право у Византијском царству пролази кроз многе мутације, које су уствари почеле још у време Диоклецијана услед промењене друштвено-економске формације и нових потреба за регулисање правног саобраћаја. Величанствено дело Јустинијана је, у ствари, било само нормирање свих тих нових стечених искустава и нека врста новог правног оквира по коме ће се рестаурирано царство уређивати. Као и цео Јустинијанов живот, и његова кодификација је била преамбициозна, а тако и преобухватна за потребе тог времена, тако да су се одмах по његовој смрти, иако је он то забранио желећи да своје делу обезбеди неприкосновени ауторитет у његовој рестаурираној империји, почеле употребљавати, осим многобројних царских Новела⁷⁹, и изводи из *Corpus iurus civilisa*, поједностављивајући је и практикујући обимну кодификацију у свакодневном правном саобраћају⁸⁰. На ту потребу за „примитивнијим“ правним животом утицале су и тешке прилике које су кулминирале у VII и VIII века: непрекидне борбе са варварима а касније и њихово насељавање на царским територијама. Црквена борба и долазак Исавријске или Иконоборачке династије изазвали су потребу нове кодификације која претставља и прву фазу у развоју византијског права када оно стиче другачију физиномију од класичног римског права.

Иконоборство се ширило са истока као резултат конвергенције хришћанских начела са чисто духовном вером христолошких јереси и секти противних спољашњем црквеном обреду, и дифузијом религијских схватања нехришћанских религија јеврејства, а нарочито ислама. Са избијањем иконоборачког покрета завладала је криза која је за више од стотину година царство претворила у попориште жестоких унутрашњих борби. Удар на икону, као симбол православља, била је пре свега дубока борба за културни идентитет Ромејског Царства и православља. Слично кризи из времена цара Ираклија (610-641), после напада Авара и борби са Персијом, када је Византија поред политичке доживела и прекретницу у културном погледу коначним раскидом са римском традицијом, тако је у иконокластичкој кризи Византија, односно православна црква, прекинула акултурациони утицај ислама и источних секти, и тако се трајно идентификовала као конзервативна хришћанска црква. То ће имати великог утицаја на све аутокефалне православне цркве, а тај дух конзервативности и затворености, утицао је у многоме и на затвореност од спољашњих утицаја, како Срба тако и осталих православних народа.

Поред црквеног идентификовања, за време Лава III Византија почиње са самосталним развојом законодавства и, коначним одвајањем од римских правних традиција, добија сопствено правно обележје. Пре свега црквена борба и општа несигурност и криза створила је потребу за зборником закона који је назван Еклога (*Ecloga tom nomon*). Мада је у питању релативно кратак законски текст од 18 глава који пружа судијама сву најважнију грађу из грађанског, кривичног права и судског поступка, Еклога је извршила снажан утицај како на Византијско тако и на право околних народа. Еклога је, у ствари, прилагођавање

⁷⁹ *Neare*, по грчкој терминологији, које је и сам Јустинијан доносио одмах по ступању на снагу Дигеста и на тај начин показао колико је у ствари било потребно динамике у тадашњем римско-византијском законодавству.

⁸⁰ *Summa Digestorum Anonymi, Summa Digestorum Cyrili, Summae Novelarum Symbatii, Athanasii Scholastici* итд.

Јустинијанове правне традиције „које је за сва времена остала основа византијског правног живота“⁸¹.

Јустинијаново право постало је неразумљиво јер је давало широке оквире злоупотребе и због тога се у религијски обојеном уводу наводи доношење „богоугодног и за заједницу користаног“⁸² законика. Полазећи од Јустинијановог римског права, Еклога покушава да га измени у правцу „већег човекољубља“ првенствено под утицајем канонског и источног обичајног права. Тако се коначно ограничава *patria potestas* чије је слабљење почело још у другој половини римске републике, а коју је даље Август својим кадукарним законодавством знатно смањио, па се дијаметрално томе права деце и жена, знатно проширена код Јустинијана, и надаље проширују. Ту се такође јавља, на први поглед, извесна недоследност промена „ка већем човекољубљу“ увођењем читавог система телесних казни за које није знало Јустинијаново право: сечење носа, језика и руку, ослепљење, паљење косе и браде.⁸³ Треба ипак узети у да ове казне долазе уместо многих смртно код Јустинијана и, интересантно, новчано санкционисаних. Еклога уствари фиксира и потврђује својеврсно „обичајно право“ (условно речено; право које се на неки начин усталило у обичаје, али које потиче из римске кодификације) које се формирало у Византији после Јустинијана под утицајем хришћанских идеја и „огрубљењем нарави под утицајем истока“⁸⁴.

У истом периоду настају и Земљораднички закон (*Nomos georgikos*), Поморски закон (*Nomos nautikos*) и Војнички закон (*Nomos stratiotikos*).

Земљораднички закон се првенствено бавио регулисањем аграрних односа и бројним проблемима који се могу појавити у животу на селу. Не зна се тачно ко га је донео али на основу посредних података сматра се да је донет за време Јустинијана II и то у циљу социјалне реформе и заштите слободних сељака. Постоје и теорије његовог паралелног настанка са Еклогом (то мишљење заступа Захарије Фон Лигентал), али и да није никада донет, већ да је кодификација одлука и пресуда донетих у дужем временском периоду па према томе није ни био званични државни кодекс. Сигурно је да је Земљораднички закон одражава примитивнија правна схватања која се ослањају на византијско право и то нарочито у домену санкција, које су слично у Еклоги често бруталне. Утврђујући колективни порез који заједнички плаћа цела сеоска општина, показује интегралност ка уређивању друштвених односа људи који су живели у племенским заједницама. Успешна примена овог законика код Словена показује невероватну интегралност са словенским начином живота и менталитетом људи у племенским заједницама, због чега се у науци дуго сматрало да је он настао под утицајем обичајног права Словена. Због тога је у науци и завладао назив „словенски законик“ али то данас делује пренаглашено. Савремена истраживања у сфери компаративног права примећују овакве и сличне појаве у развоја многих правних система, а овај пример може илустровати чист принцип

⁸¹ Г. Острогорски, нав. дело. стр 167

⁸² Цитирано према: Сима Аврамовић - Војислав Станимировић, Упоредна правна традиција, Београд, 2007 стр.170

⁸³ Поједињени аутори сматрају да су овакве санкције настале под двостраним интеракцијским импулсима у дифузији правних норми и обичаја између Византије и Словена. Међутим ово мишљење се углавном одбацује.

⁸⁴ Г. Острогорски, нав. дело, стр 168.

реципрочног утицаја размене правних искустава у теорији феномена дифузије права.⁸⁵

Поморски закон је настао у приближно исто време а стил му је сличан Земљорадничком закону и Еклоги. У њему се јасно види ослањање на Јустинијаново право приликом решавања питања везаних за морепловство и поморску трговину. Ради регулисања обавеза које војници имају према држави донет је, највероватније у време кад и претходна два, и трећи анонимни законик који се сигурно односи на војнике, чија је огромна већина била словенског порекла, тј. Војни законик.

Пад иконобораца 843.године извојевао је потребу новог законодавства због доласка Византије на врхунац моћи и због везивања Еклоге за рад царева-јеретика. Доласком Македонске династије започиње и друга, најдинамичнија фаза у историји развоја византијског законодавства која се поклапа са фазом највећег покрштавања Срба и осталих Словена. Ношена новим привредним и војним полетом који Византија доживљава за време ове фазе развоја византијског права, ромејски цареви амбициозно, слично Јустинијану (који је био узор свим потоњим ромејским царевима), покушавају велики повратак на *Corpus iuris civilis* и, пре свега, повратак на римско право.

Прву збирку доноси оснивач династије, Василије I Македонац, крајем IX века. То је био *Prochieron* (*ὁ πρόχειρος νόμος*) – у дословном преводу приручник. Овим закоником је започето „чишћење старих закона“ (*ἀνακάθαρσις τῶν παλαιῶν νόμων*) па садржи оштру осуду за иконоборачки „приручник“ и царева-јеретике за који се наводи „да су уништили божанске законе“. Тежећи да буде једноставан и приступачан, законик Василија I црпи грађу пре свега из Институција, док друге делове Јустинијанове кодификације користи ретко и већином не полази од оригиналних текстова већ се ослања на доцније грчке преводе и коментаре. Прохирон је имао дакле исту намену као и Еклога Лава III, која је такође замишљена као приручник за судску праксу и државну администрацију. Прохирон ипак дугује много корисном и популарном законнику Лава III и, упркос свим званичним осудама, законик Василија I користи се увелико грађом Еклоге, нарочито у свом другом делу посвећеном наследном и јавном праву. Прохирон је остао на снази све до пада Цариграда под Турке 1453.године. Међутим, јачањем Ромејског Царства целим Балканом после слабљења изазваним иконоборачком кризом, а као последица ове агресивне политике била је најснажнији утицај Византијске културе масовном хришћанизацијом и дифузијом права међу словенским живљем.

Нешто касније (879-886) Василије (који се понегде са разлогом назива и Законодавац) саставља и други зборник - Епанагогу, замишљену као увод у припреману велику збирку закона. Није сигурно да ли је Епанагога званично промулгирана или је остала само као пројекат,⁸⁶ док она највећим својим делом репродукује Прохирион а новине чине одредбе о правима и дужностима цара и патријарха, као и других световних и духовних достојанственика (дакле уводи неколико глава из области јавног права). Овде је дошао до изражаја идеалан однос између царства и свештенства, како су га замишљали црквени кругови у Византији после гушења иконокластичке кризе. Према Епанагоги, државно-црквени организам претставља иделно јединство над којим се уздижу цар и патријарх, који се, као поглавари васељене, у савршеној слози старају о

⁸⁵ *Cross-level interaction*. и *reciprocal influence* нпр. код W.Twining, нав. дело, стр.21-23

⁸⁶ Став да Епанагога никада није публикована заступају Вогт и Крижшник.

благостању човечанства: световни поглавар брине о материјалном, духовни о духовном благу поданика (Епанагога је уобличила доктрину симфоније). У њој се поред патријарха не помињу ни римски папа ни патријарси из Александрије, Јерусалима и Антиохије, док се владар и патријарх одређују скоро једнаким по моћи. Острогорски сматра да „нема сумње да је аутор је аутор овог учења о царству и свештенству био сам Фотије, који се недавно вратио на патријаршки престо“⁸⁷ Утицај ове доктрине није безначајан јер је она важила као идеал у Византији што се пресликало на њено законодавство (мада није у историји Византије није искључена појава цезаропапизма), што је имало пресудан значај на Србе, Русе и Бугаре и њихово схватање појма државе и цркве, о чему ће речи бити нешто касније.

Најзначајнији и најамбициознији, односно трећи подухват владара из македонске династије започет је уствари још у време Василија I, а завршен је за време Лава VI. Упркос нарочитој антипатији и различитим темпераментима Лава VI и Василија I, једно је сигурно код оба владара ове династије – њихове иделистичке политичке тежња обнове Византије по угледну на Јустинијана. Те амбиције и тежња изродила је и највећу и најобимнију збирку Византијског права – Василике. Царски закони (*τά Βασιλικά*) Лава Мудрог подељени су у 60 књига и 6 томова (отуда и назив *Ἐξάβιβλος*) које су израђене напорима комисије правника под председништвом протоспатарија Симватија, а објављене су током првих година владавине Лава Мудрог. То је збила збирка, како канонског и јавног, тако и грађанског права, док грађу црпе пре свега из Дигеста и умањој мери из Институција. Поред тога јављају се транспанти и из Јустинијанових Новела и Новела Јустина II и Тиберија (односно из збирке тзв. 168 Новела), а преузимају извесну грађу и из Прохириона. За разлику од Јустинијанове кодификације, Василике се нису служили оригиналним латинским изворима већ су користили грчке преводе и коментаре из VI и VII века и самим тим су пружиле преимућство византијском читаоцу над својим претечом и својеврсним узором. Због тога, а и због веће систематичности⁸⁸, у потпуности су истиснуле из употребе Јустинијанов кодекс и постале темељ византијског правног система. Међутим, као и већина византијских правних зборника, Василике не престављају ништа ново већ систематичну и сумарну разраду свих дотадашњих зборника са њиховим прилагођавањем новој политичко-социјалној стварности тога времена. Због своје преобимности, доживљавају исту судбину као и Јустинијанов кодекс у погледу употребе јер правници сачињавају практичне скраћене верзије од којих је најважнији *Synopsis Basilicorum* донет за време Константина Порфиrogenита. Током XII века донета је и специфична врста „водича“ кроз Василике, односно *Trouikos* – у коме се прегледно излаже „шта се где налази“. Поред ових извода, правници су често прибегавали и чистом Прохирону.⁸⁹

Након много столећа појављује се и трећи талас византијског развоја права. Тада су донета два значајна зборника византијског права: први у Солуну

⁸⁷ Г. Острогорски, Историја Византије, Просвета – Београд 1969, стр 237.

Поред Острогорског, Епанагогу Фотију приписују и Зепос, Арвелер, Ван дер Вал-Локин

⁸⁸ Сумирајући Јустинијанову кодификацију, Василике групишу разбацану материју на неколику великих грана: јавно право, административно право, судски поступак, грађанско право, кривично право.

⁸⁹ Василике (које су посредством номоканона доспеле у словенски православни свет) су имале пре свега велики ауторитативни утицај у словенским православним државама, првенствено због порекла Василија I који је потекао из Македоније претежно насељене Словенима.

1355. Године под називом *Sintagma* (*Syntagma kata stoicheion*) коју је саставио светогорски монах Матија Властар („светогорски васпитаник“⁹⁰) у коме је материја ради лакшег сналажења материја распоређена енциклопедијски – алфаветским распоредом. Ту су скупљене најважнији црквени прописи из номоканона и прописи из световних законика – Прохириона и Василика. У скраћеном облику (од 303 само 94 главе углавном без црквених прописа) *Синтагма* је уживала велику популарност у осталим православним земљама, тако да је трансплантована и у нашем најважнијем правном споменику средњег века Душановом законнику. Деценију касније настаје и *Hexabolos* („шестокњижје“) донет у Солуну као приватна збирка. О вредности и флексибилности овог изузетног зборника сведочи и његова употреба у Грчкој кроз цео XIX а потом и XX до Другог светског рата. Саставио га је солунски судија Константин Арменопулос са циљем стварања што практичнијег приручника у шест књига које садрже искуства правне праксе коришћењем обимних Василика. Такође је трансплантован у многе православне земље у региону.

После солунских правника не постоје никакви покушаји кодификације кроз наредних 100 година византијског права. Оба зборника – Властарева Синтагма и Арменопулово Шестокњижје – добила су велику популарност у Византији и преживела су пад Цариграда. Каснија допуна Синтагме и превод на новогрчки има пресвега значај као мост између Византије и савременог грчког права, а Спанов превод Арменопуловог зборника 1744.године и штампање у Венецији преставља значајну карику у дифузији византијског западноевропским државама којима су у предстојећем времену хуманизације права затребале идеје византијског права ка „већем човекољубљу“ за разлику од заоставштина римске робовласничке формалистике.

У исто време када се под Василијем I Македонцем радило на Прохирону и Епанагоги, отворио се и други извор који се показао као најзначајнији у процесу дифузије византијског права. Именом „Црквена кодификација“ се само условно може назвати овај тип кодификација, јер је у великом броју случаја служио и као извор световне власти: у ово законодавство, поред кодификовања хришћанских правних мисли из Светога Писма, црквених сабора и препорука и „објашњења осталих великих људи црквених“⁹¹, кодификовани су и световни закони. О хетерогеном саставу ових зборника сведочи и име које су носили: црквени закони су се звали канони (правила) а државни номи (закони). Ова мешавина уклапа се и у неке опште тенденције у византијском свету након доласка Македонске династије: опоравак црквене организације након иконокластичке кризе створио је за потребу уједињење цркве и државе, а то уједињење се најбоље могло одразити преко стварања оваквих зборника. У то време, са једне стране Василије Македонац ствара обимну кодификацију грађанског права, патријарх Фотије рецензује Номоканон XIV грана, а Ћирило и Методије преводе Свето Писмо на словенски језик и мењају словенски колективистички дух прилагођавајући га облику идеалним за византијски акултурациони и дифузионистички утицај у наредним вековима.

⁹⁰ А. Соловјев, нав. дело, стр. 100

⁹¹ Ст. Новаковић, Римско право и средњевековна Србија, Књижара Геце Кона, Београд 1906,стр.8

Номоконони су тако били најчешће оруђе акултурације и дифузије византијског права јер су они „кријумчарским путем“⁹² трансплантовали законске одредбе у словенске православне земље.

Први таква збирка закона са мешовитим карактером била је Номоканон Јована Схоластика из 550.године, којег св. Методије⁹³ преводи на словенски. Овај превод је коришћен је коришћен у Панонији и Моравији у мисионарском делатношћу његовог преводиоца, док је за време цара Симеона, Номоканон Јована Схоластика преведен и на старобугарски.⁹⁴ Овај номоканон био је званични зборник канона и закона у Византији, а у изворима се појављује и под називом „Номоканон L титула“. Међутим, овај номоканон није одговарао апсолутистичким тежњама царева после Ираклија за цезаропапизмом и „источног папизмом“ па је замењен за време цариградског патријарха Сергија (610-641). Његова канцеларија је спремила анонимни чланак „О привилегијама најсветијег цариградског престола“, а затим је, пре 629.године, у замену за Схоластиков Номоканон нови, такође анонимни, Номоканон XIV титула, који је већ на Трулском сабору 691.године добио улогу званичног номоканона васељенске патријаршије. Касније су овом номоканону прикључене и нове допуне у истом идеолошком правцу. Овај Номоканон је допуњен у свој коначни облик за време патријарха Фотија, па се данас најчешће назива и Фотијев Номоканон.

Са друге стране у словенским земљама су била раширена су и таква издања црквених канона која су снабдевена коментаром, јер се још у XI и XII столећу јавила се потреба за објашњењем грчких номоканона. Од тумача најзначајнији су били Јован Зонара и Алексије Аристин. Тако да се међу грчким номоканонима са словенским преводом могу разликовати три типа: први тип, а истовремено и најстарији словенски превод номоканона, представљао би превод св.Методија који је, према оригиналу Јована Схоластика, имао 50 глава. Првобитно је преведен за Словене у Панонији и Моравији, али је својевремено прешао у Бугарску одакле се даље ширио. Други тип претставља Фотијев или Номоканон са XIV наслова чија је почетна верзија израђена још за време настанка Схоластиковог зборника, док професор Павлов сматра да је она израђена за време Јарослава I.Трећи тип номоканона, уједно и најзначајнија како за Србе тако и за остале православне народе (пре свега Бугаре и Русе), која би се могла назвати законоправила, представља онај номоканон који је Свети Сава превео за потребе Српске цркве, о коме ће, као централној теми овог рада, бити још речи касније.

⁹² Ст. Новаковић, нав. дело, стр. 10

⁹³ Иако је Методије био у добрим односима са поглаварима византијске државне и црквене организације, он је превео за потчињену њему цркву у Моравији Схоластиков номоканон титула, а не званични анонимни Номоканон XIV титула

⁹⁴ Овај номоканон јавља се у списку књига руских калуђера у манастиру Ксилбургу. Такође је битно напоменути и да се под именом номоканона јавља и једна врста типика, односно Номоканон Јована Постника, који је био потребан манастирима за тајну исповести.

Византија, Словени и акултурација⁹⁵

Византијски акултурациони утицај на словенска, а међу њима и српска племена, сежу у далеку прошлост. Још од насељавања Срба јужно од Дунава, северне границе источноримске поделе царства и насељавање у области велике црквене дијацезе Јустинијанове Приме, улазак у византијско акултурационо поље био је неминован⁹⁶. Због изразитог религијског обележја Ромејске цивилизације, акултурација се ширила црквеним утицајем, пре свега покрштавањем, а „законско-црквени зборници вредили су, дакле као канал кроз који су у Србију продирале наредбе и идеје римскога права“⁹⁷. Међутим, постоји једна битна разлика између византијског и словенског схватања закона а самим тим и са схватање државе као монопола њиховог спровођења. Док је у Византији (мада је боље рећи похришћеном Риму) хришћанство дошло споља и тада је ту затекло готове, раније утврђене грађанске законе, па су се разликовали, са једне стране црквени (канонски) и супротно од њих државни (световни) закони, „на супрот томе имамо, да су закони код православних Словена долазили с вером, те је услед тога и наступила она мешавине светских и црвених закона“⁹⁸.

„Римски закони улазили су у Србију у облику превода и извода, сасвим онако исто као и на западу, с једном великом разликом – ми нисмо доспели до глоса и до правних школа“⁹⁹. Србе су занимала практична решења римског права, док је теоријски део остао ван интересне сфере, слично као код западноевропских варвара. Из римског права су се трансплантирала казуистички она искуства која су била потребна новим потребама свакодневног живота, односно тамо где нису постојала решења у обичајном праву. Са друге стране, спајање цркве и државе кроз доктрину симфоније након иконоборачке кризе имало је за последицу немогућност одвајања црквених прописа од државних, а државни су били римског порекла. Тако долази и до снажног утицаја цркве при решавању световних спорова, па је канонско право било у целом хришћанском свету главни мост преко кога је римско право продирало у народна права.

⁹⁵ Наш академик Никола Радојчић сматра да је утицај византијског законодавства код Срба би знатно израженији него код других православних словенских народа. Географски положај и политички узор који су Срби имали у царевини на Босфору, утицали су на стварање идеалистичке тежње за стварањем подједнако јаке државе као Ромејско царство. Уз то треба додати и геополитички важан стратешки положај Србије и сталну агресивну политику Византијских царева након појаве Угарске као битног политичког елемента на северу Балкан. „Утицај римског, касније византијског, права на развитак словенског законодавства веома је разнолик. Он је био, наравно, најмоћнији на оне словене који су се сместили у давнашњим границама римског царства и који су примили хришћанство из Византије, били православни. Код Срба је овај двоструки утицај био појачан тиме што је српска средњовековна држава сачувала дуже него околне своју самосталност и што се, једно време, заносила сном да замени византијско царство. Из свега тога излази као несумњива чињеница да је међу свима словенским правима средњег века српско било најдуже и најсвестраније прожимано византијским правом.“ (цитирано према: Н. Радојчић, Душанов законик и византијско право, Зборник у част шестогодишњице доношења Душановог законика, Београд, 1951, стр.50)

⁹⁶ Срби су се населили на територијама неколико римских провинција: *Dacia Mediterranea*, *Dacia Ripensis*, *Moesia Superior*, *Dardania Praevalis*.

⁹⁷ Ст. Новаковић, нав. дело, стр. 14

⁹⁸ С. Ћорић, Постанак домаћих компилација византијског права код православних Словена, Архив за правне и друштвене науке, VII, Београд, 1900, стр.300

⁹⁹ Н. Радојчић, Душанов законик и византијско право, Зборник у част шесте стогодишњице доношења Душановог законика, Београд, 1951, стр.55

Управо због тога, примање хришћанства преставља догађај епохалног значаја за духовну карактеризацију и за увођење државно-друштвеног поретка међу Словенске народе. Криза и лом старе словенске културне заоставштине, коју су Срби у својој дотадашњој традицији имали, почела је одмах по насељавању а завршила се коначно у XII и XIII веку, општим пријемом хришћанских начела у целини и идентификовањем српске народности са православним тумачењем хришћанске вере. Срби су са хришћанством наследили основне тековине античке цивилизације (државно уређење, писменост, зачетак науке итд.), али је још важније то што су хришћанство примали као своју религију – као некакву самородну традицију. Тиме је хришћанство, како код Срба тако и код већине варварских новопридошлих племена на згариште Западног Римског Царства, извршило важну мисију увођења феудалног и државно-друштвеног поретка а оно као „највиши продукт римске цивилизације“¹⁰⁰ је тако једина непрекинута веза између антике и Средњег века. „Хришћански и византијски тада се у пракци сматрало исто; оно што је било по хришћански било је по византијски; оно пак нехришћански и погански – што је било по старим обичајима народним“¹⁰¹ Константин Порфиригенит је забележио да су Срби покрштавање сматрали не као прелажење у веру, него још као јаче потчињавање под царску власт Константинопоља. „Као год књига, писменост уметност и друштвени ред у опште – тако су закони међу Србе дошли са вером, као прост и обичан део реда за који се мислило да вери самој припада и који се тога ради с вером и установама њеним уносио“¹⁰². И колико год је нашим паганским прецима „вера долазила као нова вера, толико им је исто, и може бити још више, долазила као и нови закон“¹⁰³ Управо због тога Стојан Новаковић истиче да је тако „у српском језику и постао синоним вере и закона, те се законом и вера зове“¹⁰⁴. Управо је то дало обележје српској средњовековној држави; вера и закон, црква и држава су били као римски бог Јанус - једно лице са два наличја. „Уз то има да се нагласи: да није у средњовековној Србији држава ни земаљска законодавна власт вршила тај посао – него црква“¹⁰⁵ У томе је и најбитнија разлика између српског и ромејског схватања права.

Према томе, везаност Срба за цркву (у време покрштавања Цариградску а касније и Српску православну цркву) има своје корене у дубокој прошлости - у примању хришћанства и византијској интерпетацији и тумачењу порекла власти. Схватање црквенодржавних односа у Србији су као идеја у потпуности трансплантовани из византијског поимања доктрине о односу световне и црквене власти које је, по мишљењу Острогорског, у Византији осмислио патријарх Фотије (858-867, 877-886). Док владар је носио световне власти, патријарх духовне, народ је недељив и припада и држави и цркви тако да се питање решавања односа државе и цркве се решавало јединствено. На тим

¹⁰⁰ В. Рибар, Историјска улога хришћанства у смени друштвено – економских фораација , Београд, 1951, стр.42

¹⁰¹ Ст. Новаковић, Законик Стефана Душана цара српског, Државна штампарија, Београд, 1898, стр. 7

¹⁰² Ст. Новаковић, нав. дело, стр.8

¹⁰³ Исто.

¹⁰⁴ Исто.

¹⁰⁵ Ст. Новаковић, Римско право и средњовековна Србија, Књижара Геце Кона, Београд 1906, стр.13

основама постављен је и развијен однос симфоније (*συμφωνία*)¹⁰⁶, односно сагласја складности и узајамности (*συναλληλία*) цркве и државе, како у Византији, тако касније и у Србији и осталим православним земљама.

Без схватања хришћанске идеологије о међусобним односима грађана и њиховим односима према држави немогуће је схватити византијско и српско средњовековно законодавство. Држава и црква биле су „два стамена „стуба““¹⁰⁷ која су Срби наследили од Византије преко законодавног рада Саве Немањића.

Такво схватање државе и цркве утицало је како на стварање српске средњовековне државе, тако и на њено одржање после пропасти њеног политичког и војног бивствовања. После пада под Турке то је било и очигледно: црква је окупљала српски народ у некакву невидљиву државу дајући му наду и чувајући његово јединство. „Она је у народу сачувала државно-правну традицију српског народа и свест о његовој самобитности.“¹⁰⁸

Географски упућени на Византију, државно-правно одавно оформљену и цивилизацију у правом смислу те речи, Срби спонтано, долазе у додир са њеном правном културом. На вишевековном стецишту путева, на коме су се населили, живот се одвијао брже него што су Срби искуством стечена опажања могли уобличити у законске прописе. Првобитне потребе за попуњавањем тако насталих правних празнина и постепено превазилажење принципа персоналитета у примени права, карактеристично за све племенске предржавне организације друштва, упућивали су Србе на тражење решења из суседне правном традицијом богате царевине.

Интензитет, карактер и саджина акултурације и дифузије Византије на средњовековну Србију није био константан нити се могу одредити тачни узрочно-последични догађаји који су утицали на таласе дифузије византијског права. Фактичке потребе за византијском, државном и црквеном организацијом у Србији, настају тек у XII веку. То је период новог, моћног дифузионистичког таласа који се поклапа са Комненовском ренесансом у Византији. Интензитет и утицај је тада био много снажнији јер проналазио одговарајуће друштвено-економске и политичке препоставке у тадашњој Србији којих пре није ни било. Политичка и духовна обједињеност, окренули су Стефана Немању и његове синове, одлучно и искључиво, ка византијском истоку. Захваљујући ентузијазму свог првог архиепископа, Светог Саве, Србија је стекла црквену самосталност те добила први црквено-световни законик – Номоканон или Законоправило. То је уједно и први правни трансплант из Византијског права.

¹⁰⁶Оригинарна идеја симфоније садржана је у уводу IV новеле Цара Јустинијана, али је она уобличена тек радом патријарха Фотија у IX веку.

¹⁰⁷Ж. Бујуклић, Светосавска Беседа, Анали Правног факултета у Београду 2007, број 1 за годину 2007, стр. 152

¹⁰⁸Исто.

СВЕТИ САВА КАО АГЕНТ ДИФУЗИЈЕ И УСЛОВИ КОЈИ СУ УТИЦАЛИ НА СТВАРАЊЕ ЗАКОНОПРАВИЛА

Улога Светога Саве у дифузији византијског права

О Растку Немањићу – Светом Сави може се говорити као оснивачу самосталне српске цркве и њеном првом архиепископу, ктитору неколико манастира, законодавцу како у области црквеног, тако и у грађанско-правној сфери, дипломати, првом ходочаснику у Света Места, утемељивачу српске државе, оснивачу српске нације, првом словенофилу...

Сава је најмлађи син Стефана Немање, великог жупана српског (1166-1196). Рођен је 1174.године. На крштењу је добио име Растко¹⁰⁹ а као петнаестогодишњак од оца је добио на управу Хумску земљу. У 17.години живота отишао је у Светоу Гору где се у близини руског манастира Пантелејмона¹¹⁰ замонашио и постао монах Сава. Узор му је био по много чему свети Сава Јерусалимски (Освећени), палестински подвижник на прелазу из V у VI век, који је такође у 17.години положио монашки завет а касније основао манастир Велика Лавра у пустињи југоисточно од Јерусалима. Након што се Немања повукао са власти и замонашио узевши име Симеон, заједно је са оцем подигао 1198.године српски манастир Хиландар који је имао посебан политички и културни значај. Сава тада стиче прво дипломатско и државничко искуство јер се његов удео, у овом нимало лако подухвату, састојао у одласку у Кареју и Цариград ради прибављања дозвола и потребних докумената¹¹¹; тада стиче и организаторска искуства надгледањем и организовањем грађевинских радова, а још битније, стиче прва законодавна искуства састављајући Карејски типик. Одатле се као архимандрит 1206.године враћа у Србију, и тада је тело свог оца Симеона Мироточивог положио у гроб, који је овај за живота спремио у задужбини – у манастиру Студеници; тада за потребе манастира саставља Студенички типик. Од тада па до 1217.године Сава је био игуман манастира Студенице, у којем је одмах по доласку основао Студеничку архимандрију. 1217.године Сава се враћа на Свету Гору, одакле је 1219. одлази у Никеју где је издејствовао од патријарха константиградског и цара византијског оснивање самосталне Српске цркве и још тиме ударио темеље српске државности. Тада га је патријарх васељене хиротонисао у архиепископа и поставио за првог

¹⁰⁹Растко долази од имена Растислав како је то објашњавано у руским житијама Светога Саве. Интересантно је то што је ово запажање изузетно ретко код домаћих аутора који су писали о Савином животу, а руска житија и огроман број студија које се могу наћи у руској науци доказују значај Светога Саве у тој највећој и најмногољуднијој словенској земљи, о чему ће бити речи касније.

¹¹⁰Растко се замонашио у руском манастиру Ватопед који је један од најпознатијих и најзначајнијих светогорских манастира; основан је 985.године а био је познат по своме братству јер су ту махом живели замонашени младићи из аристократских породица, што је манастиру давало одређени престиж.

¹¹¹Захваљујући Савиној изванредној дипломатској вештини, Хиландар је од византијског цара добио положај царског манастира и због тога независност од атонске централне власти – протата, а заједно с тим, за разлику од свих осталих царских манастира, стварну независност и од власти цара, који је сачувао само једно право – да Хиландару да своје жезло, као симбол своје власти. У 13. глави Хиландарског типика Сава пише : „Аз же смѣрени, погоубоу манастискоу поразумѣи и златѣ и конии и и трѣдѣ еже в пѣт и и молииь благовѣрныи оне цесаре, ѣко не ходе игѣмении к нимѣ нацнамениа ради, и взевѣ ѡд нииь сталѣ да естѣ и манастири в мѣсто снамениа цесарѣ“

поглавара автокефалне српске цркве. У том периоду саставља и најзначајније дело које је оставио у аманет Србији – *Законоправило*¹¹². Са архиепискоског трона се повукао 1233.године, да би кренуо, не први пут, у Свету Земљу. Тада је стигао чак до манастира Свете Екатарине на Синају. При повратку, свратио је у Константинопољ и наставио пут према Србији преко Бугарске, где се изненада разболео и умире у Трнову 1236.године. Сахрањен је у цркви Четрдесет великомученика а тело му је отуда пренето у Србију и положено у манастиру Милешеви. Турци су његове мошти однели у Београд и 1594.године спалили на Врачару.

О делу неке личности обично се суди по последицама које је оно изазвало, па и променама које је то дело омогућило. Када је у питању дело Светога Саве, данас се, из историјске перспективе, може рећи да је изменило ток историје српског народа.

Савине идеје о самосталној српској цркви развијале су се поступно и зависно како од утицаја људи, догађаја и књига које је читао, тако и од црквенополитичких средишта која су битно утицала на утемељење српске државности и црквености. Основна брига му је била да спасе српски народ, на ветрометини истока и запада, на брдовитом Балкану.

Од личности у Србији на Саву су највише утицали родитељи, мајка Ана и отац Немања¹¹³ што Доментијан није пропустио да прикаже: „...Добро васпитан од њих и Богом научен положи добар пример своме отачеству...“¹¹⁴. Он је тај који ће „своје отачство превести на велику побожност, и довршити недовршено од својих родитеља“¹¹⁵. Велику утицај на Савино животно дело имао је и Стефан Немањић – Првовенчани, велики жупан (1196-1217) и краљ српски (1217-1228). Од црквенополитичких средишта на Савин рад најутичајнији су били Стари Рим, Цариград, Солун и Охрид а од догађаја: упокојење Симеона Мироточивог 1199.године у Хиландару као и пренос његових моштију у Студеницу; од политичких тренутака, пад Цариграда у руке латина 1204.године, разилажење јерархија Епирског и Никејског царства, као и крунисање Калојана са благословом папе за краља Бугарске у новембру 1204. Од писаних споменика пресудан утицај на Саву имали су византијски номоканонски зборници и манастирски типичи, као и Стари и Нови Завет и свети списи црквених мудраца.

По упокојењу оца Немање на плећа младог али способног монаха Саве пао је велики посао. Било је то време великих искушења за младе европске народе, а за Србе најважнији и најкритичнији али и једини моменат за настанак државе.

Када се са 17.година замонашио Савина мисија у српском народу је тек почела. То је био почетак његове државотворне делатности. Пут који је Сава превалио да би то постигао, био је дуг сложен и тежак јер је требало учврстити црквенодржавни идентитет Србије у периоду кад је то било готово немогуће. У

¹¹² Постоје несугласице у науци око времена доношења Законоправила, о чему ће речи бити даље у тексту.

¹¹³ „Мисао како о црквеном, тако и о државном издигнућу отаџбине код Саве није била случајна, а једна је од његових најјачих и најдражих мисли; највероватније је та мисао је била последње упутство његовог оца“ Е. Голубинский, Краткий очерекъ истории православныхъ церквей болгарской, Москва, 1871 стр. 451

¹¹⁴ Цитирано према: М. Петровић, Црквенодржавне идеје светог Саве између Цариграда и Рима, Међународни научни скуп Европа и Срби (13.-15. децембра 1995), Историјски институт, Београд, 1995 стр.100

¹¹⁵ Исто.

географском погледу у односу на Свету Гору и Цариград, Србија је на западу; гледано како из Цариграда тако и из Рима, у црквено-културној перспективи, Србија је на Истоку, јер је са својом автокефалном црквом остала у догматском и канонском јединству Источне православне цркве, за шта је заслужан првенствено Свети Сава.

Тога су били свесни и Сава и његови савременици. По вери су припадали Истоку, а по народној свести и географски, народима на западу, које је Ватикан настојао одувек да види као западну границу римокатоличког црквеног јединства.. Под тим околностима требало је на балканском раскршћу заштити и очувати народносну свест, тј. свест о припадању одређеном народу који се зове Срби, а да Србија притом не остане изолована наспрам Запада ни наспрам Истока у својој политици, економији, култури; у противном, свако затварање Србије на утицаје ових важних друштвених струја водило је ка декаденцији и нестајању Срба са политичке карте Средњег века. Искористивши тренутну политичку ситуацију Сава не само што је успео да стекне политичку независност и неутралност Србије у политичким претензијама тога времена, већ је ударио темеље Српској цркви а самим тим Српској средњовековној држави као јакој војној и политичкој сили на Балкану наредна два века.

Ипак, колико год да је Савино дело било велико и значајно за српску државност, толико је и она сама зависила од тренутног сплета политичких околности. Ипак, не можемо превидети политичке и друге материјалне околности над оним надљудским делом заснованим на духовним идеалима којима је Сава имао у својој визији. „Он је имао одређени широки црквено-политички програм, и читав свој живот је доследно, са челичном вољом и неослабљеном енергијом, радио на остварењу тог програма“¹¹⁶. Са друге стране, био је први заштитник идеје политичког и културног јединства словенско-православног света, а ослобађање од грчке хегемоније и присвајање свих оних културних цивилизацијских тековина које Словени нису имали. „Дакле, политичко и културно јединство грчко-словенског света, ослобођење Словена од грчке хегемоније и културно уздизање словенских народа – такве су биле три главне тачке програма Светог Саве, такви су били циљеви, које је он себи поставио“¹¹⁷

Један од узрока готово константне почињености Срба Византији, још од X века и кнеза Часлава, односно од првих знакова постојања неких државотворних организација Срба, је можда то што су примањем хришћанства доживљавали Византију као некакву врсту свог патрона¹¹⁸, и невезано за политичке тенденције српских вођа, нису се могли значајније и трајније одвојити од своје верске и културне матице. То је уствари и успех византијске акултурације и утицаја који су пре свега имали политичку позадину.¹¹⁹

¹¹⁶ С. Троицки Сава и словенство, Штампариа Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1929, стр.1

¹¹⁷ С. Троицки, нав. дело, стр.2

¹¹⁸Што у културно-верском смислу Византија и јесте била. О томе Стојан Новаковић каже: „С тога се дуго примању хришћанства приписивало значење подчињавања Цариграду и цариградској власти. И у прва времена отпадању је од Цариграда следовало и отпадање од хришћанске вере, и обратно. С тим се, тако рећи, у очима простих словенских насељеника првога времена, саставило хришћанство покрај својих уредаба и догмата још са целим правним редом римским и византијским“, Стојан Новаковић, Римско право и средњовековна Србија, Књижара Геце Кона, Београд, 1906, стр. 4

¹¹⁹ Кроз идеју симфоније, која је продирала у прасрпско традиционално друштво још од насељавања на Балкан, дифузијом првих облика византијских правних мисли, а затим се инплантовала народу у обичај и потсвест, Срби и њихови државници су били везани за примат

Проглашење автокефалности цркве у Србији уклапа се у политичке односе византисјког света које се, после првог пада Цариграда 1204.године, нашао у сасвим промењеним условима борбе између Епира и Никеје, два нова центра византисјке државне и црквене моћи.

У јесен, 8. октобра 1202.године на исток је кренула велика млетачка флота са крсташима и једним циљом – освајање изнутра разореног и раједињеног Византисјког царства. 13. априла 1204. Латини постају господари византисјке престонице, у коју, од њеног оснивања, “не уђе до тада никад туђин као освајач”¹²⁰. После монструозног разарања и пљачке о којој је Никита Хонтијат записао да су “чак и Сарацени милосрдни и благи у поређењу са овим људима који носе на раменима Христов крст”¹²¹ јер је за само три дана пљачке, читавим средоземљем растушено оно што се таложило хиљаду година.

У Цариграду је након тога основано Латинско Царство. Старо Ромејско царство распало се на више делова где се поред латинских држава стварају две ромејске државе. То су биле са једне стране Никејско Царство, као наставак Византисјког на челу са Теодором Ласкарисом, док независно од њега власт су успоставили Комнини у Трапезунту. Са друге стране, у Епиру једна грана династије Анђела оснива Епирску Деспотовину. Бугари убрзо отпочињу борбу са латинским суседима, али после погибије Калојана под зидинама Солуна, постају.

Пад Цариграда, латинска превласт, борба Византије против латина, супарништво грчких снага – све су то значајни политички фактори који су утицали на разједињење и кризу православног света уопште. Промена цариградског патријарха у никејском избеглиштву Јована Каматира са Михајлом Авторијаносом изнела је на видело проблем неканонског крунисања византисјког цара због немогућности да се оно обави у Цариграду. То је даље имало за последицу политичко разилажење византисјког племства услед непослушности и непризнавања цара због неканонског крунисања након чега долази и до стварање више аутономних и полуаутономних црквених центара. Шизма Хеладске цркве и крунисања Теодора Анђела за цара од стране Димитрија Хоматијана имала производи потпуни поремећај симфоније између световних и црквених власти што даље продубљује кризу и општи пад ауторитета Васељенске патријаршије. Покушаји Бугара да се изједначе са патријаршијом и крунисање Калојана за краља „Бугара и целе Влахије“ давало је опште знаке пропасти православног света и отворен за утицај римокатоличке цркве.

У таквој атмосфери јавља се идеја за самосталности српске цркве. Оснивање Хиландара и жеља Саве и Симеона да се Срби као етничка група одвоје од осталих монаха имала је у себи далекосежне последице и ударила је печат стварања засебног живота за Србе. У то време водила се активна

цариградског патријарха преко Охрида, а тиме и за Византију у политичко-државном погледу. Ово је један од најочигледнијих примера како кроз акултурацију и интер-социјалну размену, како културних тако и државно-правних тековина, једно напредније друштво успева да преко културног и верског патроната остварује политичке претензије над другим, по правилу традиционалијим и назаднијим друштвима. Сава је, пре свега, требао Србе да одвоји од Грка гледано са истока, али, са друге стране, да их остави сједињене са верском матицом гледајући из Ватикана: требало је „остати на истоку и остати Србин, а не постати Византинца“ како је то сликовито исказао Петровић.

¹²⁰ В.Поровић, Историја Срба – Први део, Београдски издавачко – графички завод, Београд, 1989, стр.143

¹²¹ Г.Острогорски, Историја Византије, Просвета, Београд, 1969, стр.391

зближење ради политичких циљева између папе и цариградског патријарха, а Сава је успео на основу тога да заједно са братом Стефаном Првовенчаним 1217. године добије круну од Иноћентија III. Тада је у једном тренутку изгледало да Србија прави заокрет ка римокатоличанству али Сава то није допустио наставио идеолошко-црквено усмерење ка Цариграду, односно тада Nikeји. Првенствено због непоколебљиве лојалности православљу, а и већ стеченог искуства са примером бугарске цркве, за коју је Сава добро знао да је траживши од Рима пуну автокефалију и ранг патријаршије, добила само формално признање које је у суштини одговарало, са гледишта источне цркве, рангу митрополије, Сава такву грешку није хтео да направи.

Са друге стране, крунисање Стефана Првовенчаног за краља од стране Светога Саве, уплашило је Nikeју да ће та чињеница обезбедити Латинима латентни утицај у Србији. Тренутни успеси Епира натерали су пребеглог цара и патријарха да буду много попустљивији према Србима и спремни на уступке у њихову корист. На тај начин би одбили утицај папе и поред тога добили савезника иза „леђа“ Теодора Анђела.

Тако, када је, по Доментијану, Свети Сава посетио Nikeју 1219. године, био је дочекан од Ласкариса и патријарха са великим задовољством. После срдачног пријема и кратког боравка у Nikeји, Сава је у сарадњи цара и патријарха посвећен за архиепископа¹²², а Српска црква је добила автокефалију¹²³.

Међутим, само признање автокефалности је уствари само један од Савиних успеха. То је било најважније дело у сфери Савине црквене делатности. Најважније дело у области световне делатности, било је оснивање српске државе, а то је постигнуто стварањем Законоправила – црквенограђанског правног зборника.

„Иако је порекло Законоправила повезано са Хиландаром, било би погрешно мислити да је Сава тамо не само почео него и завршио овај свој најважнији рад”¹²⁴. Сава на Свету Гору долази 1192. године као младић са 17 година, а у Хиландар пет година касније. Сава тада није знао добро грчки језик, што потврђује и сам Хиландарски типик а што он признаје у своме Уставу за држање Псалтира. Због тога Сава још тада није могао започети трансплантовање и превод грчких текстова у своју верзију номоканона. Сем тога, Сава је на Свету Гору дошао да би живео монашким животом, а „тек онда кад када је решио да спасење своје душе не тражи путем личне аскезе, него путем служења цркви и отаџбини”¹²⁵ може се сматрати да је почео са сакупљањем грчких текстова за свој Номоканон.

¹²²Такође постоје и теорије по којима је Сава 1219. Постао само архиепископ, а да је автокефалност добио десетак година касније када се враћао из Свете Земље.

¹²³ На први поглед изгледа као да Сава није могао утицати на одлуку цара и патријарха у стицању автокефалности. Међутим, Савина харизматичност и углед који је имао у политичким и црквеним круговима Nikeје. Он је и раније водио рачуна о свим манастирима на Светој Гори. Поред тога био је племић по пореклу и врло учен човек, а уз то одан духовном животу и православљу, што је, насупрот Стефановој оданости Риму, морало имати изузет посебан утицај на Грке у Nikeји. Сава је био познат као духовни вођа свога народа који је, и због родбинских веза, и на краља могао утицати. Несумњиво је да су у Nikeји били упознати са Савиним идејама и политичком делатношћу у Србији. Тако је Сава истовремено успео да задовољи и своје захтеве и никејске услове и планове.

¹²⁴С.Троицки, Хиландарски номоканони, Хиландарски зборник 1, непознат издавач, Београд, 1966, стр.51

¹²⁵Исто.

Схвативши да је за нормалан живот сваке, чак и мале организације потребан неки правни регулатор, односно статут, Сава већ у првој деценији свог боравка на Светој Гори пише два типика – Карејски типик за своју испосницу и Хиландарски типик за свој манастир, што је и било његово право као ктитора ових црквених организација.

Ова два статута имала су за Саву улогу припреме за много важнији и много тежи рад – за састављање Номоканона, „статута“ за новостворену велику организацију – са једне стране за автокефалну српску цркву, као и за независну српску државу са друге стране.

До Савиног доласка у манастир Студеницу 1206.године, када је пренео из Хиландара мошти светог Симеона, Охридска архиепископија је управљала епископијама по Србији. Њена јурисдикција је била испољена у самој Студеници преко рашког епископа Калиника – Грком пред којим је као „својим архијерејем“ Стефан Немања 1196.године положио монашки завет. Након повратка са Свете Горе, тачније од 9.фебруара 1206.године када је положио очево тело у Студеничку гробницу, Сава уводи новине које нису у складу са охридском црквеном јурисдикцијом. То је нарочито видљиво у текстовима српских писаца XIII века, када се више не помињу епископи грчког порекла, а сва црквена збивања у Студеници и Србији доводе у везу са Савином делатношћу. На такав коренит заокрет утицала је Савина делатност у циљу автокефалности Српске цркве. Био је потребан довољно јак правни основ који би одолео пољуљаним ауторитетом, али ипак канонским, правима Охридске архиепископије. Сава је у Студеницу донео Студенички типик, познатим под народним именом **Образникъ**, „чија је намена била да, као какав *lex specialis* омогући пуну аутономију манастира“¹²⁶. Сплет претходних политичких околности утицао је на Саву да у 13.главу Студеничког типика уз име Стефана Немање става титулу краља, а не великог жупана. То је учињено не само због проглашења Калојана за краљ Бугарске и Влашке, него и због припреме Србије за званично проглашење краљевине и самосталне цркве.

„Тешко да би константинградски патријарх пристао на оснивање Српске цркве пре него што види састав номоканонске књиге помоћу се та новооснована Црква управљати и остати у саборном, црквено канонском и догматском јединству православних цркава“¹²⁷. Добијање автокефалности српске цркве стога би без Законоправила било би незамисливо. У науци се обично прихватало да је Законоправило настало између 1217. и 1219. године. Међутим, за састављање, односно за одабир трансплантата из одговарајућих византијских текстова и за њихово превођење на српскословенски језик, у обиму какав је био потребан за Законоправило, требало је знатно више него поменути временски интервал од кад је Сава отпутовао из Студенице, до повратка из Цариграда и доласка на трон црквеног поглавара. Велики обим материјала са више од сто византијских списа уз коришћење најмање два грчка изворника из којих је Сава трансплантирао грађу свог зборника и раскошан преплет грађе приликом састављања српскословенског текста, захтевају знатно дуже време од две године.

¹²⁶М. Петровић, Студенички типик и независност српске цркве, Дечије Новине, Горњи Милановац 1983, стр.110

¹²⁷М. Петровић, Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – Српског Номоканона, Историјски часопис, књига XLIX, Београд, 2002, стр.28

Рад на свом зборнику, како сматра Троицки, започео је после смрти свога оца, тј. на самом почетку XIII века након што је написао Хиландарски типик. Уводни део Законоправила, Сава је започео још у Солуну 1204., а завршио пре свог првог одласка у Србију 1206.године; Троицки као аргумент износи запажање да се трансплантована грађа у уводном делу идеолошки знатно разликују од осталог, основног дела Светосавског номоканона. Тај уводни део је трансплантован из званичног зборника канона и законика византијске цркве и државе - Номоканона XIV титула. И поред идеолошке подлоге цезаропапизму и „источном папизму“ овог номоканона, Сава трансплантује његов увод пре свега због ауторитета византијског василевса, који је обично излазио у сусрет његовим плановима да на Атосу створи српски потпуно независни црквено-културни центар. Пред смрт оца Немање, Сава је добио црквено-политичке директиве, а за време свог боравка у Србији непосредно је и добро упознао, како прилике и потребе српске цркве тако и њене односе са охридском црквом. Тада почиње са изучавањем канонских списа страних цариградској црквено-политичкој идеологији, као на пример канонска тумачења „неподмитљивог Зонаре“¹²⁸. Сава је, слично св.Методију имао храбрости и одлучности да у даљем свом раду напусти званични византијски номоканон и, делом у Србији и делом на Атосу, преведе остале главе канонског дела свог зборника из новог канонског списка треће четвртине XII века – Аристинове прераде и тумачења синопса Стефана Ефеског; када Аристинова тумачења нису одговарала идеолошким циљевима ослобођења грчке хегемоније над православним словенским светом, Сава трансплантује Зонарина или ствара своја тумачења. Основни део свог зборника, који је имао и политичко-идеолошку позадину, Сава је наставио као студенички игуман – архимандрит, између 1206. и 1217.године.¹²⁹ Израда Законоправила и истовремено подизање манастира Жиче, започето 1206.године, као будућег архиепископског седишта у Србији, представљају два синхронизована и вишегодишња посла симболизујући крајњу Савину намеру – автокефалност Српске цркве.

Законоправило као дело епохалног значаја

Законоправило представља најзначајније правно дело не само српске, него и целе словенске правне литературе како по свом садржају и обиму, тако и по практичном значају који је имала у току дугих столећа, а делом га још и сада има у правном животу православних Словена. Законоправило није неки обични правни споменик, већ је то опширни зборник многобројних споменика, различитих како по својем садржају, тако и по својем пореклу; тако је у Савин зборник укључено више од стотину дела канонског, грађанско-правног, литургијског и моралног садржаја, који потичу од колегијалних црквених

¹²⁸ С. Троицки, нав. дело, стр.53

¹²⁹ Нема сумње да Сава почео рад на свом номоканону пре 1217. Међутим, када Доментијан у житију Светога Саве каже: „И тако дође у Солунски град, и поклонивши се Светом великом чудотворцу Димитрију“ мислећи на Савин долазак у манастир Филокал у Солуну после добијања автокефалности 1219.године, али наводи и „и ту оставши колико хтеде, преписа многе законске књиге о исправљењу вере, које потребоваше његова саборна црква“ што делимично и оповргава ову теорију. Миљивоје Петровић овај Доментијанов спис тумачи као дораду већ готове грађе Законоправила, коју је Сава носио са собом на увид патријарху и василевсу у Никеју. Тада је највероватније извршена извесна дорада или допуна, а можда и по препоруци цара или патријарха.

законодавних органа – сабора и синода и од лица различитог друштвеног положаја, почев од византијских царева и патријарха, до епископа, игумана презвитера, који су живели у периоду хиљаду година у разним покрајинама тадашње хришћанске цивилизације. Почев од 1219. године па до XIX столећа, а делом и у XX столећу, овај зборник служио је као главни правни извор, као некакав *corpus iuris utriusque* за све православне и словенске цркве, а делом и за грађанскоправни регулатор у неким државама са православним словенским становништвом – у Србији, у Бугарској и Русији¹³⁰ те делимично и за Румунску цркву.

У Српској цркви Крмчија¹³¹ представља званични каноснки кодекс и то ће, по садашњим приликама, још дуго и остати. Такав значај имала је и за српске земље у Аусторугарској пре њеног распада и припајања већине тих земаља матицама најбројнијег националног елемента. У Бугарској су пре Савиног Законоправила постојали и други словенски преводи грчких номоканона (то доказују стари руски преписи тих словенских номоканона, нпр. Устјушки). Међутим, услед византијске превласти над Бугарском у време македонске династије, номоканони са словенским преводом бивају потиснути грчким оригиналима. Када је Бугарска црква успоставила своју политичку и црквену независност, а затим уз помоћ Светог Саве патријаршију, она усваја као званичан канонски кодекс исти Савин зборник. Постоје бројне несугласице око Савине улоге у оснивању Бугарске цркве које првенствено настају посматрајући Савину делатност кроз призму националистичких тежњи српског просветитеља у политичким циљевима стварања српске државности.¹³² Међутим, „велики Словен није се уплашио да ће бугарска црква добити виши црквени ранг од саме српске цркве“¹³³, а тиме показао да он није само Србин, већ и православни Словен са жељом духовне независности свог великог племена. Савино учешће у оснивању Бугарске патријаршије је потребно посматрати у светлу његових виших циљева, а пре свега укидања културне хегемоније Грка и културно

¹³⁰О значају Законоправила у Русији, Сергије Троицки пише: “Док су се код Срба средном XIV века јавили нови зборници, Душанов Законик, Синтагма Властарева, за руску државу Крмчија је била најважнији избор права чак у XVII веку, и руски научник Калачев, у својој специјалној расправи: „О значењу Крмчей у системи старог руског права“ доказује да је Крмчија и сама по себи имала у Русији значење Законика, и у исто време служила као најбогатији извор за руско законодавство. Као пример, Калачев наводи 22 места из издатог заједно са Крмчијом „Уложенија Цара Алексија Михајловича“, која су од речи до речи узета из Крмчије. Позива се на Крмчију и само „Уложеније“. И утицај Крмчије на руску државу био је не само јак, него и благотворан. Он је дао мекој словенској души железни костур римских државотворних идеја, и на такав начин потпомогао је Русији да у току векова срећно издржи велике нападе својих многобројних и јаким непријатеља, А са друге стране хумане хришћанске идеје те књиге мало по мало истерале су у Русији старо варварско обичајно право. Разуме се, још је веће значење имала Крмчија за руску цркву. Овде, готово до средине XIX века, она је била једини законик, једини законски темељ итавог црквеног устројства.“ С. Троицки, Свети Сава и словенство, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1929, стр.14

¹³¹ Крмчија, односно Законоправило. О промени имена Савиног зборника ће бити речи касније.

¹³² То становиште заступа Ђоровић наводећи јаке аргументе у Савином последњем путовању на Исток када је посетио Јерусалим, Синај, Антиохију, Александрију и Никеју – важна седишта православног света. Ђоровић сматра да је обилажење ових места било у вези са жељом цара Асана да се призна трновска бугарска патријаршија. То се може наслутити и по свечаном дочеку Саве у Трнову, исте године кад је проглашена Галипољу бугарска патријаршија са грчким одобрењем. Сада је и јасно зашто је касније Владислав имао толико проблема приликом преношења Савиних моштију из Бугарске.

¹³³С. Троицки, Свети Сава и словенство, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1929, стр. 12

јединство православно-словенског света. Значај и углед Савиног зборника види из писма бугарског деспота Светислава руском митрополиту Кирилу III из 1262.године где се говори да је Светислав од бугарског патријарха добио *сно Зонароу* (односно Крмчију), да је преписао и послао Кирилу и да је *подобно ест сени Зонарѣ во всаком царстве единоми быти на саборе*. Сигурно је да бугарски патријарх не би дао Светиславу за руског митрополита Савину Крмчију, нити би Светислав послао у Русију и не би писао о изваредној важности овог зборника, да није тада важио у самој Бугарској. Употреби у Бугарској сведочи и што су сви постојећи преписи бугарских крмчија у основи имали баш Савину Крмчију. Из Бугарске је Крмчија и прешла у Русију, куда ју је у гореспоменутој ситуацији Светислав послао у Русију Кирилу. Тада су у Русији постојали старији преводи номоканона, али прихватање Савиног зборника даље сведочи о угледу и савршености који су Сава и његово дело имали међу словенским народима. То потврђује и Владимирски сабор 1274.године када је за једину важећу „крмчаю книгу“ потврђено Савино Законоправило. Митрополит Кирил је тада образложио на сабору да је нови законик уведен услед тога што је имао тумачења па тако је и био више разумљив, али је сигурно било од значаја то што је Савина Крмчија била прихваћена од свих православних словенских цркава, што је даље одговарало општој клими ослобођења грчког хегемонизма у православном свету - климе коју је Сава започео педесетак година раније. Тада је у Русији била у употреби оригинална Савина Крмчија (рјазанска редакција) или са заменом скраћеног текста канона пуним (софијска редакција) па је тако и постала званични извор канонског права у Русији. Савина Крмчија трансплантована је и у руско световно законодавство у Законику („Уложение“) цара Алексија Михаиловича. Након Уложенија, патријарх Јосиф покреће питање штампања и црквеног законика и одређује комисију која је одлучила да у основи нове Крмчије треба да буде Савин зборник. Тај први зборник штампан је 1650.године а касније још девет пута уз знатне измене. Тим руским издањем служила се Србија и Бугарска, а Руска Крмчија послужила је као извор за неке нове компилације права у словенским земљама, као нпр., за „Суд цара Леона и Константина“. Међутим, иако је у основи Крмчије штампане у Москви Савино Законоправило, оно се ипак доста разликује од оригинала, па би то доста непрецизно могли нагласити и са „нема трансплатације без трансформације“.¹³⁴

¹³⁴ Измене Савине Крмчије, у овом случају као свеобухватног траспланта, требамо посматрати кроз две призме. Прва би била грешке у рукопису и разна намерна и случајна изостављања неких делова и тиме промена значења тих делова. То се пре свега дешавало приликом преписивања, али и индивидуалним проценама преписивача. Са друге стране, промене у Савином делу као транспланту настају и због намерних изостављања и додавања од стране патријарха ради неких других циљева. Тако је патријарх Јосиф избацио нпр. тумачење Символа вере; Никон избацује тумачење о руској цркви. То се може повезати пре свега са приматом који је Русија преузимала у православном свету средином XVII века (издање по налогу патријарха Никона је било 1653.) сматрајући себе као наследницу Византије после пропасти 1453. и неретко називајући Москву „Трећим Римом“. То потврђује и избацивање закључка у свим руским издањима Крмчије, као и убацивање тумачења сличних Валсамоновим, које је Сава свесно избегавао. Оно што је дописано је погрешно у апокрифном и историјском смислу. Тако је додат, и тада добро познати, фалсификат „Даровни лист цара Константина папи Сиљвестеру“ у коме видимо извесну претензију Московског патријарха за папизмом у православној вери. Свему овоме је потребна дубља историјска и изворна анализа, али додавање 46. и 49. главе Еклогe царева јеретика Исавријске династије, коју је Сава избегавао да би обезбедио своје зборнику ауторитет међу православним живљем, а која је у суштини решавала иста правна питања као и Прохирион, показује погрешне интерпетације московских патријарха, као и неке политичке циљеве који би се морали истражити у дубљој историјско-црквеној студији.

Крмчија, Номоканон – Законоправило

Назив Крмчија засигурно није настао у време стварања овог дела. Велики број назива јавља се код страних и код домаћих аутора, а неки у истим радовима и користе и по неколико различитих назива. Пре свега потребно је сазнати када и у ком тренутку се назив Крмчија за зборник, али је сигурно да се овакав назив не појављује ни у једном од преписа.¹³⁵

Назив *Крмчија*, *Кормчија* или *Кормчая* јавља се код јавља у Српском Грађанском законнику Јована Хаџића из 1844.године где он у члану 93 пише „Ово су узроци (за развод брака) у књизи Кормчији, која духовнимъ властима за управленіе служи...“¹³⁶ Јевтимије Јовановић је 1841.године штампао у Нови Саду *Основе црквеног права* „по кнѣзъ Кормчей“¹³⁷ а то да мисли на руску *Кормчаю книгу* у чијој основи јесте Савин зборник.

Историја трансплатације Савиног зборника у остале словенске земље је у кратким цртама већ описана у овом раду у претходној глави. Законоправило, као правни трансплант, још једном доказује Вотсонову теорију трансформације трансплантата у другим системима даљом променом, у овом случају имена, и интерполацијама у садржини у односу на оригинално Савино издање.

Даља трансплантација и промена имена Савиног зборника

Име Крмчијаушло је у српски речник тек у XIX веку, а поникло је у Русији. Најраније сведочанство о употреби овог имена на месту грчке кованице *νομκάνων* или српске Законоправило, потиче из друге половине XIII века. Тада се црквено-грађански правни зборници доводе у везу са кромом, односно кормилом и кормиларом на броду – по придеву *кормчији* што значи управљати. „Кормчая книга“ би дословно могло бити преведено као „управљачке књиге“. Корен овог превода је у ранохришћанским поређењима цркве са бродом и апостола са крмарима: „Крма, дакле, у овом значењу није ништа друго до Крмчија у рукама епископа, која садржи правила Апостола, васељенских и помесних сабора, црквених отаца, уз то одређене грађанске законе, помоћу којих се управља првенствено у цркви, али и у држави“¹³⁸.

Скоро истовремено када је Русија „вратила Србима тај скупочени поклон, који је она добила од њих преко Бугара у XIII веку“¹³⁹, под утицајем руске штампане Крмчије јавља се у Грчкој *πιδάλιον* (крма), са тумачењем светогорских калуђера Агапија јеромонаха и Никодима монаха. Након примедби цариградског патријарха Неофита VII, због додавања текстова који су канонски одударали од православног учења, упућених јеромонаху Теодориту задуженом за штампање овог зборника у Лајпцигу 1800.године, Пидалион је исправљен и више пута прештампаван. Голубински још 1886. запажа да су Грци

¹³⁵ Од преписа који су до данас сачувани, за најближи изворном Савином рукопису се узима Иловички препис из 1262.године; поред њега данас су сачувани и пчињски (1360-1370), хиландарски (према Ф.Миклошићу настао у XVI веку), морачки (1615), савински (почетак XVI), сарајевски, београдски, морачки...Сви се они мање или више разликују, али је основа у сваком без компромиса Савин зборник.

¹³⁶ Цитирано према: М. Петровић, О Закониправилоу или Номоканону Светога Саве, Култура, Београд, 1990, стр.13

¹³⁷ Цитирано према: М. Петровић, нав. дело, стр.13.

¹³⁸ М. Петровић, нав. дело, стр.15

¹³⁹ С. Троицки, Свети Сава и словенство, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1929, стр.15

подржали назив од Руса. Према објашњењу из Пидалиона, брод претставља саборна црква, а ограда догме вере и предања; јарбол представља крст, једра – наду и љубав, Исус Христ представља кормилара са помоћницима и морнарима – апостоли и њихови наследници на броду који плови са свим православним хришћанима у мору које метафорично представља овај живот, док искушења представљају ветрови. Књига, односно Крмчија или Пидалион, представља крму помоћу које се управља ка небеском пристаништу.

Међутим, овај назив није еквивалент за стари традиционални назив Νομοκάνων, односно **Номоканонь**. Поред тога, у српском језику **крѣма** је значило храна, а **крѣмити** – хранити. Након XVI века, значење се сужава и представља искључиво храну за стоку. Зато данас крме значи и свиња која се храни, односно крми, и гоји за клање, а крмити – хранити стоку и, сем тога, и прасити. Управо због тога ово је озбиљан разлог да се назив Крмчија који је веома чест у домаћој литератури измени, односно да се врати изворно име – Законоправило. Са друге стране, састављач, а данас је готово потврђено да је то био Свети Сава о чему ће бити говора у даљем делу текста, још у уводу објашњава назив који је овај зборник носио по његовом састављању, дајући и објашњење за такав назив: **Съ Богомъ поинаютъ се книги сик глаголемык гръчьскымъ кзыкомъ номоканонь и сказаемык нашимъ кзыкомъ Законоправило**¹⁴⁰.

Сава је тако смислио идеалан назив за који можемо рећи да је „трансплантација систематике“¹⁴¹ по Вотсону, односно, уколико посматрамо кроз дифузију како ју је Твајнинг дефинисао, преузимање назива, уз транслацију на српски, представља онај случај где „агент дифузије“¹⁴² прихвата у потпуности правни облик свог узора.

Питање ауторства законправила

Сергије Троицки у је још 1949.године посветио обимну студију¹⁴³ о овом питању и тада је изнео аргументе којима се до данас ни једна теорија није могла озбиљније супроставити. Он је дошао до закључка да је аутор Крмчије са тумачењима први српски архиепископ и најзаслужније име за оснивање државности Србије, Свети Сава.

Историјом овог правног споменика српска а и шира европска па светска наука бави се више од сто педесет година од када је Копитар 1823.године делом *Kormszaja Kniga*¹⁴⁴ покренуо питање критичког издања тог изузетног споменика словенског права. Тада је Копитар помешао Властареву Синтагму са Крмчијом и писао да су у Раковичком рукопису сједињена Крмчија и Душанов законики и да је архиепископ Данило, који је умро 1340.године, био преводилац једног дела

¹⁴⁰ Иловички препис, л.1а. цитирано према: М. Петровић, О Законправило или Номоканону Светога Саве, Култура, Београд, стр.28

¹⁴¹ „Највећи број промена у већини система представља резултат позајмљивања. То важи за поједина правила, тако и за систематику“ А. Вотсон, нав. дело, стр.143

¹⁴² „Where the agents are individuals or non-governmental groups formal acts of reception are likely to be exceptional.“ W.Twining, Diffusion of Law: A Global Perspective. Journal of Legal Pluralism 1–45, Vol. 49., стр.23

¹⁴³ Како треба издати Светосавску Крмчију(Номоканон сатумачењима), Споменик САНУ 102, 1952

¹⁴⁴ В.Копитар, *Kormszaja Kniga*, Jahrbücher der Literatur 33 (Wien 1823) [цитирано према: С.Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију(Номоканон сатумачењима), Споменик САНУ 102, 1952, стр.4]

Крмчије преузете из Арменопуловог дела. Стојан Новаковић се 1871.године уздржао одговора али је сматрао да је Савина Крмчија истоветна са Властаревом Синтагмом или да је касније преведена. Јагић је у својим писмима са Рачким заступао став да је Сава Жичу „снабдио Крмчијом коју је са собом донео из Солуна“¹⁴⁵. Он сматра да Сава није састављач, аутор а ни преводилац Крмчије а то поткрепљује доста слабим аргументом да у то време није било довољно образованих Срба, и да су се на Атону и у Солуну „Словени мешали са Грцима и уопће били образованији за такве ствари и боље припремљени“¹⁴⁶.

Јагић препоставља да је преводилац био Словен, „али зашто Јагићу никако не иде у главу да је тај непознати Словен био баш Сава, који је већ као члан владалачке породице био образованији од других Словена и који се не само дуго време кретао баш на Атону и у Солуну у грчком друштву, него се бавио и преводима са грчког језика“¹⁴⁷. Са друге стране, потпуно је слаба аргументација о коју износи Јагић о образованости Срба тог времена, запостављајући пре свега чињеницу да су наши преци много пре Руса и Бугара примили хришћанство и цивилизацијске тековине преко Визатије и да су у то време Руси и Бугари били на нижем културном нивоу. Соловјев својом теоријом о настанку Законоправила даје нешто шире оквире за Савин рада у стварању Законоправила, али опет не признаје у потпуности његову заслугу, већ је ограничава само на компилаторско састављање руских превода¹⁴⁸ грчких рукописа из манастира Пантелејмона.¹⁴⁹

Троицки је дошао до закључка да је аутор превода Крмчије са тумачењима Свети Сава. Он тврди то тврди на основу три тезе које се могу сматрати доказаним: постојећи рукописи Крмчије са тумачењима нису преписани ни са бугарско-словенског ни са руско-словенског, него са српско-словенског превода грчког текста; српско-словенски превод Крмчије појавио се захваљујући раду Светог Саве; Свети Сава је лично превео и саставио Крмчију. Јагићева хипотеза о бугарском пореклу српске Крмчије је одбачена, али су зато до скоро у науци била привлачна схватања да је та Крмчија у ствари прерада руског светогорског предлошка из друге половине XII века или проширена кодификација ранијих превода Аристина и Зонаре или чак Савина прерада компилација разних, пре свега руских, правних зборника користећи се углавном већ постојећим словенским преводима.

¹⁴⁵С. Троицки, нав. дело, стр.5

¹⁴⁶Исто.

¹⁴⁷Исто.

¹⁴⁸Упоредјујући садржину Устјушке и Ефремовске Крмчије, Соловјев ствара овакав закључак: „Из овог кратког прегледа садржине видимо да св.Сава није имао потребу, да лично преводи са грчког целу Крмчију, чак ни да наручује појединцима преводе из разних грчких извора. Велики део ове грађе могао је већ да нађе у готовим руским преписима, који су му стојали на расположењу у руском манастиру св. Пантелејмона. Ипак мислимо да св. Сава није преписао један готови руски тип Крмчије, него је саставио самосталну компилацију из разних зборника. Као што се види из нашег прегледа могао је поједињене партије да препише из старих руских рецензија...“(цитирано према: С. Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд 1952, стр.97)

¹⁴⁹Слично мишљење има и Мошин када каже: „у првом случају рад св.Саве био би србизирано преписивање руског пријевода, док би у другом тај рад представљао компилацију од неколико постојећих пријевода са партијама изнова преведеним из нове Зонарине редакције“ (цитирано према: С. Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд 1952, стр.97)

Хипотеза Троицког, и поред доста јаких аргумената, има и мане, пре свега јер нема нигде директног историјског извора који јасно везује Крмчију за Савино име. Међутим, у Иловичком препису је записано: „Великим провиђењем Господњим изиђоше на светлост словенског језика ове богонадахнуте књиге, што се зову Номоканон. Јер пре тога беху помрачене облаком мудрости грчког језика, а сад засјаше, то јест – истумачене бише, и благодаћу Божијом јасно сијају, одгонећи таму незнања и све просветљавајући светлошћу сазнања, и од грехова избављајући... А изиђе на светлост нашег језика овај божанствени спис старањем и љубављу великом и жељом из младости освећеног, богочастивог и преосвећеног и првог архиепископа све Српске земље и поморске кир Саве, сина преподобног оца Симеона, првога наставника све Српске земље...“¹⁵⁰

Сумњање у Савино ауторство настаје и због неоспорних сличности Савине и Јефремовске крмчије¹⁵¹. Међутим, Богдановић закључује да „аргументи Троицког у расправи овог питања тешко да се могу оспорити“¹⁵². Поред тога, Законоправило је правни зборник са тумачењима а њен законски део чини Прохирион, док је грађа која чини основу Фотијевог номоканона у Законоправилу трећеразредни извор а трансплантован је у Савин зборник из непознатог префотијевског кодекса¹⁵³. „Према томе извори Јефремовске крмчије сасвим су други него извори Савине српске Крмчије“¹⁵⁴. Међутим, из овога се даље поставља питање односа Савиног и Фотијевог зборника: неку сличност са законским делом Фотијевог номоканона има 47.глава Законоправила, где се налазе изводи из *Collectio tripartita*. Али та глава није трансплантована из Фотијевог номоканона јер су у њему ове одредбе разбацане и измешане са законским одредбама, док су у Савином зборнику оне сакупљене у једној глави. Са друге стране, у Законоправилу нису укључене све одредбе које налазимо у Фотијевом номоканону, па су тако у 47.глави Савине Крмчије само 34 од 90 глава *Collectio tripartita* које су инплантоване у Фотијев зборник. Али и кад бисмо претпоставили да је 47 глава Законоправила трансплантована, барем делимично, из Фотијевог кодекса, тешко је објаснити зашто већина одредаба трипартитне колекције није ушла у у ову главу. Међутим, компарацијом 45. са 47. главом Законоправила, даје објашњење овог питања: у 47.глави нису укључене многе одредбе Јустинијановог законодавства које су већ наведене у 45.глави, трансплантованих из Схоластиковог зборника 87 глава. Фотијев

¹⁵⁰ Д. Богдановић, Крмчија Светога Саве, Зборник Сава Немањић – Свети Сава Историја и предање, САНУ, Београд, 1978, стр.92

¹⁵¹ Јефремовска крмчија представља Номоканон у XIV наслова „префотијевске“ редакције, а њен превод наста је у Бугарској крајем IX века. У њој су црквена правила у интегралном тексту, односно то је Номоканон без тумачења. У основи законског дела ове крмчије био је тзв. *Collectio tripartita*, односно изводе из зборника Јустинијанових Закона о цркви, које су били и у основи Номоканона XIV наслова.

¹⁵² Д. Богдановић, нав. дело, стр.93

¹⁵³ *Collectio tripartita* је у основу Јефремовске и Фотијевске Крмчије. Међутим, Троицки тврди да Сава није трансплантовао одредбе *collectio* из Фотијевог номоканона јер оне чине трећеразредни извор који допуњује транспланте из Схоластиковог зборника. Што се тиче односа Јефремовска Крмчија-Савина Крмчија-Схоластиков Зборник, Троицки закључује да „сличности појединих израза у преводу Зборника у Савиној Крмчији и у Јефремовској даје основ за претпоставку, да је преводилац Савине Крмчије, можда, имао на располагању и неки стари превод Зборника, сличан преводу Еф, али нема никакве сумње, да он није преписао тај превод, него је дао свој нови бољи и при томе са другог грчког оригинала“ С. Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд 1952, стр. 99

¹⁵⁴ Д. Богдановић, нав. дело, стр.93

номоканон не садржи у Схолстиков зборник, па се стога долази до закључка да је Сава ову главу морао трансплантовати из таквог зборника где је *Collectio tripartita* долазио након *Collectio LXXXVII capitulorum*. Сава је прво трансплантирао Зборник у 87 глава, па га је искористио у целом његовом обиму, а затим је наставио са трансплантирањем одредаба из *Collectio tripartita* (али не из Фотијевог номоканона) избацавајући неке, како не би било сувишног понављања.

Са друге стране, уколико посматрамо хетерогени састав Законоправила у канонском делу, поставља се и питање: да ли су постојали други зборници словенског превода састављених од Аристинових и Зонариних тумачења који су коришћени у Србији и Бугарској? Такви зборници у Византији настају тек у другој половини XII века тако да они нису могли бити преведени. Ову теорију, коју је изнео Бенешевич, такође оспорава то што нису пронађени никакви византијски кодекси Светосавског типа, а у византијским правним изворима нема трага некаквом спајању тумачења два коментатора као у Законоправилу, а инплантација Прохириона још више компликује ову, а потврђује савременију теорију Троицког. „Нема, дакле, не само словенског предлошка него ни грчког прототипа српској Крмчији“¹⁵⁵

Такође сумња у Савин рад на стварању првог словенског црквено-грађасног зборника настаје на основу русизама које Јагић ставља као један од аргумената бугарског или руског порекла Крмчије. У Иловачкој Крмчији из 1262.године русизми откривају извешан систем новоградске ортографије, али је текст у основи српске рецензије Међутим то даље води у дилему да ли су приликом стварања Крмчије коришћени неки руски текстови? Ти текстови могу пре свега да буду утицај руске књижевности, која је посведочена на примеру других српских текстова ствараних на Атосу. Са друге стране, Богдановић закључује да је Сава могао да ангажује светогорске Русе да му преведу одабране грчке текстове на словенски језик, или да учествују у таквом послу, заједно са српским писарима, у једном, данашњим речником, преводичачком послу.¹⁵⁶ То се даље уклапа са ширим Савиним идејама политичког и културног јединства православно-словенског света узимајући у обзир да је на Атону, „правој Лиги православних народа тога доба Свети Сава био незванични, али од свију признатих председник те Лиге“¹⁵⁷. Због тога није оправдано инсистирати на русизмима насупрот јасним речима извора да се словенски превод Крмчије са тумачењима појавио „поташтанијем и љубовију многоју и желанијем...правога архијепискупа све Српскије темље, кир Саве“¹⁵⁸

¹⁵⁵ Д. Богдановић, нав. дело, стр.94

¹⁵⁶ На то се може додати и мишљење М. Петроваћа: „Али својеврсност Законоправила, изражена и у вештој синтези најмање четири врсте текстова (пуних канона, скраћених канона, Аристинових тумачења, Зонариних тумачења), па и избор речи, сложеност појмова, синтакса и, надам се, превод неизневерен смисао смисао изворника (сем неколико изузетака који можда нису постојали у несталим протографу, него су се појавили приликом преписивања) – све то говори о незаобилазној претпоставци да је Сава за тај посао могао да има као помоћнике и Грке и Русе, не само у Хиландару него и у Студеници. Ако ни за шта друго, њихова помоћ му је могла бити од користи бар при избору најбољих грчких рукописа, или при провери правилног поимања сложенијих грчких појмова. Њих је могао за тај посао да доведе са Свете Горе онако како је из Солуна или Константинограда доводио Грке живописце да осликавају храмове по Србији“ М.Петровић, Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – Српског Номоканона, Историјски часопис, књига XLIX, Београд, 2002, стр.31

¹⁵⁷ С. Троицки, Свети Сава и словенство, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1929, стр.12

¹⁵⁸ Д. Богдановић, нав. дело, стр.95

Доказ за Савно ауторство треба даље промотрити и кроз аспект идеолошко-политички позадине Законоправила.

Наиме, битну одлику стварања Савиног правног кодекса чини селективно-компилаторска трансплатација специфичних византијских извора; селективно-компилаторска трансплатација првенствено због потпуно специфичног канала којим је дифузија византијског права текла кроз тачно одређене византијске извора (уз измене у неким које би можда могле да се припишу начелу „нема трансплантације без трансформације“ у циљу постизања политичких и идеолошких циљева њеног састављача).

Идеолошко опредељење се види у трансплатацији Аристинових и Зонариних коментара и избегавању Валсимонових тумачења. Тако је у корен српске средњовековне државе (а како смо видели даљим преношењем Савиног кодекса у Бугарску и Русију¹⁵⁹ и у остале православне земље) укореена идеја идеја симфоније између цркве и државе као равноправних партнера. Та идеја је се пробијала у словенски менталитет од насељавања на територије византијског акултурационог утицаја, а заувек је уткана у поимање државе православних Словена радом и делима Светога Саве. Као што је већ познато, Сава се залагао за аутокефалност Српске цркве. У том свом делу, Сава није био обични „агент дифузије“ који преносећи правне норме, истовремено преноси и оне норме које могу касније послужити као један од канала утицаја ауторитативног правног система. Управо се у томе види генијалност Савиног деловања: културна хегемонија Грка у православном свету, која је највероватније и била основна сметња организовању војно и економски јачих православно-словенских држава, опада након Савиног државотворног рада. У Законоправило, Сава свесно није унео харизматску теорију црквене власти, поприлично заступљену и разрађену византијској правној науци са почетка XIII века.¹⁶⁰ Теорија симфоније трансплантована је у Законоправило кроз Зборник Јована Схоластика у 87 главам из VI века, где обухваћен увод б. Новеле цара Јустинијана, односно теорија о симфонији.¹⁶¹ Овако постављено решење искључивало је надмоћ једне власти над другом. То учење одговарало је и Србији, како теоријски тако и практично, иако није била царевина када је Законоправило ступило на снагу. Иако је припадао владајућој лози Немањића, Сава приликом одабирања и

¹⁵⁹ Потребно је напоменути да је Савин зборник у Русији измењен баш у циљу „источног папизма“, о чему је већ било речи. Тада је убацивано управо оно што је било избегнуто у Савином зборнику и у каснијем Душановом законнику.

¹⁶⁰ Касније ће се кроз Властареву Синтагму појавити тумачења Теодора Валсамона и Димитрија Хомантијана која нису у складу са симфонијом из б. Јустинијанове Новеле. Овај зборник изоставља најважнију 5. главу III титуле Епанагоге, која кроз Валсимоново и Хоментијаново учење гради теорију о „источном папизму“ јер пружају цариградском патријарху већа права него што то канони прописују. Међутим, у Србији је захваљујући Законоправило и продирању скраћене верзије Властареве Синтагме, симфонија опстала и даље што се огледа кроз Душанов Законик у члану 12 где се иричито забрањује световњацима да суде у споровима духовне природе јер је она искључиво у надлежности искључиво цркве.

¹⁶¹ „Највећи дарови Божји међу људима, дати човекољубљем одозго, јесу: свештенство и царство; прво да служи ономе што је божанско, а друго, да управља и да се стара о ономе што је људско. А оба исходећи из једног истог начела, украшавају људски живот; јер царевина не може бити ништа тако важно као част свештенства који се и за њих саме увек моле Богу. Јер, ако су први у свему непорочни и ако пред Богом буду имали смелост, а други правилно и како доликује почну украшавати предате им градове и оне које су под њима, постаће некакав пријатан склад све што људском животу дарује добро. А то ће бити, верујемо, ако се сачува надзирање свештених правила која су апостоли - праведно хваљени и слављени, и очевици Божје речи (Логоса) – предали, а свети оци очували и казивали“. М. Петровић, О Закониправило или Номоканону Светога Саве, Култура, Београд, стр.79

превођења грчких законских споменика није трансплантовао у свој номоканон никакве одредбе које би могле бити злоупотребљене од представника световних или црквених власти. Да би то спречио, Сава је извршио неопходну корекцију 7. главе I титуле Номоканона XIV грана, која гласи: „О томе, да не треба дозволити светини избор јереја“¹⁶². Сава у Крмчији то прописује „ О томе да, не треба властела или светина да бира епископа и поставља кога хоће“¹⁶³. Према томе „суштина односа између цркве и државе, према теорији о симфонији, састоји у међусобној њиховој сарадњи за добро народа тако, што се узајамно уважавају и помажу, а да при томе једна другој не задире у основе устројства“¹⁶⁴. Овакво учење савшено је одговарало Србији не само теоријски, него и на делу, поготово у Савино време, јер су тада поглавар цркве и владар државе била два брата по крви – Сава, архиепископ (1219-1233), и Стефан Првовенчани, краљ (1217-1228). У прилог им је ишла и дубока вера народа у светост и чудотворност њиховог оца Симеона Мироточивог, првог српског владара светитеља.

У Савиној кодификацији није било ни Еклоге царева-јеретика, а ни Епанагоге цара Василија I. Одабир трансплантата за Савину кодификацију открива питање правно-политичке оријентације и показује мотиве иницијатора и творца српске Крмчије. Овакав канонски, односно црквено-грађански зборник могао је да буде направљен само за потребе конституисања једне нове автокефалне цркве и нове, независне државе. Међутим, трансплантација византисјких узора није ни у крајњој линији имала за циљ просто опонашање византијског модела. У поређењу са тадашњим приликама у Византији, однос световне и црквене власти је у Србији био другачији. Поредак државе у Србији, према Савиним настојањима, био је начелно ближи неким изворним, раним схватањима православне еклисиологије, која почива на строгом разграничавању „царства“ између цркве и државе колико и на сазнању да су и црква и држава упућена једна у другу у некаквој хармонији односно да су у симфонији својих дејстава. Управо је та концепција уткана и добро препознатљива у самој структури и типу светосавске кодификације. Савин критички став прилоком трансплантовања био је пре свега заснован на настојању да не унесе оно што би на било који начин угрозило стечену независност у државном и црквеном погледу. Читава светосавска кодификација изведена је ради конституисања српске автокефалне црквености; тако у њој нема нии јеног транспланта из византијског права који би српској држави оспоравао или угрожавао независност а цркви автокефалност.

Са друге стране, кроз своју кодификацију Сава је Србију заувек оријентисао ка Истоку у верском и културно-цивилизацијском погледу. Раскол 1054. године, другачије догматско и канонско учење Римокатоличке цркве, агресивност прилоком покрштавања на словенских народа, папино пасивно учешће у обарању Византије 1204. и освајању Солуна и Свете Горе – све су то били узроци због којих Сава избегавао путовање у Рим и јаче везе са папом. Али, као вешт дипломата, Сава није искључио сваку везу са епископом „вечног града“. Он уважава ранији канонски поредак о првенству части епископа Рима, установљен на васељенским саборима јединственог хришћанства, али, првенствено пратећи традицију конзервативности и затворености насталу после иконоборачке кризе у источном хришћанству, штити Српску православну цркву

¹⁶² М. Петровић, нав. дело, стр.80

¹⁶³ Исто.

¹⁶⁴ Исто.

од новина које је уводила Римокатоличка црква. У Законоправило је трансплантовано кроз Синопис Стефана Ефеског учење о равној части епископа Рима и Цариграда које се налази у скраћеном тексту 3. канона Другог васељесног сабора (381): „Епископ Константинова града почастован је после римског“. Овако конституисан правило отварало би потпуни утицај папе у Србији, па је зато придодато и Аристиново тумачење: „Исто старешинство и иста част, коју имају римски епископ, припада и епископу Константинова града; и исто се поштује, како и двадесет осмо правило сабора у Халкидиону равно овом правилу наређује, зато што је Константинов град Нови Рим и би почастован ради царства и сената, јер се цар и сенат ту преселише. А оно што рече правило – после римског је почастован – то не говори да римском припада већа част и да после њега буде поштован (епископ) Константинова града, него је речено, да означи време, као кад би неко рекао то, да се после много и епископ Константинова града удостоји равне части са римским епископом“¹⁶⁵

Оваквим Аристиновим тумачењем, Сава је уједно и исказао свој став према Римокатоличанству. Папа је био *primus inter pares*, али то значи да је приликом хиротоније постајао једнак са сваким епископом. То важи и за патријарха цариградског у односу на поглаваре свих православних цркава као и на сваког канонски хиротонисаног епископа.

Стављајући се у одбрану конзервативности православне цркве, Сава у Законоправило трансплантује списе које осуђују застрањивања Римокатоличке цркве у догматима вере, и на тај начин успева да онемогући кварење православне вере у Србији и њено евентуално утапање у римокатолицизам. Тако, на пример, 49. и 50. главу Савиног кодекса чине „Посланица Никите монаха студитског“. У овој посланици осуђује се увођење поста суботом, увођење безбрачности за свештенство и других новотарија уведених на Западу. У 51. глави Законоправила, изречене су поприлично оштре осуде папиним изменама, са потпуним описом 27 погрешних учења римокатолика.¹⁶⁶

Законоправило Србију одржава на Истоку, а Савином дипломатијом врата Запада су такође остала отворена: то је показао када се вешто папи обратио сматрајући га „папом велике римске државе“ у тренутку кад је одлучио да се краљевска круна за српске владаре убудуће тражи из Рима. Тада је послао у Рим српског епископа Методија, са скупоченим кандилом за гроб апостола Петра и Павла и са писмом папи. Тада је Сава тражио од папе оно што је недостајало да би Србија била краљевина: Дукља, чија је Немањићка Србија била наследница, имала је круну, а недостајао је папин благослов и канонски постављен архиепископ.

¹⁶⁵ М. Петровић, Црквенодржавне идеје светог Саве између Цариграда и Рима, Међународни научни скуп Европа и Срби (13.-15. децембра 1995), Историјски институт, Београд, 1995, стр.107

¹⁶⁶ „Папа римски и хришћани колико их је ба западним странама изван Јонске луке: Италијани, Лангобарди, Франци који се и Германима називају, Амалфићани, Бнедци и други... сви су са папом од пре много времена ван саборне цркве; отуђили су се од јеванђелских апостолских и отачких предања... Затим следе, под бројевима од 1 до 27 описана погрешна учења римокатолика, од којих наводим неколока: У символу вере додали су да Дух Свети исходи „ и од Сина (filioque); не poste у дане Великог поста и на Велики четвртак једу јаја, сир и млеко; мајку Исуса Христа не називају – Богородица, него само – света Марија; њихови епископи и презвитери носе прстен, носе рукавице са одређено исписаним речима; крштење врше само водом, одлажући миропомазање за опроштај грехова кад крштени одрасте, што значи да двапут крштавају; вазда се кропе робујући јудејским обичајима; са пет прстију се крсте; умрлима воском затварају уста, ноздрве, очи и уши.“ М. Петровић, нав. дело, стр.108

Из овога се може закључити да превода оваквог Номоканона није било пре Саве, и да је Сава био покретач, организатор и творац ове кодификације. Такође Доментијаново писање у сваком случају презумира Савино ауторство у кодификацији српске Крмчије, а када се и то повеже са историјским чињеницама Савиног учешћа у оснивању автокефалности Српске и Бугарске цркве, „нема озбиљног разлога да се сумља у тврдњу да је Крмчија у свом коначном облику настала трудом Светог Саве у Солуну 1220.године“¹⁶⁷ ¹⁶⁸ Везано за оригиналност, Богдановић даље закључује поводом Савиног зборника да је „у тој мери нов да се поводом њега с правом може говорити о самосталној, оригиналној кодификацији византијског права у Србији, за Србију“¹⁶⁹

Очигледно, Сава је српској земљи дао кодекс какав је одговарао какав је одговарао специфичном положају српске државе, њеној тежњи за политичку назевисност, сплету политичких околности тога времена али истовремено и кодекс који је остварио далекосежне идеолошке тежње нашег просветитеља. Међутим ова кодификација је значајна у као темељ српске законодавне мисли: са њом, Србија већ на почетку XII века добија кодекс чврстог правног поретка и постаје правна држава. У темеље нове државе уграђени су транспланти из богатог наслеђа римског, права у његовој грчкој еволутивној фази. Сава је, тако, трансплатацијом правних норми, основног темеља сваке државе, учествовао у ширем процесу дифузије византијског права, па учинио и Србију земљом хришћанске, европске цивилизације.

ТРАНСПЛАНТИ У ЗАКОНОПРАВИЛУ

Транспланти у Законоправилу имају доста истоврсних карактеристика са класичном Вотсоновом теоријом, али имају и доста разлика са неким општеприхваћеним правилима трансплатације. То треба схватити пре свега због чињенице да овај су кодекс трансплантовани они текстови и она грађа из грчких номоканона потребна за формулисање нове српске државе и автокефалне цркве. Са друге стране, Сава је можда и могао да само преведе званичан византијски номоканон, али су нове претензије у Охриду и Епиру са Валсамоновим и Хоматијановим тумачењима засигурно у многоме стварале потребу за стварањем другачије грађе зарад спречавања евентуалних касније конвергенција српског номоканона са номоканонима из охридске архиепископије, шта би то сигурно угрозило новостечену црквенодржавну независност Србије. Балкан је у то време био веома нестабилан у војно-политичком погледу (а тиме је и црквено питање било нерешено), а судбина ритерских држава, као и победника из борбе Никеја-Епир, била крајње непредвидива.

¹⁶⁷ Д. Богдановић, нав. дело, стр.93

¹⁶⁸ Међутим, у новије време се појављује и теорија Л. Бургмана која је заснована на проучавању кодекса Cod.Vaticanus gr.1167. Релативизирајући мишљења Сергија Троицког, Бургман константује сличност између Савиног зборника са текстом овог грчког зборника, и износи нове аргументе да је српски Номоканон преведен са једног грчког канонског кодекса. Међутим, „чињеница је да између Cod.Vaticanus gr.1167 и Законоправила има много сличности, али је исто тако чињеница и то, да међу њима има много више разлика, гледано свеукупно и у појединостима“ закључује Миодраг Петровић уз то да „у сваком грчком Номоканону наћи ће се, више или мање, сличности са Законоправилом, ако ни у чему другом онда свакако у пуним текстовима правила“.

¹⁶⁹ Д. Богдановић, нав. дело, стр.96

У начелу, цело Законоправило је састављено од транспланата. Ту би се одмах на почетку требали издвојити Савина тумачења и нека додавања, која би по Вотсоновој теорији спадала у групу „нетранспланата“, као и *one-way-transfer* унесени канони, који су имали искључиво ауторитативан значај у номоканонској књижевној традицији. Међутим, Савин зборник треба посматрати као дело које је настало радом „агента дифузије“. Због тога многе измене не треба схватати као смишљене интерполације српског законодавца, већ као природан данак неискуства српског дипломате у законодавном раду оваквог обима.

Због специфичности законоправила посматраћемо његове транспланте кроз призму времена у коме су настали односно кроз призму циљева који су у том тренутку транспланте изазивали.

Питање о грчким рукописима који су служили као „плантажер“ транспланата у Законоправилу веома је компликовано пре свега јер је добро познато да је било неколико извора. Ово се види из чињенице (која је већ обрађена у тексту) да до данас, не само да није пронађен грчки „оригинал“ Савине Крмчије, него немамо сазнања о постојању ниједног кодекс са сличним распоредом грађе канонског дела какав је у Законоправилу (са изузетком Ватиканског кодекса о коме је већ било речи). Да је било више извора сведоче и Савини коментари уз одређене текстове; тако да се нпр. између 19 и 20 правила Лаодикијског сабора (глава 10) налази коментар „*инога номоканона тоже правило*“ при чему је ова примедба написана уз тумачење Зонаре. „Одавде се види“, сматра Троицки, „да је код преводиоца канонског дела Крмчије било најмање два грчка номоканона, причему је као основни извор служио синопис Стефана Ефеског са скраћеним текстом канона и Аристиновим тумачењима¹⁷⁰, а као супсидијерни – Синтагма Јована Зонаре са пуним текстом канона и његовим тумачењем“^{171 172}.

¹⁷⁰ Аристин је својим радом стекао истакнуто место књижевној традицији номоканонске садржине. Основ канонског дела Законоправила Сава трансплантује из његовог рада а о значају овог тумача који је радио на двору Јована II Комнина (1118-1143) сведочи и то што испред заглавља испред Апостолских канона у већини преписа гласи: „Номоканон, који помоћу Божјом скраћеном садржи све каноне седам светих васељенских сабора, и светих апостола, и Василија Великог и других богоносних отаца, протумачен подстицајем најпобожнијег цара господина Јована Комнина од најученијег ђакона Божје велике цркве и заштителца господина Алексија Аристина“. Његово право име било је Алексије, а због ктиторке манастира која се звала Аристина, добио је надимак Аристин. У нашој српској и руској литератури се на почетку прошлог века појављивало мишљење по којем је Аристин скратио Фотијев Номоканон. Ова изузетно погрешна претпоставка дуго година се одражавала по питање ауторства Законоправила у нашој науци, па тако и на питање порекла и његове оригиналности. Међутим данас се сматра да је Аристин користио већ готов скраћени текст, али не Номоканона, него Синтагме, тј. не закона и канона, него само канона, које је приредио у своме Синопису Стефан, епископ Ефески. То скраћено је извршено три века пре Фотија, односно у VI веку, а Аристин је само допунио тај Синопис трансплантујући та проширења из Синтагме XIV титула, која се јавила доста пре Фотија. За разлику од Зонаре, Аристин тумачи Синтагму са скраћеним текстом канона и ретко се позива на законе – свега 11 пута, али никад на званични номоканон, већ непосредно на Василике.

¹⁷¹ С.Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд, 1952, стр.71

¹⁷² „Ипак, рад Светога Саве на Номоканону није само компилаторски, селективни или само преводилачки. Он као састављач слободно одабира и распоређује номоканонску грађу, али каткад синиоптичке каноне Стефана Ефеског и Аристинова тумачења замењује пуним текстом канона или Зонариним коментарима. Затим, приликом превођења ауторитативно проширује поједињене грчке текстове својим објашњењима, понешто скраћује или изнова изоставља“ М.

Први део, односно уводни део Законоправила (по Морачком препису од 3 до 79 стране), Сава је трансплантовао из званичног Византијског номоканона пре свог првог одласка у Србију, односно до 1206.године. Византија је, иако разједињена и растрзана унутрашњим сукобима, у првој деценији након првог пада Цариграда и даље је имала довољно јак ауторитет у православном свету. Губитак престонице патријарху и василевсу је изгледао као нешто привремено и нико из византијске властеле није сматрао да ће за рестаурацију требати близу шездесет година. Са друге стране, Немањине предсмртне инструкције снажно су утицале на Саву. Међутим, трансплантација уводног дела поставља и друго питање: да ли је Сава на почетку намеравао само превод званичног византијског номоканона, а да се касније одлучио на потпуно другачију садржину? На ово питање је веома тешко одговорити пре свега због оскудности извора, али се ипак на основу Савиног лика и дела може тврдити да је овакава „тактика“ Савине трансплатације била крајње политички и дипломатски осмишљена, а да су транспланти који су додавани накнадно имали за циљ да претходне (које нису одговарали циљевима српског просветитеља, а морали су бити унети зарад политичких циљева) транспланте на неки начин „исправи“, што сведочи и велики број норми са супротним значењем (као нпр. правило о канонској части цариградског и римског епископа у односу на претходно правило о првенству папе) убачених због тога што су, да ли политички или друштвени предуслови то допуштали.

Тако је превод првих шест васељенских сабора, које је у оригиналном тексту написао цариградски патријарх Герман I (715–730), трансплантован из Номоканона XIV титула рукописа из манастира атонске Лавре, а историју VII васељенског сабора додао је, „вероватно сам Свети Сава“¹⁷³, како сматра Троицки. Други чланак, односно историјат свих сабора, васељенских и помесних, Сава трансплантује из преписа истог Номоканона али из Кутумулушког манастира, што Троицки ово доказује идентичошћу наслова Законоправила са насловима преписа Номоканона XIV глава у овим манастирима. Даље следе два предговора; први представља трансплант из првоначалне верзије Номоканона XIV титула, а други предговор патријарх Фотије додаје својој верзији 883.године. Овде се даље показује тврђење Троицког, Богдановића и Петровића да Законоправило није транслација Фотијевог Номоканона како су тврдили Јагић и Новаковић: упоређивањем текста Законоправила са текстом Фотијевог номоканона показује да су од његових 335 страна у Законоправилу укључене само пет и то само у овом другом предговору (од абзаца „*Ὁ μὲν παρὸν πρόλογος...*“) са циљем допуне првог предговора. Овај „предговор“ се не налази као обични предговори на почетку књиге, него у петој глави уводног дела Законоправила, као допуна прве и друге главе (историје васељенских и помесних сабора) и има улогу допуне прве две главе као историјат кодификација канона. Тако Троицки запажа: „У Савиној Крмчији предговори Фотијевог номоканона су врата, која је Сава узео за своју зграду из друге зграде, а Јагић и други научници сувише на брзину на основу истоветности врата идентификују и саме зграде“¹⁷⁴. Ту се трансплантација из

Петровић, Крмчија светога Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених, Народна библиотека Србије, Београд 1983, стр. 6

¹⁷³С. Троицки, Хиландарски номоканони, Хиландарски зборник 1, непознат издавач, Београд, 1966, стр.53

¹⁷⁴С. Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд 1952, стр. 8.

Фотијевог номоканона завршава, тако да шеста глава, односно регистар канонске синтагме у XIV глава, која је представља потпуну супротност осталом канонском делу Законоправила, трансплантован је из грчке Синтагме XIV грана треће редакције у којој је овај регистар први део. Време састављања грчког оригинала одређује чињеница да су у њему споменути сви канони Цариградског сабора 861.године, али није споменут ни један канон Цариградског сабора 879.године у храму св.Софије. Стога се може претпоставити да је он састављен после 861.године, а пре 879. тј. најмање четири године пре фотијевског номоканона. Сава преузима овај регистар *ad verbum*, те је стога и остао не прилагођен канонском кодексу у главама 1-39 свога рада па садржаје глава 4, 20, 22, 23, 24, 25, 30, 32, 37 и 39 нису узети у обзир овог регистра.¹⁷⁵

Основни текст Законоправила се састоји од 64 главе. Од 1. до 43. главе се налази језгро канонског дела Законоправила трансплантовано из Синописа Стефана Ефеског са тумачењима Аристиновим.

Међутим, то се може рећи само за део од 25. до 43. главе; много је компликованије питање узора за прве 24 главе. Ту је Сава доста одступао и у 95 случајева он не наводи Аристинова тумачења него их замењује са допунама из пуног текста канона, или из непознатог извора, или из тумачења Зонаре, или само Зонарина тумачења или Зонарина тумачења са допунама из пуног текста канона или, можда тумачења из непознатог извора као и своја тумачења.¹⁷⁶

Глава 44 (Блаженого Нила црнѣорысца посланіе посланоѣ Хариклію прѣзвитерѣ) се не налази ни у Аристиновој, ни у Зонариној синтагми, али и ни у било ком другом канонском зборнику. Сава је овај трансплант преузео из непознатог извора а говори се о томе како свештена лица треба да буду милостиви према грешницима. Пошто је тај рад св.Нила потпуно одговарао духовном идеалу и менталитету српског просветитеља, он га је додао на крају канонског дела свог номоканона, као опште упутство за начин примене канона у пракси.

Грађанско-канонски део Законоправила представља другу целину Савиног зборника знатно битнију за дифузију византијских правних мисли и римске правне заоставштине у фази *ius graeco-romana*. Кроз ову целину Срби се упознају са многобројним одредбама из Јустинијановог законодавства, кодификације Македонске династије као и са неколико новела Алексија Комнина. Кроз ову другу целину се много боље може промотрити Вотсонова теорија, јер се овде налазе норме приватног права, док је питање канона доста проблематичније са становишта теорије правних транспланата. Међутим, иако се често наводи да последњих двадесетак глава садржи световне законе, то морамо рећи са резервом, јер је грађа ове целине поприлично хетерогена, тако да многе главе прожима и канонска тематика.

Глава 45 састоји се од регистра глава Зборника Јована Схоластика у 87 глава (*Collectio LXXXVII capitulorum*) и од текста Јустинијанових новела. Овај зборник је настао док је Схоластик био на патријаршиском престолу од 565. до

¹⁷⁵ Изузетак је учињен само за главу 2 – каноне апостола Павла и главу 3 – каноне апостола Петра и Павла

¹⁷⁶ Прве 24 главе Законоправила садрже 648 скраћених канона трансплантованих из различитих извора; са друге стране садржи и 111 пуних канона такође из различитих извора. 2, 3, 4, 8 глава представљају главе са потпуним канонима (стога пуне транспланте), док су 5, 6, 8, 11, 12, 14, 16, 18, 22, 23 главе без пуних транспланата (односно са промењеним или допуњеним садржајем и протумаченим од Аристина или Зонаре и на крају можда и самог Саве). И на крају: 1, 3, 10, 13, 15, 17, 20, 21, 24 глава представљају главе са мешовитим садржином пуних канона или промењених, допуњених или протумачених у било које три варијанте.

577.године. На ову главу се надовезује 47. глава Законоправила (која се такође састоји од трансплантованих Јустинијанових новела али из другог извора), тако да у њој нису укључене многе одредбе Јустинијановог законодавства које су већ биле поменуте.¹⁷⁷ Ове две заједно са 55. главом (у којој је у потпуности трансплантован *πρόχειρος νόμος*) чине основни извор световних закона у овој целини Законоправила. Што се тиче узора за ове главе, постоји могућност да је глава 45. трансплант из Схоластиковог зборника, али је то мало вероватно: глава 47 се надовезује на главу 45 и тако је допуњује је. Међутим, 47. главу обухвата само неки осми део саджаја грчког извора *Collectio tripartita*. Даље се поставља питање: 1) ко је скратио трипартитивни зборник у 47 глави Законоправила – српски преводилац или грчки компилатор и 2) одакле је узет грчки оригинал тог скраћења – из *Collectio tripartite*, као посебног рада или из истог зборника укљученог у састав Номоканона XIV наслова? И поред несумњиве генијалности Светог Саве у његовом селективном и компилаторском раду на већини транспланата у Законоправилу, било би тешко претпоставити да је он скратио овај трипартитни зборник, првенствено због тога што је тешко објаснити због чега се у овој глави налазе такве одредбе из Јустинијановог законодавства, које нису биле потребне за Српску цркву (нпр. одредбе о неким епархијама Цариградске цркве¹⁷⁸, о броју клирика у храму св.Софије¹⁷⁹, о чину ђакониса који није постојао у Српској цркви¹⁸⁰). „Највероватнија је претпоставка“, сматра Троицки „да је преводилац имао грчки р у коме је, сем зборника у 87 глава, као додатак овог зборника, постојао и скраћени облик од три дела“¹⁸¹. Да не би понављао исте одредбе Јустинијановог законодавства, компилатор је у тај додатак укључио одредбе које нису постојале у зборнику 87 глава. Међутим, компилатор је грчког оригинала за главу 47 се користио и зборником у коме је *Collectio tripartita* већ била укључена у састав Номоканона у XIV титула, што доказује почетак трију глава глава I гране 47 главе Законоправила:

1. Глава к̣: Свора, иже в Никии, в второго: прав̣ ѿ: И ѿленопонт...
2. Глава л̣а: – Свора иже в Лавдикин: прав̣. к̣д̣ – Бторага заповѣд...
3. Глава л̣в: Свора иже в Новѣи Кесарии: прав̣ ѿ: о градьскихъ...

“Одавде се види, да је компилатор искористио текст, у коме су одредбе Јустинијановог законодавства биле сједнињене са канонима, тј. текст Номоканона у XIV титула, али, вероватно, префотијевске редакције, јер у 47

¹⁷⁷ Иначе глава 47 показује известну сличност са законским делом Фотијевог номоканона, где такође налазимо изводе из зборника Јустинијанових закона о цркви, тзв. *Collectio tripartita*. Међутим, у Фотијевом номоканону одредбе *Collectio* спојене са канонима, док су у Савином зборнику трансплантоване у једној посебној глави грађанско-канонског дела. Ово је још један од доказа немогућности теорије Јагића и Новаковића по коме је Сава превео Фотијев Номоканон, јер је мало вероватно да је састављач Законоправила, односно Сава, издвојио те одредбе из Фотијевог номоканона и објединио их у једну главу. Много логичније делује решење по коме је Фотије трансплантирао грађу из номоканона са основом *collectio tripartita*, а да је зборник који је поред ових садржао и Схоластикове одредбе послужио Српском Просветитељу као извор. То потврђује и то да се у Савиној Крмчији не налазе све одредбе које налазимо у Фотијевом зборнику (у Законоправилу се налазе само 34 главе, док су у Фотијевом номоканону заступљене у 90 глава).

¹⁷⁸ грана I, глава 20 = Кодекс I, титулус 3,35; Новела 28 и 29

¹⁷⁹ грана I, глава 30 = Новела 6, глава 8; Новела 3, глава 1

¹⁸⁰ грана VIII, глава 14 = Новела 123, глава 30

¹⁸¹ С. Троицки, нав. дело, стр.87

глави К нема ни једног позивања на Јустинијанове Институције, док у Фотијевом номоканону таквих позивања имамо 9.¹⁸² Ове две главе чине пресудне пресудне преноснике трансплантата које су, поред главе 55 – Прохириона, у значајној мери утицале на пробој посткласичних римских правних идеја ствараних још у време Јустинијана.¹⁸³

Кроз главу 46, у Законоправилу су трансплантоване новеле цара Алексија I Комнина: *Новага заповѣдь... цара Ялѣзия Комьнина* је уствари Новела 35 о браку робова настала у Марту 1095.године, а *Заповѣдь новага... Ялезіа Комьнина... изжениавьѣ ѡть Варьды* је 24. новела о *Обрѣченіи. Вспомианіе....Іоаньна Фракисіа* представља Новелу 31 о браку.¹⁸⁴

Следећу, односно 48. глава Законоправила (*Изавраніе ѡть закона. Богомь даного изрьильтоомь Моисѣомь о соудѣ и ѡправдѣ*), представљају Мојсијеви закони, односно избор из тих закона који се у изворном облику налазе у II књиги Мојсијевој Старога Завета. Ово је дакако пример пресађивања правних одредаба, али ипак је „неразумно да се закони дати људима од бога посматрају као транспланти“¹⁸⁵. Грчки рукопис за ову главу настао је у VIII веку, а овом главом је Законоправило директно оснажено ауторитетом Библије – извора хришћанске вере и учења. Са друге стране, ова глава пружа неки мали „религијски увод“ за наредне четири главе које имају политичк-друштвену позадину функцију усмеравања српске цркве, а тиме и Немањинке Србије, ка Истоку и конзервативном православљу, о чему је већ било речи као једном од Савиних политичких и идеолошких циљева. Њоме се двосмислено трансплантује извод из Библије, чиме се директно даје до знања о правоверности састављача српског номоканона, а тиме се пружа ауторитет следећим главама у којима се озбиљно критикује Римокатоличка црква. Са друге стране, избор из Мојсијевих закона открива и Савину тежњу ка изворима хришћанства чему је тежила источна црква још од краја иконокластичке кризе за разлику од Рима и новотарија које су уведене у католицизам. Овде се и савршено види и Савина далековидост: овом и наредним главама је заувек уграђено у потсвест Срба изворнија хришћанска, односно православна вера. Ова глава даље је трансплантована кроз Законоправило у Русију, а касније је заједно са штампаном Крмчијом враћена у Србију. Тако је Прота Матија Ненадовић у

¹⁸² Исто.

¹⁸³ На тај начин у глави 47 Законоправила налазимо следеће транспланте из Јустинијановог законодавства:

Из Кодекса: Књига I, титулус 2, 25; § 1 и 2 титулус 3, 5, 6, 35, 36, 38, 54; титулус 4,3; титулус 5, 21, титулус 12, 1, 3; Књига III, титулус 12, 6-9; Књига IV, титулус 20; титулус 42,I, 2; Књига V титулус 17, 19; Књига VI титулус 20; Књига VII, титулус 65, 2; Књига IX, титулус 7, 1; титулус 9, 2; титулус 41, 36; титулус 47, 16; Књига X титулус 15,1

Из Дигеста: Књига XLVII, титулус 2, § 3 фрагмент 3-6, 39, 40, § 2; титулус 9, 1; титулус 12, 11; Књига XLVIII, титулус 8, 3-6, 11; титулус 13,7

Из Новела: Новела 3, глава 7, § 1; Новела 5, глава 2, § 1, 2, глава 6,7 и 9; Новела 6, глава 8; Новела 22, глава 5-7; Новела 28; Новела 29; Новела 45; Новела 67, глава 3; Новела 79, глава 12, 3; Новела 86, глава 9, 10; Новела 123, глава 1, § 2, глава 10, 14, 17, 19, 30, 34; Новела 127, глава 4, Новела 131, глава 13; Новела 134, глава 10, Новела 137, глава 3 и 4; Новела 140, Новела 142.

(преузето из: С. Троицки, Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд 1952, стр. 86)

¹⁸⁴ Иначе, уношење ових новела било је у сврси остварења социјалне правде, поприлично незаступљена у византијском законодавству, на чијој основи је Сава, уношењем хришћанских учења кроз каноне, покушао да утемељи Законоправило.

¹⁸⁵ А. Вотсон, на. дело,стр.133

својим Мемоарима записао да је „имао кормчију“¹⁸⁶ из које је „читао законе Јустин[ни]јанове и Мојсијеву строгост над Јеврејима“¹⁸⁷ и „из ње извадио – исписао неколико параграфа“^{188 189}.

„Мојсијева строгост“ је у суштој супротности са неким општим хришћанским начелима. Ипак су ова правила доста ублажена на исти начин како су многе одредбе оповргнуте каснијим додавањем опрочних, а тако је, опет на заобилазни начин, Сава опет успео да трансплантацију усмери ка политичким али хришћанским идеолошким циљевима. „Остацима схватања која нису била у складу са хришћанским учењем о односу према човеку – унетим у номоканон из Мојсијевихи других законодавстава – свети Сава је супроставио, већ у уводном делу К, учењем о социјалној правди.“¹⁹⁰ Оваква учења била су трансплантована, не само испред грађанских и црквенограђанских прописа, него и пре канона – прописа који су распрострањањем хришћанске идеологије о човекољубљу постепено потискивали из грађанског законодавства одредбе римског законодавства обликоване по калупу система робовласничко-економске формације друштва.¹⁹¹

Уколико посматрамо избор Мојсијевих закона као некакву преамбулу која оснажује Савин став према новотаријама римокатолицизма, онда се на овакву целину надовезују главе које описују јереси које са којима се суочио православни свет од Миланског едикта 313.године. Три главе Законоправила о јересима, односно 61.глава (Светога Епифанија архиепископа Кипрског града **Константина, о ересѣхъ**) је уствари Панирион Епифанија Кипарског са допунама Јована Дамаскина настао почетком VIII века, а у Законоправилу је подељен на три књиге. Глава 62 (Светога Никифора патријарха **Константинѣ съповѣданіе о шклеветающѣхъ крѣстіани рекше ѡ иконожегѣчимахъ еже соѡт иконоборци**) носи наслов свога аутора патријарха Никифора о садржи један његов чланак о иконоборцима и чланак патријарха Софронија о јересима, а овај грчки рукопис настао је између 806. и 813.године. Следећа, 63.глава (**Тимодѣа прѣзветера... о различин**

¹⁸⁶ М. Петровић, О Законоправилу или Номоканону Светога Саве, Култура, Београд 1990, стр. 112

¹⁸⁷ Исто.

¹⁸⁸ Исто.

¹⁸⁹ Закон Проте Матије Ненадовића је први писани законски документ у устаничкој Србији, сачињен почетком маја 1804.године. Према Протиним Мемоарима и досадашњих сазнања о значају Савиног зборника у стварању руске редакције номоканона (Кормчая книга) готово је неоспорно да се у Протином законнику налазе и такви транспланти који своје корене вуку из Законоправила. „Из ње извадио – исписао неколико параграфа“ на веома једноставан начин приказује просто преписивања законских одредби, што даље потврђује једноставну природу трансплантације, како би то Вотсон рекао: „трансплантација правних правила у друштвеном погледу лака“ (цитирано према: А. Вотсон, Правни транспланти, Београд 2000, стр.144)

¹⁹⁰ М. Петровић, Кормчија светога Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених, Народна библиотека Србије, Београд 1983, стр.76

¹⁹¹ Тај процес је у византијском законодавству текао помало невољно пре свега због Рима као идеала током целокупне византијске историје, али и због тога што су носиоци власти у Византији водили бригу преваходно о државним интересима, а ови су се једним делом заснивали на робовласничком систему који се одражавао строгим законским мерама. Међутим у време Иконоборачке а касније и Македонске династије полако долази до конвергенције канонских начела са законодавним, па у Еклоги и Епанагигу се осећају хришћански идеали међу грађанскоправним нормама.

приходѣихъ къ благочестиѣи нашеи вѣрѣ) после одредби о јереси Маркаинита набраја још цео низ јереси.¹⁹²

Најзаслужнији трансплант за дифузију римске грађанскоправне мисли, кроз последњу – грчку етапу развоја римскога права, представља, поред 45. и 47. главе, Прохирион Василија I који у потпуности чини 55. главу Законоправила. Битно је напоменути да пре инплантације Прохириона у Законоправило није постојао словенски превод овог византијског зборника, на основу чега се може закључити да је преведен само за ову сврху и да од тада, кроз Савин зборник, врши утицај на даљу еволуцију византијске, односно византијско-српске правне мисли. Само име главе под којим се Прохирион појављује (Закон градскога главы разлнжнн въ четырехъдесетехъ `гранѣхъ штъ ннхъ же двадесете шсман, о поставльеннн о поставльеннн епископъ и презьвитерь несть) показује његову грађанскоправну садржину, али и елементе црквенограђанских норми. Прохирион представља онакав *one-way-transplant* како би Твајнинг то дефинисао, и као такав у потпуности преноси судски грађански поступак онакав какав је био у систему даваоцу (транспланта). У њему се налази 40 глава кроз које су трансплантоване многе установе римског права (додуше у грчкој фази еволутивног развоја): мираз, брак, купопродаја, дуг, залога, камата, најам, остава, ортаклук, тестамент, наследнство, итд.

Након Прохириона, у наредној глави Савиног Номоканона следе норме које би по данашњим схватањима припадале грађанскоправној законодавној сфери, али су овде конституисане одлукама црквених великодојственика, што даље показује паралелни однос цркве и државе у законодавству православних држава рефлектујући идеју симфоније. Тако се ту налази одлука цариградског патријарха Сисинија II (996-998) донета 21. фебруара 996. године, а доноси одредбе о забрањеним браковима. Даље следи писаније, односно одлука патријарха Алексија Студита „о ономе који узима другу братучеду своје мајке, и о казни која му следује“¹⁹³. Ту се налази и санкционисање бракова склопљене без сагласности оца младе. Касније се даје подела забрањених и законитих бракова (Сѣдѣ извѣстннѣ раздѣленнѣ възбраненнмъ и законнмъ бракомъ). Иначе у овој глави се налази неколико реченица које би се можда (уколико се докаже Савин рад у променама тих одредби) могле приписати групи нетрансплантата Законоправила. Тако је, у одредби где се налазе одлуке патријарха Сисинија која забрањује брак до шестог степена сродства, додато „братъждаома двѣма теткѣ и сестрничѣ или стрыеви сестричишѣ двоюбратчада“, односно додата је забрана брака у седмом степену сродства. У Савином Номоканону овај додатак је узет из неког грчког рукописа, где је укључен после одлуке патријарха Јована Ксифилина (1063-1075) о забрани брака у седмом степену сродства, како сматра Троицки.¹⁹⁴

Преостале три главе Законоправила представљају углавном адвербум преношење неких грчких текстова који имају углавном црквено-нормативну садржину, тако да оне не представљају значајне објекте на којима се види преношење правних позајмица. Ту спадају главе 53, 54 и 64, које имају поред неких упутстава за молитву и о вршењу свете службе, и „проклињања Срацина“

¹⁹² Оригинални рукописи за ове три главе Законоправила био је препис рукописа који је најближи рукопису из манастира Атонске Лавре.

¹⁹³ М. Петровић, О Закониправило или Номоканону Светога Саве, Култура, Београд, 1990, стр. 135

¹⁹⁴ С. Троицки, нав. дело, стр. 90

и беседе Јована Дамаскина „о небесима“. Најзначајнији део правнонормативног састава је она глава која говори, односно осликава, степене сродства који су касније постали опште прихваћени у судској пракси средњовековне Србије, а које је после преузео и Душан.

ЗАКЉУЧАК

Трансплантација као најобилнији извор правног развитка у потпуности одговара природи еволуције српског правног система који своје корене вуче из римске правне заоставштине византијске рецензије. Радам великог српског просветитеља, „босоног учитеља“, првог архиепископа, а доказивањем његовог рада на српској Крмчији овде се може додати и првог законодавца српског, ударени су темељи самосталној српској цркви, културном развоју али и државној и правној организацији младе српске државе. Највећим делом адвербум преношењем, али и компиловањем, додавањем, скраћивањем и проширивањем постојећег грчког материјала овај циљ је у теорији већ био остварен; остало је само да време и политичке прилике новостечену српску независност оснаже и на тај начин обезбеде постојање Срба као независног културно-етничког идентитета у Европи и омогуће даљи војни и политички прогрес ка најачој држави Балкана која је свој врхунац доживела у време Милутина и Душана Силног, Савиних и Стефанових наследника. Одвајање Срба од политичког и стварање самосталног културно-верским идентитета у црквеном правцу Цариграда, био је један од основних циљева Савине политичке борбе, која је манифестована кроз начину одабира, превода и инплантовања грчких позајмица у Законоправило.

Трансплантација у Законоправило даје још један аргумент Вотсоновој теорији развоја правних система. Она одговара и неким општим карактеристикама трансплантовања у односу на рецепцију и одржај пресађивања у систему примаоцу, а приказује, поред многих савремених појава неминовних позајмљивања услед активног процеса глобалне акултурације, и универзалности оваквог развоја кроз све историјске периоде, и, што је још битније, универзалност за сва друштва и све правне системе. На тај начин, даје се још један аргумент у прилог теорији проф. Вотсона, који се „с правом може сматрати једним од најистакнутијих живих цивилиста, романиста, компаративиста и правних историчара у другој половини XX века“¹⁹⁵, а која дубље задире у темеље старе еволуционистичке теорије о развоју права савињијевске историјскоправне школе, најдоминантније у литератури XIX века. Схватањем трансплантације као процеса који је директно утицао на зачетак државотворне, религијско-културне, па и етничке мисли у младој Немањићкој Србији, пружа још један доказ антрополошко-дифузионистичким теоријама према којима се културе развијају кроз међусобне додире и позајмице, и тако показује колико су међукултурне реакције између два или више културних субјеката значајне у развоју друштава и њихових правних система него некаква интерна еволуција у унутар затвореног културног-друштвеног идентитета. Савино Законоправило брани храбро изложену Вотсонову тезу из које произилази закључак да правац у коме ће се један правни систем развијати, а

¹⁹⁵ С. Аврамовић, Предговор уредника, Правни транспланти – А. Вотсон, Београд, 2000, стр. 11

тима и друштво у коме тај систем доминира, често зависи од неких ванправних, историјско-политичких и других фактора. У случају Срба, правац којим је кренула српска правна мисао, био је условљен фактором акултурационог утицаја РOMEЈСКЕ царевине, али првенствено утицајем оствареним црквеним каналима, пре свега због изразитог православно-хришћанског карактера ове велике цивилизацијске матице, јединог правог настављача античких традиција. Законоправило, у ствари, представља својеврсно сумарно сабирање и кодификовање свих правних идеја који су се усталили међу Србима после покрштавања и акултурационог утицаја који је започео у време доласка Словена на Балкан. Друга фазу развоја српског права представља велика Душанова кодификација у које, сем Законоправила, улазе и неки оригинални византијски извори, и када долази до праве дифузије између српског обичајног права и византијско-римских световних норми. Са друге стране, кроз Законоправило пролазе углавном једносмерни импулси византијске дифузије права, али тада је то и било неопходно зарад политичких и културних идеалистичких тежњи које је његов творац намеравао да оствари својим зборником.

Законоправило илуструје колико је трансплантација правних правила у друштвеном погледу лака. Такође оправдава и Вотсонову тврдњу да је усвајање права могућно и лакше остварује када је друштво које га усваја на нижем материјалном и културном ступњу развоја. Срби као народ у предржавном уређењу црпе из Византије цивилизацијске тековине, и на тај начин улазе међу младе европске државе са богатом државничком традицијом са једне стране, и јаким културно-религијском основом православног хришћанства. Са друге стране, процес који се одвијао од доласка Срба на Балкан, као и приликом доношења Законоправила, па све до доношења Душановог закона, може се проматрати паралелно са данашњим тенденцијама да развој права води у правцу унификације и хармонизације правних система дифузионистичким процесом интра-друштвене размене, а да су правни транспланти као некав активни, динамични елемент тих процеса, свеprisутни како данас, у процесу савремене глобализације, тако и некада давно у време похришћавања паганских народа. Посматрајући друштво из перспективе Вотсонове теорије правних транспланата добија се бољи увид у развој, а тако и у стварање неких општих законитих тенденција глобалног друштва кроз све историјске периоде, које би се данас могле користити у другим друштвеним наукама као метода упоредног права.

ABSTRACT / SUMMARY

The central objective of this paper is to show that the notion of legal transplants, in conjunction with diffusion of law as a *genus proximum* phenomenon, represent a universal tendency in the development of law. History shows us that law has always been borrowed from one social space to another and that laws of discrete social spaces mutually diffuse, resulting in new and usually more sophisticated systems of law. This was the case with Serbian medieval law of the 13th century. The socioeconomic and political conditions in Serbia engendered a need for a new collection of church and civil laws. This resulted in the promulgation of the Nomocanon of Saint Sava, a compilation of civil and church regulations, which is an immense liaison in diffusion of Byzantine-Roman law among the Slavic people, who later became Orthodox Christians. Pertaining to the nature of the Nomocanon, the blend of church and civil regulations in one collection of laws was inescapable due to the authority of the Orthodox Church. The Nomocanon of Saint Sava is almost entirely comprised of legal transplants with the exception of some modifications, which were made to clarify some legal norms and to incorporate them into Serbian law in a manner, which was in conformity with the socioeconomic setting in Serbia of that time. Such modifications are mainly found in the civil regulations, whilst the church regulations remained largely unchanged. The Nomocanon of Saint Sava is a rare example of legal transplants being incorporated to another system of law without undergoing transformation. Legal patterning is not only a legal issue. Diffusion of law is tightly associated with studies of acculturation, the process of cross-cultural imitation. This paper explains us why legal changes should be seen from a sociological perspective and not only examined by comparative law as a method or an independent scientific discipline. On the other hand, the civil rules in this set of laws also illustrate how law can travel through time, originating in ancient Rome, modified in the Byzantine Empire, further being transformed by the Greeks and also accepted by the Orthodox Christians. Furthermore, the local customs and customary law also played a major role in the process of diffusion of law. Customary law significantly conditioned the transformations in civil regulations. On the contrary, the church regulations which were provided with immense authority seemed to be unchangeable. In the centuries which followed the promulgation of Saint Sava's Nomocanon, Byzantine law acquired a new perspective for diffusion of law through further legal borrowing from Bulgaria to Russia. Additionally, the further convergence of Byzantine law in the Nomocanon with Serbian customary law left a major influence on the Code of Serbian Tsar Stephan Dushan in the 14th century. It is disputed that Tsar Dushan's codification also led to further legal borrowing or at least left some influence probably on the codifications of Bohemian and Polish kings.

ЛИТЕРАТУРА

- Аврамовић С., Станимировић В., Упоредна правна традиција, Службени гласник – Правни факултет универзитета у Београду, 2007
- Антић О., Стојановић Д., Увод у грађанско право, Београд, 2000
- Батрићевић А., Legal Transplants and the Code of Serbian Tsar Stephan Dushan: A Comparative Study, Social Science Research Network, 2006, <http://ssrn.com/abstract=953277>
- Благојевић Б., Упоредно право – метод или наука, Анали Правног факултета у Београду 1953, књига I, број 1 за годину 1953
- Богдановић Д., Крмчија Светога Саве, Зборник Сава Немањић – Свети Сава Историја и предање, САНУ, Београд, 1978
- Бујуклић Ж., Светосавска Беседа, Анали Правног факултета у Београду 2007, број 1 за годину 2007
- Вотсон А., Правни транспланти, Правни факултет Универзитета у Београду – Институт за упоредно право, Београд, 2000
- Голубинский Е., Краткий очерекъ историі православныхъ церквей болгарской, сербской, и румынской, Москва, 1871
- Доментијан, Житије Светога Саве, Српска књижевна задруга, Београд, 2001
- Јиричек К., Историја Срба, Прва књига, Просвета, Београд, 1988
- Милошевић М., Римско право, Номос, Београд, 2005
- Новаковић Ст., Законик Стефана Душана цара српског, Државна штампарија, Београд, 1898
- Новаковић Ст., Римско право и средњевековна Србија, Књижара Геце Кона, Београд, 1906
- Острогорски Г., Историја Византије, Просвета, Београд, 1969
- Петровић М., О Закониправилу или Номоканону Светога Саве, Култура, Београд, 1990
- Петровић М., Свети Сава као састављач и преводилац Законоправила – Српског Номоканона, Историјски часопис, књига XLIX, Београд, 2002
- Петровић М., Студенички типик и автокефалност српске цркве,

- Петровић М., Црквенодржавне идеје светог Саве између Цариграда и Рима, Међународни научни скуп Европа и Срби (13.-15. децембра 1995), Историјски институт, Београд, 1995
- Петровић М., Крмчија светог Саве о заштити обесправљених и социјално угрожених, Народна библиотека Србије, Београд 1983
- Радојчић Н., Душанов законик и византијско право, Зборник у част шесте стогодишњице доношења Душановог законика, САН, Београд, 1951
- Ralf M., The Functional Method of Comparative Law
http://www.eprints.law.duke.edu/archive/00001249/01/Functional_Method_of_Comparative_Law.pdf
- Rudmin, F.W., Catalogue of acculturation constructs: Descriptions of 126 taxonomies, 1918-2003. In W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler, Online Readings in Psychology and Culture, Center for Cross-Cultural Research, Western Washington University, Bellingham, Washington, 2003. <<http://www.wvu.edu/~culture>> The case of aculturation, http://malinowski.kent.ac.uk/docs/rudminf_acculturation_061204.pdf
- Рибар В., Историјска улога хришћанства у смени друштвено – економских формација, Београд, 1951
- Sigel F.F. – Lectures on Slavonic Law, Being the Ilichester Lectures for the year 1900, Batoche Books, Kitchner, 2001
- Соловјев А., Значај византијског права на Балкану, Годишњица Николе Чупића, књига XXXVII, Државна штампарија Краљевине СХС, Београд 1928
- Тарнанидис Ј., Колико је Св. Сава као личност могао да утиче на остварење автокефалије Српске цркве, Зборник Сава Немањић – Свети Сава Историја и предање, САНУ, Београд, 1978
- Троицки С., Како треба издати Светосавску Крмчију (Номоканон са тумачењима), Споменик САН, СП, Одељење друштвених наука, нова серија 4, Београд, 1952
- Троицки С., Свети Сава и словенство, Штампарија Јовановић и Богданов, Нови Сад, 1929
- Троицки С., Хиландарски номоканони, Хиландарски зборник 1, непознат издавач, Београд, 1966
- Twining W., Diffusion and Globalization Discourse, 47 Harvard International Law Journal 2, Summer 2006, pp. 507–515.
<http://www.harvardilj.org/attach.php?id=49>
- Twining W., Twining, William. Diffusion of Law: A Global Perspective. Journal of Legal Pluralism 1–45, Vol. 49.

<http://www.ucl.ac.uk>

Ђорић С., Постанак домаћих компилација византијског права код православних Словена, Архив за правне и друштвене науке, VII, Београд, 1900

Ђоровић В., Историја Срба – Први део, Београдски издавачко – графички завод, Београд, 1989

Ферјанчић Б., Автокефалност Српске цркве и Охридска архиепископија, Зборник Сава Немањић – Свети Сава Историја и предање, САНУ, Београд, 1978

Westbrook D., Theorizing the Diffusion of Law: Conceptual Difficulties, Unstable Imaginations, and the Effort to Think Gracefully Nonetheless. 47 Harvard International Law Journal 2, 2006.